

HERo
ДаткаЙым

"Гендердик сезимтал журналистиканын стандарттары" методикалык колдонмосу

"ДаткаЙым – Гендердик теңчиликке жаңыча жетишүү" долбоору

**HERo – New narratives towards a gender equal society
EIDHR/2019/409-867**

Бул басылма Европа Биримдигинин каржылык колдоосу менен жарыяланган.
Анын мазмуну үчүн "Данило Долчи" (Италия) чыгармачыл өнүгүү борбору жана "Социалдык технологиялар агенттиги" КБ өзгөчө жоопкерчилик тартат.
Басылма милдеттүү түрдө Европа Биримдигинин көз карашын чагылдырбайт.

Документтин аталышы	"Гендердик сезимтал журналистиканын стандарттары" методикалык колдонмосу
Ишмердүүлүк	A3.3
Авторлор	"Социалдык технологиялар агенттиги" (СТА) КБ жана "Данило Долчи" чыгармачыл өнүгүү борбору

Мазмуну

КИРИШ СӨЗ	4
1. ГЕНДЕРГЕ КИРИШҮҮ	7
1.1. Жыныс жана гендер: биологиялык жана социалдык	7
1.2. Гендердик ролдор	13
1.3. Аялдын үч ролу	19
2. ГЕНДЕР УКУК ЖАНА МЫЙЗАМ КӨЗ КАРАШЫНАН	21
2.1. Гендердик теңчиликтин эл аралык-укуктук негиздери	21
2.2. Улуттук мыйзамдар	30
3. ТЕНДИК ЖАНА БАСМЫРЛОО: ТҮШҮНҮК ЖАНА ПРАКТИКА	33
3.1. Басмырлоо деген эмне	33
3.2. Басмырлоонун түрлөрү жана формалары	35
3.3. Укуктардын теңдиги - мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги - натыйжанын теңдиги: феминизмдин артыкчылыктары	41
3.4. Саясат, экономика, билим берүү: гендердик багыт	49
<i>Саясий партияларды жетектеген аялдардын саны</i>	<i>53</i>
<i>БШКда аялдардын жана эркектердин өкүлчүлүгү</i>	<i>53</i>
<i>Сот системасында аялдардын өкүлчүлүгү</i>	<i>53</i>
<i>Жергиликтүү кеңештерде аялдардын өкүлчүлүгү</i>	<i>54</i>
3.5. Кыргызстандагы гендердик зомбулук	60
4. ГЕНДЕРДИК СЕЗИМТАЛ ЖУРНАЛИСТИКАНЫН СТАНДАРТТАРЫ	71
4.1. Гендердик сезимтал журналистика түшүнүгү	71
4.2. Эл аралык тажрыйба	72
4.3. Кыргызстандын тажрыйбасы	77
4.4. Гендердик сезимтал журналистиканын куралдары	84
4.5. Гендердик статистика жана гендердик дата-журналистика	100
5. ПРАКТИКУМ	104
Долбоор жөнүндө	111

КИРИШ СӨЗ

Кыргызстанда гендердик теңчиликке жетишүү үчүн көрүлгөн бардык аракеттерге карабастан (адам укуктары боюнча негизги эл аралык документтерди ратификациялоо, улуттук мыйзамдардын деңгээлинде укуктардын теңдигин жарыялоо, чечим кабыл алуучу адамдардын гендердик потенциалын жогорулатуу ж.б.), өлкөдө аялдар менен эркектер бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ эмес деп айтууга туура келет, муну гендердик бөлүнгөн статистиканын маалыматтары тастыктайт. Натыйжада, биз гендердик зомбулуктун өзгөчө көрүнүштөрүнө жана татаал формаларына, басмырлоонун, куугунтуктоонун, сексизмдердин жана башка терс көрүнүштөрдүн көптөгөн мисалдарына түш болуп келебиз, бул көйгөйлөрдүн бардыгы өлкөдө аялдар менен эркектердин теңдигине жетишүүгө тоскоолдук кылат.

Бул теңсиз абал көбүнесе билим берүү чөйрөсү жана жалпыга маалымдоо каражаттары тарабынан колдоого алынат жана коомдо аялдарга карата басмырлоочу көрүнүштөрдүн пайда болушуна өбөлгө түзгөн гендердик стереотиптерди бекемдейт.

Дүйнөлүк коомчулук гендердик зомбулук маселесине терең тынчсызданып, аны алдын алууда жана жеңүүдө жалпыга маалымдоо каражаттарынын (ЖМКнын) маанилүү ролун тааныйт. Тактап айтканда, 1995-жылы Пекин декларациясы жана Иш-аракет платформасы - дүйнө жүзү боюнча аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү боюнча документтер кабыл алынган. Пекин иш-аракеттер платформасынын "Аялдар жана маалымат каражаттары" өзүнчө бөлүмүндө эки стратегиялык максат жарыяланган:

- ЖМКда, коммуникациянын технологиялык жактан жаңы каражаттарында, ошондой эле ушул каражаттар аркылуу ой-пикирлерин билдирүүдө жана чечим кабыл алууда аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн жана жеткиликтерин кеңейтүү;
- ЖМКда аялдын тең салмактуу жана стереотиптик эмес образын түзүүгө көмөктөшүү.

2008-жылы Кыргызстанда "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы кабыл алынып, ал адамдын жашоо-турмушунун социалдык, саясий, экономикалык, маданий жана башка жааттарында ар башка жыныстагы адамдарга бирдей укуктар менен мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтүү боюнча мамлекеттик кепилдиктерди белгилейт; эркектер менен аялдарды жыныстык белгиси боюнча басмырлоодон коргоого багытталган. Мыйзам эркектер менен аялдардын ортосундагы прогрессивдүү демократиялык мамилелерди бекитүүгө багытталган. Мыйзам менен гендердик басмырлоого тыюу салынган, анын бир түрү *"жалпыга маалымдоо каражаттары, билим берүү, маданият аркылуу гендердик стереотиптерди көбөйтүү"* болуп саналат. Ошентип, гендердик теңчиликке жетишүүдө ЖМКлардын ролу жөнүндө дискурс демократиялык светтик мамлекеттин көз карашы менен гана эмес, ошондой эле укуктук мүнөзгө да ээ.

Бардык чөйрөлөрдө гендердик мамилени колдоо жетилген жарандык коомду калыптандыруунун маанилүү өбөлгөлөрүнүн бири болуп саналат. Мындай жарандык коомдо мамилелер зордук-зомбулукка жана басмырлоого каршы багытталып, башка нерселер менен катар гендердик сезимтал журналистика тарабынан колдоого алынышы зарыл.

Журналисттер укуктук мамлекетти курууга, адам укуктарын урматтоого, сактоого жана коргоого салым кошо алышат жана салым кошушу зарыл. Ошондуктан ЖМКда гендердик мамилени концептуалдаштырууну жана иш жүзүндө жайылтууну улантуу маанилүү.

Санариптик, демократиялык, коомдук жана саясий өзгөрүүлөр доорунда, коммуникациялар болуп көрбөгөндөй күчтүү, маалыматтуу жана жигердүү коомдоштуктарды түзүүгө жөндөмдүү, прогрессивдүү идеяларды жана демилгелерди билдирүүнүн маанилүү каражаты болуп калды. Журналисттик этиканы өнүктүрүү - бул бүтүндөй кесиптик коомчулук үчүн маанилүү көрүнүш жана коомдогу трансформациянын каражаты катары жаңылык журналистикасынын негизи. Болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн тушунда гендер маселелери прогресстин жана этикалуу журналистиканын милдеттүү компоненти болуп калат. Гендердик теңсиздикке каршы күрөшүү - бул бүткүл адамзаттын күрөшү. Аялдарга жана кыздарга карата калыс эмес пикирлер, стереотиптер, адатка айланган жалган көз караштар жана зордук-зомбулук жөнүндө маселелерди козгоо, зордук-зомбулук жана теңсиздик темасын жалпыга маалымдоо каражаттарында туура чагылдырууга умтулууну билдирет.

Жалпыга маалымдоо каражаттары (гезиттер, радио, телекөрсөтүү) жана жаңы технологиялар, интернет маданияттын жана коомдун бир бөлүгү болуп саналат. Жалпыга маалымдоо каражаттары маданияттын таратуучулары жана глобалдашкан маданияттардын кыймылдаткыч күчү экендиги кеңири кабыл алынган. Бүгүнкү күндө коомдун ЖМКлар ар кандай деңгээлде таасир эте албаган аспекти жок. ЖМКлар ошондой эле өз алдынча социалдык субъект катары түзүлүп, социалдык өнүгүүгө түрткү бере турган күчкө ээ.

Аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү менен ЖМКнын өнүгүүсүнүн ортосунда так байланыш бар. Жалпыга маалымдоо каражаттары аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү процессине катышат. Жалпыга маалымдоо каражаттарынын жайылышы, жаңы технологиялардын ыкчам өнүгүүсү жана дүйнөнүн көптөгөн жерлеринде социалдык тармактардын пайда болушу гендердик маселелерге байланыштуу маалыматка жана билимге жетүү үчүн көптөгөн булактарды камсыз кылды. Колдонулган технологияларга карабастан, ЖМК дүйнө жүзү боюнча көпчүлүк адамдар үчүн маалыматтын, идеялардын жана пикирлердин негизги булактарынын бири бойдон калууда. Теңсиздик жана гендердик стереотиптер адамдардын социалдык структураларында жана акыл-эсинде сиңип калганына карабастан, жалпыга маалымдоо каражаттары аларды пропагандалоого, түбөлүккө калтырып же жумшартууга, же болбосо күмөн саноо жаратып жана акыры түп тамыры менен жок кылууга мүмкүнчүлүгү бар.

ТӨМ 5те 2030-жылга чейин туруктуу өнүктүрүү боюнча күн тартибинде (Күн тартиби 2030) бардык өлкөлөрдү Жердеги тынчтыктын негизи катары гендердик теңчиликти камсыз кылууга чакырык бар. ТӨМ 5 көз карашынан алганда - гендердик теңчиликти камсыздоо - белгилүү бир прогреске жетишүү дегенди билдирет. Бирок, аялдар менен кыздар дагы деле басмырлоодон жана зордук-зомбулуктан жапа чегип келишет жана бул көйгөйдү ЖМКда чагылдыруу бул олуттуу көйгөйдүн чыныгы абалын жана масштабдарын жетиштүү көрсөтпөй келет. ЖМК өзүнүн жарандык позициясы жана маалыматтык материалдары менен гендердик теңсиздикке каршы күрөшүү үчүн зарыл шарттарды түзүүгө өбөлгө боло алат.

Кыргызстандын Өкмөтү бул багытта план ченемдүү иштерди жүргүзүп жатат. Атап айтканда, 2018-2020-жылдарга гендердик теңчиликке жетишүү боюнча Улуттук иш-аракеттер планына гендердик сезимтал журналистиканын стандарттарын иштеп чыгуу боюнча айрым чаралар киргизилген жана бул колдонмо гендердик саясат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган катары ар кандай уюмдардын, өнөктөштөрдүн медиа чөйрөсүндө аларды андан ары жайылтуу боюнча аракеттерин жана демилгелерин коо

рдинациялоону үлантакан КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин суроо-талабы боюнча ушул чараларды ишке ашыруу максатында иштелип чыккан.

Бул колдонмо ЖМКлардын ишмердигинде адам укуктарынын жана гендердик теңчиликтин баалуулуктарын түшүнүүнү, окуяларды гендердик-сезгичтик менен чагылдыруу көндүмдөрүн, гендердик-туура тилди колдонууну, гендердик басмырлоонун формасы катары гендердик стереотиптерди чагылдыруудан алыс болгон гендердик-сезимтал контентти жана визуализацияны жайылтууну калыптандырууга жана колдоого багытталган.

Колдонмо журналисттер, редакторлор, мамлекеттик жана муниципалдык органдардын басма сөз кызматтарынын кызматкерлери, ошондой эле социалдык медианын жигердүү ишмерлери үчүн арналган.

1. ГЕНДЕРГЕ КИРИШҮҮ

1.1. Жыныс жана гендер: биологиялык жана социалдык

➤ Ким төрөлөт? Биология маселелери

"Сизде ким төрөлөт?", "Төрөлө турган балаңыздын жынысы кандай болушун кааладыңыз эле?", "Эркекпи же кызбы?" - мындай суроолорду кош бойлуу аял көп угат жана аларга жооптор өзү үчүн да, жакындары үчүн да белгилүү бир күтүүлөр менен байланыштуу.

"Ким төрөлдү?" - бул биздин тууганыбыз, кесиптешибиз же таанышыбыз эне болгонун укканда бизди кызыктырган биринчи суроо. Бул эмне үчүн үшүнчалык маанилүү?

Жаратылыштын мыйзамдарына ылайык, ымыркай кыз же эркек бала болуп төрөлөт жана адам баласынын биологиялык айырмачылыгы болгон бул феномен бизди адамдардын жүрүм-турумунда көп нерсени түшүндүрүүгө үндөйт. Бул биологиялык, атап айтканда, гормоналдык, морфологиялык, неврологиялык айырмачылыктардан, психологдор, социологдор, антропологдор, криминологдор, педагогдор суроолоруна жооп издеп жана жоопторун аларга негиздешет.

Адамдын жынысын аныктоонун медициналык критерийи болуп - бул жыныс бездеринин (урук беши же энелик без) болушу, бул өз кезегинде бездин сперматозоиддер же урук клеткасын өндүрүү жөндөмүн алдын-ала аныктайт, башкача айтканда, эркек же аял жынысына мүнөздүү көбөйүү функциясын аткарат, ошондой эле эркек же аял жыныстык гормондорун көбүрөөк өндүрөт. Жана ушул эле гормондор ички жана тышкы жыныс органдарынын түзүлүшүн жана өнүгүшүн алдын-ала аныктайт.

Демек, жыныс - бул адамдын биологиялык таандыктыгы. Бул талашсыз факт, айкын көрүнүш деп айтууга болмоктур, бирок, бул жөнөкөй көрүнүш эмес. Балдар менен кыздарга бөлүнүүдөн тышкары, медицина илими көптөгөн сюрприздерге жана сырларга туш болушат, анын ичинде жыныска жана жыныстык айырмачылыктарга байланыштуу.¹ Алсак, "интерсекс адамдар" бар² - бул алардын биологиялык жынысын эркек же аял деп так аныктоого мүмкүн болбогон адамдар. Интерсекстүүлүк эки жыныстагы белгилердин кандайдыр бир деңгээлде болушун билдирет: жыныстык хромосомалардын саны, гормоналдык деңгээл жана репродуктивдик органдардын өнүгүшү.

¹ Биолог Энн Фаусто Стерлинг аралаш жыныстык белгилер менен төрөлгөн адамдардын саны 1,7% деп эсептеген. Бул - көп эмес үлүшү, бирок, анын артында, миллиондогон адамдар турат.

² Буга чейин эркек жана аял белгилери бар адамдар үчүн "гермафродитизм" түшүнүгү колдонулган.

Эң алгач ымыркайдын биологиялык таандыктыгын, б.а. кыз же эркек экендигин төрөт учурунда дарыгер визуалдык түрдө аныктайт. Эгерде мындай аныктама татаал болбосо, дарыгер баланын жынысын медициналык документтерде чагылдырат, алар кийин мамлекеттик органдар тарабынан жынысты белгилөө үчүн негиз болуп калат. Жынысы туулгандыгы тууралуу күбөлүктө жана паспортто белгиленет, адамдын укуктук статусуна, укуктарынын, милдеттеринин болушуна жана жоопкерчилигинин өзгөчөлүктөрүнө таасир этет. Мисалы, Кыргыз Республикасында эркек жарандар гана анык аскердик кызматка милдеттүү түрдө чакырылууга тийиш, кош бойлуулук боюнча өргүү аял жыныстагы адамдарга гана берилиши мүмкүн, өмүр бою эркиндигинен ажыратуу жазасы аялдарга берилбейт, никеге ар башка жыныстагы адамдар (аял жана эркек) гана тура алышат. Башка өлкөлөрдө, мисалы Италияда аялдар өмүр бою эркинен ажыратылышы мүмкүн, ал эми Израилде - аскерге чакырылышы мүмкүн.

Биология жагынан алып караганда аялдар менен эркектерде анчалык деле көп айырмачылыктар жок деп айтууга болот. Аларга, албетте, аялдардын гана кош бойлуу болууга жана төрөөгө, эмчек эмизүүгө жөндөмдүүлүгү кирет, эркектерге гана таандык жөндөмдүүлүк - уруктандыруу. Калган бардык башка айырмачылыктар (жүрүм-турумда, үй-бүлөлүк жашоодо, кесиптик иште) принципалдуу эмес жана көбүнесе тарбия жана каада-салттардын таасири астында калыптанат, башкача айтканда, айлана-чөйрө, башкача айтканда, үй-бүлө жана коом таңуулаган жүрүм-турум стереотиптери болуп саналат.

Эки жыныстуулук адамдар эки топко – аял жана эркек болуп бөлүнөт дегенди билдирет. Эң оболу ал генетикалык жактан, жумуртка уруктанган учурда пайда болот. Адамдын генотипи жуп болуп жайгашкан хромосомалардан турат: 22 жуп Х хромосомалардан, ал эми 1 (23-) жуп эки Х хромосомадан, же бир Х жана бир Y хромосомадан турат. Ошентип, дал ошол акыркы (23-) жуп адамдын генетикалык жынысын аныктайт: XX - аял жынысы, XY - эркек жынысы.

Бинардык гендердик тутум (гендик бинардык, гендердик бинаризм) эки жыныстуулуктун негизинде түзүлгөн - коомдук түзүлүштүн ыкмасы, анда жыныс жана гендер өзүнчө жана карама-каршы категорияларга бөлүнөт: эркектер жана аялдар. Бинардык модель "жыныс", "гендер" жана "сексуалдуулук" демейки шартта ар дайым шайкеш келет деп болжолдойт. Мисалы, эгерде адам төрөлгөндө эркек жынысына таандык деп жазылса, анда адамдан "эркектик" келбет, мүнөз жана жүрүм-турум, ошондой эле "карама-каршы" жыныска гетеросексуалдык тартылуу күтүлөт.

Бинардык гендердик тутум азыркы дүйнөдө үстөмдүк кылат, бирок тарыхта жана көптөгөн маданияттарда дагы башка гендердик тутумдар болуп келген жана дагы да бар.

Маалымат булагы:

➤ Гендер деген эмне?

Жогоруда белгиленгендей, биологиялык көз караштан алганда, аялдар менен эркектердин ортосунда айырмачылыктар көп деле эмес: кош бойлуу болуу, төрөө жана эмчек эмизүү, үрүктандыруу жөндөмү. Бардык башка айырмачылыктар - тарбиянын, окутуунун, маданияттын, каада-салттардын, диндин таасиринин жемиши. Мунун баары - коом тарабынан түзүлгөн жүрүм-турум стереотиптери.

Бул жерде биз башка түшүнүккө – *гендер* түшүнүгүнө туш болобуз. Эгер жыныс - "организмдин төрөлгөндөн баштап берилген биологиялык-физиологиялык өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысы" болсо, анда гендер – бул социалдык жыныс, коом тарабынан физиологиялык чындыктын үстүнөн курулган жыныстык түзүлүш".³

Эркектер менен аялдардын "типтүү" мүнөздөмөлөрүнүн көпчүлүгү (агрессивдүүлүк жана баш ийүү, туруктуулук жана ийкемдүүлүк, активдүүлүк жана пассивдүүлүк, сабырдуулук жана экспрессивдүүлүк ж.б.) түбаса эмес, кийин калыптанган, б.а. коом тарабынан таңууланган жана өнүктүрүлгөн болуп саналат. Кыздарды жана эркек балдарды тарбиялоого ар кандай мамиле жасоо (алардын ар кандай жүрүм-турумун сыйлоо жана бөгөт коюу, ар кандай оюнчуктар жана оюндар), ар кандай көндүмдөрдү үйрөтүү (техника менен баарлашуу жана үй чарбасын жүргүзүү), окуу китептеринде аялдардын жана эркектердин стереотиптик ролдорун

мазмун деңгээлинде да, иллюстрация деңгээлинде да чагылдыруу (аял мугалимдердин, ашпозчулардын, эркек милиционерлердин, жумушчулардын сүрөтү) кесиптерди, ишмердиктердин түрүн, ошондой эле жалпысынан жүрүм-турум үлгүлөрүн тандоого да таасирин тийгизет. Ошол эле учурда, баланын башка жыныс менен байланышкан нерсеге болгон кызыгуусуна, адатта, колдоо көрсөтүлбөйт. Мунун баары эркек балдарды жана кыздарды, эркектерди жана аялдарды башынан тең эмес позицияга коет. Коом тарабынан эркектердин жоопкерчилик чөйрөсү деп белгиленген нерселердин бардыгы (саясат жана чечим кабыл алуу, акча табуу) аялдарга милдеттендирилген (үй эмгеги, балдарды жана улгайган үй-бүлө мүчөлөрүн багуу, балдарды тарбиялоо) иш-аракеттерден жогору

"Гендер" термини англис тилиндеги сөздүн грамматикалык категориясын (мужской же женский род) билдирген транслитерациясы. Грамматикадан тышкаркы контекстте ал биринчи жолу психолог Р. Столлер тарабынан "Жыныс жана гендер" ("Sex and Gender") китебинде колдонулган. Аталган терминдерди бөлүүнүн мааниси "эркектик" жана "аялдык" делген социалдык-маданий маанилерди биологиялык жыныстык айырмачылыктардан бөлүү болгон. Демек, "гендер" термининин мааниси жыныстардын ортосундагы мамилелердин абсолюттук биологиялык алдын-ала аныкталышын четке кагууда: башкача айтканда, биологиялык жыныс бар, жана гендер - "социалдык жыныс" бар.

Маалымат булагы: Гендер для чайников / Т. Барчунова, Е. Жидкова, Е. Здравомыслова, О. Здравомыслова, Л. Попкова, Е. Омельченко, Л. Саморукова, Л. Семенова, И. Тартаковская, А. Темкина; ред. И. Тартакова, Л. Попкова. М.: Генрих Белль атындагы фонд. : «Звенья» агартуу-басма борбору, 2006.

³ Цит. по Ильин Е.П. Пол жана гендер. – СПб.: Питер, 2010. – 14-б.

бааланат. Ошондой эле көбүнчө аялдар иштеген кесиптер (медайымдар, санитаркалар, тарбиячылар, тазалоочулар, тигүүчүлөр ж. б.), басымдуу көпчүлүк бөлүгүндө эркектер катышкан кесиптерге (саясатчылар, өрт өчүргүчтөр, аскер кызматкерлери, милиционерлер ж.б.) салыштырмалуу "анча олуттуу эмес" деп кабыл алынат. "Ашканачы аял өлкөнү башкара алат" деген кайсыл бир учурда белгилүү болгон пикирге карабастан, аялды ашканачы катары тарбиялоо менен, коом ага мамлекеттин тышкы жана ички саясатын аныктоого мүмкүнчүлүк берүүгө таптакыр умтулбайт. Ошондой эле, коом "эркектик" жана "аялдык" деп аталган бардык сапаттар чындыгында жөн гана адамдык сапаттар экендигин, башкача айтканда, ар бирибизге тигил же бул пропорцияда мүнөздүү болушу мүмкүн экендигин четке кагат"⁴.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында⁵ гендер - ар башка жыныстагы адамдардын ээ болгон, социалдык жактан бекемделген жүрүм-туруму; саясатты, экономиканы, укукту, идеологияны, маданиятты, билим берүүнү жана илимди кошкондо, турмуштун бардык чөйрөлөрүндө көрсөтүлгөн эркектер жана аялдардын ортосундагы мамилелердин социалдык аспектиси.

Бардык гендердик айырмачылыктар - бул ар кандай социалдык-маданий ченемдердин, коом тарабынан ар башка жыныстагы адамдарга белгиленген ролдордун таасиринин натыйжасы. Мындан тышкары, бул социалдык-маданий ченемдер "биологиялык" мүнөздөмөлөргө - өмүрдүн узактыгына, ооруга чалдыгууларга, өлүмгө да таасирин тийгизет.

Эркек балдар кыздарга караганда көп төрөлөт (Кыргызстанда жыл сайын 100 кызга 105-106 эркек бала төрөлөт)⁶. Бирок, эркектердин жашоосунун узактыгы аялдыкынан азыраак - тийиштүүлүгүнө жараша 67,8 жаш жана 76 жаш⁷. Демек, орточо аял орточо эркектен 8,2 жылга көбүрөөк жашайт дегенди билдирет.

Мындай кырдаал, башка нерселер менен катар, "аялдык" жана "эркектик" жөнүндөгү стереотиптик түшүнүктөргө түздөн-түз көз каранды болгон жашоо образы - тамеки чегүү, алкоголизм, тобокелдүү жүрүм-турум (унааны агрессивдүү айдоо, спорттун коркунучтуу түрлөрү менен машыгуу, мушташуу ж. б.), туура эмес тамактануу, медициналык жардам алууга өз убагында кайрылбагандык, эркиндигинен ажыратуу жайларында болуу ж. б. менен тыгыз байланышта. Натыйжада, адатта, эркектердин өлүмү аялдыкынан 1,5-1,6 эсе көп⁸. Суицидден (4,1 эсе), кол салуудан (4,7 эсе), кургак учуктан (3,1 эсе), алкоголизмден (7 эсе), дем алуу органдарынын ооруларынан (1,4 эсе), тамак сиңирүү органдарынын ооруларынан (2 эсе) эркектердин өлүмүнүн деңгээли аялдарга салыштырмалуу жогору⁹.

⁴ Барчунова Т., Жидкова Е., Здравомыслова Е. ж.б. Гендер для «чайников». М.: Звенья, 2006. – 47-б.

⁵ 2008-жылдын 4-августундагы № 184 "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" КР мыйзамынын 1-беренеси

⁶ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 54-б.

⁷ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 50-б.

⁸ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 51-б.

⁹ Кыргыз Республикасынын социалдык тенденциялары <http://stat.kg/ru/publications/publikaciya-socialnye-tendencii-kyrgyzskoj-respubliki/> 27-бет, Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери 2014-2018-жж <http://stat.kg/media/publicationarchive/20232a59-bc04-4b2f-b8da-5220d4afbecc.pdf>

➤ Гендердик иденттүүлүк деген эмне?

Гендердик иденттүүлүк (сексуалдык өзүн-өзү билүү) - адамдын өз жынысын билүү, өзүн эркек же аял деп аныктоо.

Гендердик иденттүүлүк, өзүн эркек бала же кыз катары билүү эки этапта калыптанат. Өнүгүү эки жаштан башталып, төрт жашка чейин аяктайт. Төрт жашында балдар жыныстык таандыктыгын жакшы билип гана тим болбостон, аны физикалык өзгөчөлүктөрү — өз жыныс органдарынын түзүлүшү менен байланыштыра башташат. Бул куракта алар жынысы туруктуу мүнөздөмө экендигин, жана карама-каршы жыныстагы адамдардын кийимин кийүү, атын же жүрүм-турумун алмаштыруу менен аны өзгөртүү мүмкүн эместигин биротоло түшүнүшөт. Экинчи оор мезгил жыныстык жетилүү мезгилине туура келет.¹⁰

Гендердик иденттүүлүк көбүнчө тарбия берүү менен шартталат – эркек балдардын жана кыздардын өнүгүшүндө, билим алуусун, тарбияланышында ар башка нерселерге басым жасалат. Тарбия берүү процессинде кыздарда жана эркек балдарда аялдык же эркектик мүнөздүн жана жүрүм-турумдун өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүк калыптандырылат, ошону менен бирге турмуштук деңгээлде алар көпчүлүк учурда бири-бирне карама-каршы коюлат. Мисалы, Кыргызстанда, анын маданий чөйрөсү үчүн салттуу түшүнүктөргө ылайык, эркек балдарды күчтүү жана чечкиндүү кылып чоңойтууга

Реалдуу жашоодо, бир эле адамда феминдик (аялдык) жана маскулиндик (эркектик) сапаттар чогуу жашашы мүмкүн. Аялдар да, эркектер да тайманбас жана коркок, жумшак жана катаал, дымактуу жана жоош болушу мүмкүн. Андан тышкары, алар белгилүү бир шарттарда сыртка чыгышы же көмүскөдө калышы мүмкүн. Мисалы, жумшак жана камкор ата зордук-зомбулук көрсөткөн адам же киши өлтүргүч болуп чыгышы мүмкүн, ал эми боорукер жана жоош аял агрессивдүүлүк жана чечкиндүүлүк көрсөтүшү ыктымал.

аракет кылышат, ошону менен эркектүүлүк жөнүндөгү түшүнүктөрдү колдошот. Ал эми кыздар, тескерисинче, аялдык түшүнүгүнө негизделип алсыз жана ийкемдүү болуп тарбияланат. Бирок, жакшы ниет менен, ата-энелер жана коом муну менен стереотиптик жана басмырмоолоочу түшүнүктөрдү бекемдеп, гендер деп аталган социалдык жынысты түзүшөт.

Көпчүлүк адамдарда алардын гендердик иденттүүлүк төрөлгөндө катталган жынысына карама – каршы келбейт (эркектер өздөрүн эркек, аялдар - аял сезишет). Мындай адамдар *цисгендердик* деп аталышат.

Гендердик идентификациясы катталган жынысына дал келбеген адамдар *гендердик конформдук эмес* деп аталат¹¹. Аларга *бигендерлер, агендерлер, гендерквирлер кирет*.

¹⁰ Бутовская М.Л. Антропология пола / <https://culture.wikireading.ru/77104>

¹¹ Кыргызстанда гендердик иденттүүлүгү катталган жыныстан ар кандай деңгээлде айырмаланган, маданий жактан аныкталган гендердик категориялардан айырмаланган же алардын чегинен чыккан адамдардын ар түрдүү тобун аныктоо үчүн "трансгендер адамдар" түшүнүгү колдонулат.

Бигендер - ар кандай факторлордун таасири астында гендердик иденттүүлүгү өзгөрүшү мүмкүн болгон адам. Бигендердик индивид өзүнүн биологиялык жынысына карабастан өзүн эркек, аял сезиши мүмкүн¹².

Агендер - өзүн кайсы бир жыныска таандык экендигин четке каккан адам. Агендер үчүн гендердик айырмачылыктардын маанисин жокко чыгаруу мүнөздүү¹³.

Гендердик иденттүүлүгү же гендердик өзүн өзү көрсөтүүсү салттуу "эркек" жана "аял" категорияларына туура келбейт жана салттуу бинардык гендердик тутумдун чегинен тышкары деп эсептеген адамдар *гендерквирлер же бинар эместер* деп аталат. Бинардык эмес адамдарда иденттүүлүк эркек менен аялдын гендеринин айкалышы болушу мүмкүн.

Гендердик иденттүүлүк катталган жыныстан ар кандай деңгээлде айырмаланган, маданий жактан аныкталган гендердик категориялардан айырмаланган же алардын чегинен чыккан индивиддердин ар түрдүү тобун аныктоо үчүн "*трансгендер адамдар*"¹⁴ түшүнүгү колдонулат.

Гендердик иденттүүлүк маселесин изилдөө контекстиндеги дагы бир түшүнүк - бул "транссексуалдуулук" түшүнүгү, ал медициналык көз караштан алганда, феминизациялоочу же маскулинизациялоочу кийлигишүүлөр (гормоналдык терапия жана/же хирургиялык операциялар) аркылуу баштапкы жана/же экинчи жыныстык белгелерин өзгөртүүгө умтулган же өзгөрткөн адамдарды сүрөттөө үчүн колдонулат, адатта, алар гендердик ролун туруктуу негизде өзгөртүшөт¹⁵.

КР мыйзамдары¹⁶, башка көптөгөн өлкөлөр сыяктуу эле, гендердик конформдук эмес адамдар үчүн жынысын (анатомиялык жана юридикалык жактан) өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн берет. Жыныстык таандыктыгын өзгөртүү жана коррекциялоо укугу жынысын өзгөртүүнү каалаган адамдын психологиялык-психиатриялык күбөлөндүрүүсү жүргүзүлгөндөн кийин, гендердик иденттүүлүгү менен төрөлгөндө аныкталган жана катталган жыныстын ортосундагы дал келбестиктен, ошондой эле ага байланыштуу гендердик ролдон жана/же алгачкы жана экинчи жыныстык белгилерден улам келип чыккан кыйынчылыктар аныкталгандан кийин ишке ашырылышы мүмкүн). Мындай күбөлөндүрүүнүн негизинде паспорттук жынысын өзгөртүү жөнүндө сунуштар менен медициналык корутунду чыгарылат¹⁷.

Транссексуалдуулукту аялдардын же эркектердин карама-каршы жыныстагы адамдарга мүнөздүү кийимдерин кийишинен айырмалоо керек.

¹² Шевченко, З. В. (Уклад.). (2016). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. Відновлено з <http://a-z-gender.net/agendery.html> <http://a-z-gender.net/bukva/%d0%ba>

¹³ Шевченко, З. В. (2016). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. Відновлено з <http://a-z-gender.net/agendery.html> <http://a-z-gender.net/bukva/%d0%ba>

¹⁴ КР Саламаттыкты сактоо министрлигинин № 42 буйругу менен бекитилген, КРдин саламаттыкты сактоонун бардык деңгээлдериндеги жана башка ведомстволордун медициналык адистери үчүн трансгендер, транссексуал жана гендердик конформдук эмес адамдарга медициналык-социалдык жардам көрсөтүү боюнча колдонмо.

¹⁵ Ошол эле жерде.

¹⁶ 2005-жылдын 9-январындагы № 6 "Кыргыз Республикасында жарандардын саламаттын сактоо жөнүндө" КР мыйзамынын 38-беренеси.

¹⁷ КР Саламаттыкты сактоо министрлигинин № 42 буйругу менен бекитилген, КРдин саламаттыкты сактоонун бардык деңгээлдериндеги жана башка ведомстволордун медициналык адистери үчүн трансгендер, транссексуал жана гендердик конформдук эмес адамдарга медициналык-социалдык жардам көрсөтүү боюнча колдонмо.

1.2. Гендердик ролдор

➤ **Гендердик ролдор деген эмне жана стереотиптер деген эмне?**

Гендердик ролдор - булар коом тарабынан белгилүү бир коомдо жана тарыхый мезгилде болгон социалдык жана маданий ченемдерге ылайык эркектер менен аялдар ойной турган ролдор. Гендердик ролдор белгилүү бир жыныстагы адамдардын кандай ой жүгүртүп, кандай иш-аракет кылышы керектигин аныктайт. Гендердик ролдор ар кандай курактык жана социалдык топтордо ар кандай болушу мүмкүн жана убакыттын өтүшү менен өзгөрүүлөргө дуушар болушу мүмкүн. Алардан айырмаланып, биологиялык ролдор (уруктандыруу, кош бойлуу болуу жана төрөө, бала эмизүү) абсолюттук жана өзгөрүлбөйт¹⁸ (жок дегенде медицинанын азыркы өнүгүү деңгээлинде).

Кылымдар бою адамдарда коомдогу аялдар менен эркектердин ролу жөнүндө белгилүү бир түшүнүктөр калыптанып калган. Алар *феминдик (аялдык)* жана *маскулиндик (эркектик)* сыяктуу түшүнүктөргө, башкача айтканда, социалдык жана маданий жактан жынысына байланыштуу мүнөздөмөлөргө негизделген.

Гендердик ролдор стереотиптер – ар башка жыныстагы адамдардын образы жөнүндө типтүү түшүнүктөр менен колдоого алынат.

Башында, гендердик стереотиптер үй-бүлөдө, башкача айтканда, бала биринчи түшкөн чөйрөдө таңууланат. Бала төрөлгөндөн тартып эле ата-энелер гендердик боелгон коляскаларды, кийимдерди, байпактарды ж.б. колдонуу аркылуу айланадагыларга анын жынысын көрсөтүшөт, ал эми кийинчерээк баланын өзүндө анын жынысына туура келген сырткы келбети жөнүндө түшүнүк калыптанат. Кыз жана эркек бала чоңойгон сайын гендердик айырмачылык оюнчуктар, оюндар, чач жасалгалар, кийимдер менен бекемделет жана бала "типтүү аялдык" (куурчакты ороп, аны төшөккө жаткыруу, тамак даярдоо ж.б.) же "типтүү эркектик" иш-аракеттерге ("атышуу", машинка, учак, трансформер оюндары ж. б.) кошулат. Мындан тышкары, "туура" жүрүм-турумду өбөлгөлөө ("өзүңдөн кийин тазала, сен кызсын") же "туура эмес" ("ыйлаба, эркек баласың") жүрүм-турумду бөгөттөө, жеке мисал же тарбия берүү ыкмалары аркылуу баланын аялдык жана эркектик жүрүм-турум үлгүлөрү жөнүндө түшүнүктөрүн бекемдөөгө барган сайын көбүрөөк өбөлгө түзөт.

Кийинки этапта бала билим берүү чөйрөсүнө туш болот (балдар бакчасы, мектеп) жана ал жакта аялдык жана эркектик ролдор жөнүндө стереотиптик түшүнүктөр дагы да бекемделет. Буга педагогдор берген тарбия жана окуу процессинде колдонулган материалдар (окуу китептери, көрсөтмө жана методикалык куралдар) да өбөлгө түзөт.

Мындан тышкары, стереотиптерди бекемдөөгө алардын мазмуну гана эмес, ошондой эле визуалдык жасалгалоо да таасирин тийгизет.

Кыргызстанда өткөрүлгөн окуу китептеринин гендердик экспертизасы гендердик стереотиптерди калыптандырууга жана бекемдөөгө окуу материалдарында камтылган төмөнкү факторлор өбөлгө түзөрүн көрсөткөн:

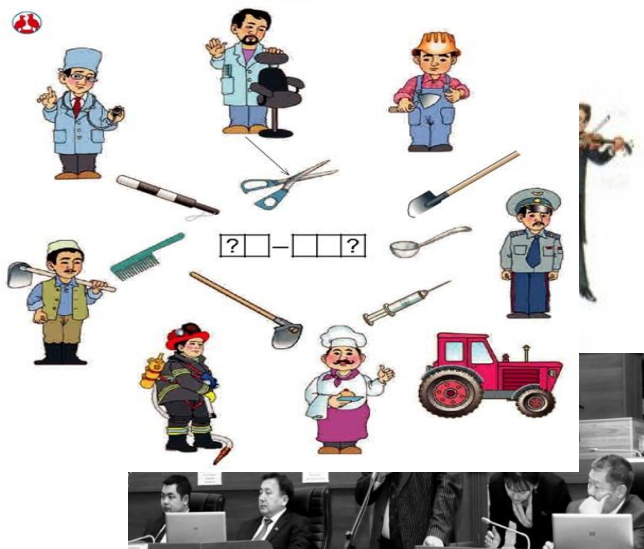
- *Эркек балдардын гендердик ролдорунун вариативдүүлүгү кыздарга жана аялдарга караганда кыйла кененирээк;*

¹⁸ Жыныстык мүчөлүктү оңдоо, хирургиялык жол менен жыныстык органдарды түзүү мүмкүн, бирок кош бойлуулук жана төрөө, баланы эмизүү жөндөмү азырынча аялдарга гана таандык, ал эми уруктандыруу жөндөмүнө эркектер гана ээ.

- Үй-бүлөлүк чөйрө (эне, жубай, келин, чоң эненин салттуу ролдору), ошондой эле үй эмгеги көбүрөөк өлчөмдө аялдарга жүктөлөт;

КЕСИП

- Башкаруу, бийлик ыйгарым укуктары - априори "эркектик" чөйрө болуп саналат;

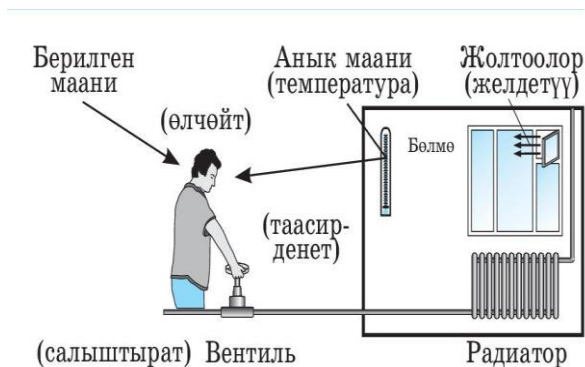
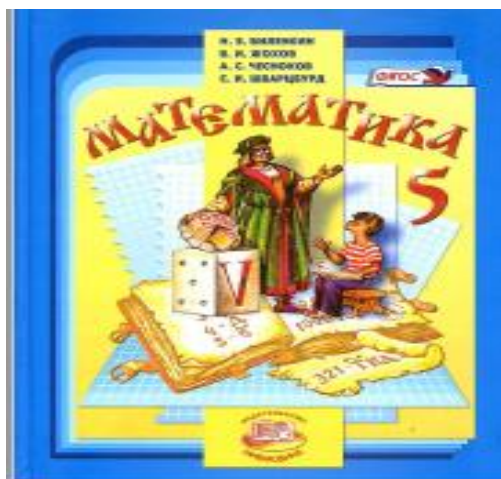
- Эс алуу, спорт, интеллектуалдык ишмердүүлүк чөйрөлөрүнө - көбүнесе эркектер катышат

- Коомдук илимдер жана тарых боюнча окуу китептеринде социалдык өнүгүүнү согуш, басып алуулар тарыхы катары сүрөттөө ыкмасы басымдуулук кылат, тарыхый процессте аялдардын ролун төмөндөтүү менен, саясий жана күч түзүмдөрүндөгү эркектердин үстөмдүк позициясы жөнүндө стереотиптер көрсөтүлөт.

- Гендердик басмырлоонун кылымдык тажрыйбасына тарыхый баа берүү дээрлик берилбейт жана ал тургай айрым учурларда акталат;
- Тапшырмаларда, көнүгүүлөрдө, айрыкча так илимдерде каармандардын басымдуу бөлүгү - эркектер, бул илим эркектердин чөйрөсү деген түшүнүктү бекемдейт. Кээде бул билдирүүлөр түздөн-түз окуу китебинин мукабасында жасалат;

47-сүрөт. Бөлмөдө абанын температурасын жөнгө салуунун принциби.

- Коомдук илимдер боюнча окуу китептеринде гендердик асимметрия байкалат, анда укук бузуучулар көбүнчө эркектер, ал эми кылмыштардын курмандыгы аялдар болушат.

Ошентип, балада "салттуу" социалдык ролдорду бөлүштүрүү түшүнүгү пайда болот, бул гендердик стереотипти ого бетер бекемдейт.

➤ Гендердик стереотиптер кайсы тармактарда көбүрөөк?

Кылымдар тарабынан колдоого алынган, ар кандай жыныстагы адамдардын образы жөнүндө ойлор жашоонун дээрлик бардык чөйрөлөрүнө тиешелүү, бирок гендердик стереотиптер төмөнкү тармактарда көбүрөөк байкалат:

1. үй-бүлөлүк ролдорду бөлүштүрүүдө,
2. кесиптик чөйрөдө,
3. саясат/башкаруу чөйрөсүндө.

Үй-бүлөлүк ролдордогу гендердик стереотиптер аял үчүн жашоонун эң маанилүү чөйрөсү жеке мейкиндик - үй жана үй-бүлө, демек, үй кожойкеси аялдын жана эненин ролу экендиги жөнүндө тезис дээрлик ачык көрсөтүлөт. Аялдын жашоодогу "ийгилиги" көбүнчө

анын турмушка чыкканына, канча бала төрөгөнүнө жана жакшы кожойке болушуна жараша бааланат. Үй-бүлөнү сактап калуу үчүн жоопкерчилик да негизинен стереотиптик түрдө аялдарга жүктөлөт ("үй-бүлөнү сактай алган жок", "аялдык акылмандыгы жетишсиз" ж.б.).

Салттуу көз караштарда эркектерден үй-бүлөнү материалдык жактан колдоого, кесиптик жана коомдук чөйрөгө, башкача айтканда, коомдук мейкиндикке кытышуусуна басым жасоо талап кылынат. Аялдын үй кожойкеси, аял жана эне катары баалануусуна каршы, эркектин "ийгилиги" анын кесиптик жана материалдык байлыгы, карьерасы (ийгиликтүү эркектик деп аталат) боюнча бааланат.

Эркек жөнүндө жалаң гана "багуучу жана киреше табуучу" деп калыптанган стереотип белгилүү бир шарттарда (мисалы, ал жумушун жоготкондо же бизнесиндк көйгөйлөр болгондо), эркектин өзүнө карата терс мамилени жаратат, үй-бүлөсүнүн жана коомдун көзүндө да, өз көз карашында да "жолсуз, ийгиликсиз" адам катары көрсөтөт. Эркектер мындай учурларда өзүн жоготуп, депрессия абалына түш болот, ал тургай бул өз өмүрүнө кол салуунун себиби болушу мүмкүн. Эркек кесиптик "ийгиликтерин" жоготуудан чыгуусунун жолдорунун бири, үй-бүлөдө гендердик ролдорду салттуу бөлүштүрүүдөн баш тартуу, эркек кишини үй жумуштарына жана балдарды багууга тартуу, ал эми аялдардын кесиптик өсүүгө жана мансапка басым жасоосу болушу мүмкүн. Кыргыз Республикасынын эмгек мыйзамдары эркекке (баланын атасына, чоң атасына, башка туугандарына) бала багуу боюнча өргүүнү толугу менен да, бөлүк-бөлүк да алууга мүмкүндүк берет¹⁹.

Статистикалык маалыматтарга ылайык, КРда эркектер арасындагы суициддин көрсөткүчү аялдар арасындагы суицидден 4,1 эсе жогору.

Маалымат булагы:

Анткен менен, тажрыйба көрсөткөндөй, үй-бүлөдө да, кесиптик иште да ролдорду "салттуу эмес" бөлүштүрүүгө аялдар гана эмес, көбүнчө эркектер да даяр эмес болушат. Коомдо өкүм сүргөн стереотиптик өкүлчүлүктөр кырдаалды ого бетер начарлатат. Тактап айтканда, эгерде заманбап аялдар "салттуу" түрдө эркектердин кесиби деп эсептелген бизнесмен же саясатчы кесибин өздөштүрө алса (ийгиликке жетишүү ал үчүн оңойго турбаса да, мындай факттын өзү кескин жалпы терс пикирге түш болбойт), ал эми "салттуу" түрдө эркектин кесиби деп эсептелген кесипте - маникюр мастери, балдар бакчасынын тарбиячысы, башталгыч класстардын мугалими болуп иштөөнү кааласа, же үй тиричилигин жүргүзүү, балдарды, карыган үй бүлө мүчөлөрүн багуу менен алектенсе, коом тарабынан катуу айыпталууга, терс пикирге кабылат.

Бирок, эркектер гендердик ролдордун салттуу бөлүштүрүлүшүнө сейрек нааразы болушарын моюнга алуу керек, анткени бул аларга абдан ылайыктуу. Изилдөөчүлөр адилеттүү түрдө белгилегендей "бүткүл дүйнөлүк байлыктын басымдуу бөлүгү эркектердин колунда. Алар саясат жана экономика жаатындагы дээрлик бардык негизги чечимдерди көзөмөлдөшөт".²⁰

Кесиптик ишмердиктеги гендердик стереотиптер эркектерге инструменталдык иш-аракеттерди, техниканы, физикалык жумуштарды, так илимдерди ыйгарат. Ал эми аялдарга адатта, тейлөө жана аткаруу иш-аракеттери (билим берүү, социалдык чөйрө, саламаттыкты сактоо ж.б.) таңууланат. Эмгек рыногундагы сегрегация (бөлүнүү) буга далил

¹⁹ 2004-жылдын 4-августундагы № 106 КР Эмгек кодексинин 137-ст.

²⁰ Гендер для чайников 125-б.

боло алат, кесиптик ишмердүүлүктүн адатта аялдык жана эркектик чөйрөлөргө бөлүнөт. Мындай бөлүү "айнек дубалдары" жана "айнек шып" деп аталып калган.

"Айнек шып" же эмгектин вертикалдуу бөлүнүшү – бул аялдын кызматтык тепкичте көтөрүлүшүн чектеген көзгө көрүнбөгөн жана формалдуу түрдө аныкталбаган тоскоолдук.²¹

Эркек кесиптештерине салыштырмалуу бирдей же кесипкөйлүк деңгээли алардан жогору болгону менен, аялдар көбүнчө карьералык өсүштө аткаруучулардын деңгээлинде "токтошот" же эң жакшы учурда жетекчинин орун басары болушат. Бул тоскоолдуктар жалпысынан аялдардын экинчи даражадагы ролу жөнүндө, ошондой эле алардын мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгендиги жөнүндө терең гендердик стереотиптер менен шартталган²².

Горизонталдык эмгек сегрегациясы же "айнек дубалдар" – бул аялдардын кийинчерээк олуттуу вертикалдык, карьералык өсүштү камсыз кылган кесиптерге жана иш-аракеттерге жеткилиги аз болгон кырдаал. "Айнек дубалдар" аялдардын кирешеси азыраак тармактарга топтолушуна өбөлгө түзөт, финансылык жана экономикалык ресурстарга азыраак жеткилик берилет, ошондуктан, бийлик түзүмдөрүнө жетүүгө мүмкүнчүлүгү азыраак болот. Демек, маданият, саламаттыкты сактоо же социалдык камсыздоо чөйрөлөрүндө башкаруу жана каржы тармактарына караганда карьералык перспективалар азыраак. Ошондуктан, "айнек дубалдары" бар болгондо, карьерада вертикалдуу көтөрүлүүнүн чектелиши кесиптик иш чөйрөсүн тандоо менен алдын-ала аныкталган²³ (кененирээк маалыматты "Саясат, экономика, билим берүү: Гендердик багыт" бөлүмүнөн караңыз).

Эркектер экономиканын кыйла жогорку акы төлөнүүчү жумуштарында жана чөйрөлөрүндө иштешкендиктен же "аялдар" чөйрөсүндө" жогору кызмат орундарын ээлегендиктен, акыры аялдар менен эркектердин орточо айлык эмгек акысы да айырмаланат. *Алсак, бул көрсөткүч 2020-жылы аялдар үчүн 15078 сомду, ал эми эркектер үчүн - 19 992 сомду түзгөн. Ошентип, аялдардын эмгек акысы менен эркектердин эмгек акысынын катышы 75,4% түзгөн*²⁴.

Мындан тышкары, Кыргызстанда совет мезгилинен бери эле эмгек шарттары зыяндуу жана (же) кооптуу өндүрүштөрдүн, жумуштардын, кесиптердин жана кызматтардын тизмеси бар, аларда аялдардын эмгегин колдонууга тыюу салынат,²⁵ бул гендердик стереотипти бекемдейт, аял менен эркек тандоодо бирдей эмес жана гендердик сегрегация кырдаалын жаратат.

Аялдар чарбакер субъекттердин жетекчилеринин жалпы санынын үчтөн биринен азын (27,9%) түзөт.

Маалымат булагы: Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери, 2016-2020. - КР УСК. - 116-бет

²¹ <http://a-z-gender.net/steklyannyj-potolok.html>

²² <http://www.owl.ru/gender/202.htm>

²³ Шевченко З. В. (Уклад.). (2016). Словник ґендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. <http://a-z-gender.net/steklyannye-steny.html>

²⁴ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 115-б.

²⁵ КР Өкмөтүнүн 2000-жылдын 24-мартындагы № 158 буйругу

Аялдар менен эркектердин саясатка/чечим кабыл алууга катышуусуна байланыштуу гендердик стереотиптер саясат аялдардын иши эмес деген түшүнүккө негизделген.

"Парламентаризмдин дүйнөлүк тажрыйбасы көрсөткөндөй, эгерде мыйзам чыгаруу органында орундардын 10%ын аялдар ээлесе, анда бул балдарды коргоодо мыйзамдарды кабыл алууну жеңилдетет. Эгерде орундардын 20-30% аялдар ээлесе, анда аялдардын кызыкчылыктарын чагылдырган бардык программалар тезирээк жана натыйжалуу ишке ашырылат. Буу бардык документтерде - аялдардын катышуусусуз жана бийлик ыйгарым укуктары берилмейинче, социалдык, экономикалык жана башка көйгөйлөр коркунучу астында турган коомдо туруктуу чечимдерди табуу мүмкүн эмес- деген принципти катуу карманганы бекеринен эмес."²⁶

Буга карабастан, Кыргызстанда аялдардын саясатка/чечим кабыл алууга катышуу деңгээли адаттагыдай эле төмөн болуп келген жана төмөн боюнча калууда. Гендердик өкүлчүлүктөгү дисбаланс мамлекеттик бийликтин бардык бутактарында (мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот) жана чечим кабыл алуунун бардык чөйрөлөрүндө байкалат. Ал эң жогорку деңгээлде саясий кызмат орундарынын деңгээлинде көрүнөт, мында аялдардын үлүшү 2021-жылдын 1-январына карата 24,3%ды гана түзгөн.²⁷ (кененирээк маалыматты "Саясат, экономика, билим берүү: Гендердик багыт" бөлүмүнөн караңыз).

Албетте, аялдын белгилүү бир лидерлик кызматты ээлеши аялдардын кызыкчылыгын сактоого кепилдик бере албайт. Бирок, коомдо эркектердин жана аялдардын кызыкчылыктары ар дайым бар жана алар ар башка. Саясий чечимдерди кабыл алууда гендердик мамиле, биринчи кезекте, белгилүү бир көрүнүштөр эркектерге жана аялдарга ар кандай таасир тийгизерин, алардын бирдей эмес реакциясын жана коомдо социалдык чыңалууну жаратарын түшүнүү дегенди билдирет. Бийлик структураларында турган аялдар саясий маданиятка аялдардын да, эркектердин да кызыкчылыктарын коргоого жардам бере турган элементтерди киргизүүгө объективдүү жөндөмдүү. Саясаттагы аялдар менен эркектердин өнөктөштүгү толук жана өкүлчүлүктүү

Мындан тышкары, парламентте аялдардын өкүлчүлүгү кыйла жогору болгон өлкөлөр – Норвегия (41,4%), Швейцария (41,5%), Швеция (47%) адамзаттык өнүгүү индекси боюнча өлкөлөрдүн рейтингинин жогорку саптарын ээлейт (тиешелүүлүгүнө жараша биринчи, экинчи, сегизинчи).

Адамзаттык өнүгүү индекси - бул адамзаттык өнүгүүнүн үч негизги чениндеги жетишкендиктердин орточо чоңдугун аныктоочу айкалышкан индекс: ден-соолук жана узак өмүр, билим жана татыктуу жашоо деңгээли. Салыштыруу үчүн - Кыргызстан бул рейтингде 185 өлкөнүн ичинен 122-орунда турат.

Маалымат булагы:

"Өлкөлөрдүн парламенттериндеги аялдар"
парламенттер аралык бирлигинин маалымат базасы

²⁶ <https://studfile.net/preview/3299908/page:5/>

²⁷ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. - 69-б.

демократиянын булагы болуп саналат, коомдо көп уюлдуу кызыкчылыктарды эсепке алуунун реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн жаратат²⁸.

1.3. Аялдын үч ролу

➤ Гендердик стереотиптер кайсы тармактарда көбүрөөк?

Азыркы коомдогу аялдар көптөгөн функцияларды аткарышат - балдарды төрөшөт жана тарбиялашат, үй чарбасын жүргүзүшөт, оорулуу жана улгайган туугандарын багышат, үй-бүлөлүк участоктордо иштешет, үй-бүлөсүн камсыз кылуу менен үйдөн тышкары иштешет, өз жамааттарынын жашоосуна катышышат ж. б.

Изилдөөчүлөр мындай көрүнүштү төмөнкүдөй терминдер деп атоону сунушташат: **үчүнчү смена, үчтүк жүк, үч роль** (англисче. *triple shift, triple burden, triple role*)

Аялдар ойногон бардык ролдорду шарттуу түрдө үч топко бөлсө болот, алар кандай иш-аракеттерди жасашат:

- **Натыйжалуу ишмердик** керектөө жана соода үчүн товарларды жана кызматтарды өндүрүүнү билдирет (айыл чарба өндүрүшү, балык уулоо, жумушка орношуу жана жеке ишкердик). Аялдар да, эркектер да натыйжалуу ишмердик менен алектене алышат, бирок көпчүлүк үчүн алардын функциялары жана милдеттери гендердик эмгек бөлүштүрүлүшүнө жараша айырмаланат. Аялдардын натыйжалуу иш-аракеттери көбүнчө эркектердикине караганда азыраак байкалат жана азыраак бааланат.

Белгилей кетчү нерсе, аялдардын орточо айлык эмгек акысы 15 078 сомду түзөт, ал эми эркектердики – 19 992 сом, башкача айтканда "аялдык" эмгек акы "эркектик" эмгек акынын 75,4%ын түзөт.

Аялдардын эмгек ресурстарынын концентрациясы жогору болгон тармактар негизинен мамлекеттик бюджеттен каржыланат.

Кыргызстандагы иш менен камсыз кылууну жана эмгек рыногун талдоо аялдардын жана эркектердин иш менен камсыз болушун экономикалык иштин түрлөрү боюнча бөлүштүрүүдөгү айырмачылыктарды көрсөтөт, бул баарынан мурда калыптанган каада-салттар менен шартталган. Аялдардын иш менен камсыз болушу тейлөө чөйрөсүндө (саламаттык сактоо, социалдык тейлөө, билим берүү), ал эми эркектердин иш менен камсыз болушу өндүрүш тармагында (курулуш, тоо-кен, транспорт ишмердүүлүгү ж.б.) эң көп. Салттуу түрдө "аялдык" деп эсептелген чөйрөлөрдө номиналдык орточо айлык эмгек акы, "эркектердин" иш менен камсыз болуу чөйрөсүндөгү орточо айлык номиналдык эмгек акыдан төмөн (кененирээк маалыматты "Саясат, экономика, билим берүү: Гендердик багыт" бөлүмүнөн караңыз).

- **Репродуктивдүү ишмердүүлүк** – үй-бүлө мүчөлөрүн багуу жана кам көрүү, анын ичинде кош бойлуу болуу, бала төрөө, тарбиялоо, тамак жасоо, үйдү суу жана отун менен камсыздоо, сатып алуулар, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугуна кам көрүү дегенди билдирет.

Статистика көрсөткөндөй, аялдар күнүнө орто эсеп менен үй жумуштарына 4 саат 20 мүнөт бөлүп жана убактысынын 18,1%ын ага жумшашат. Эркектердин үй жумуштарына бөлгөн убактысы 4,7 эсе төмөн жана күнүмдүк убакыт фондунун 3,9%ын түзөт. Натыйжада, аялдар эркектерге салыштырмалуу үй жумуштарына дээрлик 5 эсе, балдарды тарбиялоого

²⁸ <https://studfile.net/preview/3299908/page:5/>

2,3 эсе көп убакыт коротушат.²⁹ Айылдык аялдар үй тиричилигине шаардык аялдарга салыштырмалуу 1,5 эсе көп убакыт коротушат. Үй чарбасында ичүүчү суу булагы жана борбордук канализация жок болгон учурда кырдаал курчуп, бул автоматтык түрдө аялдарга жүктөлгөн үй эмгегинин жүгүн жогорулатат³⁰.

Адамзаттын катары уланышы, үзүлбөшү үчүн репродуктивдик иш-аракеттер өтө маанилүү, бирок бул сейрек учурларда гана "чыныгы жумуш" деген көз карашта каралат. Дээрлик ар дайым бул аялдар менен кыздардын милдети. Мында акы төлөнбөгөн үй эмгеги тийиштүү түрдө бааланбайт жана оор эмес, катардагы жөнөкөй милдет катары кабыл алынат.

Жалпысынан Кыргызстан үчүн балдарды тарбиялоонун жана улгайган туугандарына кам көрүүнүн дээрлик бардык жүгүн аялдарга жүктөө мүнөздүү. Ошондуктан, көптөгөн үй-бүлөлөр убакыттын жетишсиздигинен жана башка үй-бүлө мүчөлөрүнүн айрым жоопкерчиликтерди алгысы келбегендигинен (же кээде мүмкүн эместигинен) улам, аялдардын акы төлөнүүчү жумушта жумушка орношуусун жактырышпайт. Убакыттын жетишсиздиги жана үй жумуштарынын көптүгү физиологиялык муктаждыктарды канааттандыруу үчүн убакыттын азайышына алып келет, мисалы, аялдардын уйкуга убактысы өтө аз болот.

• **Жергиликтүү жамааттын иштерин жүргүзүү боюнча иш** - бул коомдук иш-чараларды жамааттык уюштуруу: майрамдар, кварталда/айылда шарттарды жакшыртуу иштери, топторго жана уюмдарга катышуу, жергиликтүү саясий иш-чаралар ж. б. Иштин бул түрү социалдык бирдикти экономикалык талдоодо сейрек эске алынат. Бирок, ал ыктыярдуу берилген убакыттын олуттуу көлөмүн камтыйт жана жамааттардын руханий жана маданий өнүгүшү үчүн абдан маанилүү, коомдук бирдикти уюштуруунун жана өз алдынча аныктоонун кыймылдаткыч күчү болуп саналат.

²⁹ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 246-б.

³⁰ Кыргыз Республикасында адам укуктарынын контекстинде таза ичүүчү сууга укук. 38-бет.

2. ГЕНДЕР УКУК ЖАНА МЫЙЗАМ КӨЗ КАРАШЫНАН

2.1. Гендердик теңчиликтин эл аралык-укуктук негиздери

➤ **Адам укуктары жана адам укуктарын коргоонун эл аралык стандарттары деген эмне?**

Адам укуктары – бул ар бир адам төрөлгөндөн баштап ээ болгон укуктар. Адам укуктары мамлекет тарабынан берилбейт, белек катары тартууланбайт, алар төрөлгөндүгүнө байланыштуу бардык адамдарга жынысына, жарандыгына, улутуна, майыптыгына, социалдык тегине, түсүнө, динге, тилге болгон мамилесине жана башка белгилерине карабастан таандык.

Адамзат ойчулдардын жана философтордун эмгектериндеги адам укуктарынын категориясын түшүнүүдөн аларды эл аралык укуктук документтерде жарыялоо жана коргоо зарылдыгын таанууга чейинки кылымдык жолду басып өттү, алар биригип адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга айланган. Бул стандарттар жеке адамдарга негизги укуктарды жана эркиндиктерди камсыз кылуу, бул укуктарга жана эркиндиктерге кол салган аракеттерди жасабоо, кандайдыр бир басмырлоого жол бербөө, ошондой эле аларды бузган аракеттерди токтотуу боюнча мамлекеттердин юридикалык милдеттенмелерин билдирет. Мындан тышкары, өз милдеттенмелерин аткарганандыгы үчүн мамлекеттердин жоопкерчилиги белгиленет, адам укуктарын коргоонун эл аралык механизмдери аныкталат.

Адам укуктарынын эл аралык стандарттары мамлекеттер алардан төмөндөй албаган, бардык адамдарга карата колдонулуучу базалык "минимум" болуп саналат. Бирок, ар бир конкреттүү өлкөдө жогорку же бир топ өзгөчө стандарттар орнотулуп, колдонулушу мүмкүн.

Эл аралык стандарттар ар кандай юридикалык формада кабыл алынышы мүмкүн: эл аралык келишимдер (пакттар жана конвенциялар жана аларга кошумча протоколдор), декларациялар, уставдар, эл аралык уюмдардын резолюциялары, жетектөөчү принциптер ж. б.

Адам укуктарынын эл аралык стандарттарынын тутумуна төмөнкүлөр кирет:

- Адам укуктарынын жалпы декларациясы 1948-жыл.;
- Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт 1966-жыл.³¹;
- Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт 1966-жыл.³²;
- 1965-жылдагы Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция³³;

³¹ КР ЖКнын 1994-жылдын 12-январындагы № 1406-XII токтому менен Кыргыз Республикасы кошулган

³² КР ЖКнын 1994-жылдын 12-январындагы № 1406-XII токтому менен Кыргыз Республикасы кошулган

³³ КР 1996-жылдын 26-июлундагы № 48 Мыйзамы менен кошулган

- БУУнун Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенциясы 1979-ж.³⁴
- Кыйноолорго жана башка катаал, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин жана жазанын түрлөрүнө каршы конвенция 1984-ж.³⁵;
- Бардык эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча эл аралык конвенция, 1990-ж.³⁶;
- Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция 2006;³⁷
- Балдардын укуктары жөнүндө конвенция 1989-ж. ³⁸ж.б.

Адам укуктарын чагылдырган эң маанилүү документ болуп Адам укуктарынын жалпы декларациясы саналат. Ал бардык адамдарга мүнөздүү болгон кадыр-баркты жана теңдикти - адам укуктарынын негизин түзгөн түшүнүктөрдү тааныйт. Адам укуктарынын жалпы декларациясы, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт Адам укуктары жөнүндө эл аралык Биллди түзөт. Алардын негизинде андан кийин атайын категориядагы адамдарды коргоого багытталган атайын конвенциялар иштелип чыккан жана кабыл алынган.

Кыргызстан адам укуктары боюнча эл аралык келишимдерге кошулуп, бул эл аралык стандарттарды өзүнүн улуттук мыйзамдарында имплементациялоо милдетин өзүнө алган. Демек, адам укуктарын сактоо - бул мамлекеттин мыйзам тарабынан бекитилген милдети.

➤ **Эл аралык укукта аялдардын укуктары кандайча чагылдырылган?**

Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин адам укуктарын эл аралык коргоо механизмдеринин пайда болушу менен бирге аялдардын укуктарын эл аралык коргоо да өз өнүгүүсүнө ээ болгон, ал жашоонун бардык тармактарында аялдар менен эркектердин тең укуктуулугу принцибине негизделген.

Эркектер менен аялдардын тең укуктуулугу жөнүндө жоболор БУУнун Уставында бекитилген, бул глобалдык деңгээлде бул теңдиктин маанилүүлүгүн көрсөтүп турат. БУУнун Уставы инсандардын укуктарын универсалдуу камсыз кылуунун зарылдыгын билдирген, кандайдыр бир басмырлоону жокко чыгарган укуктарды жана эркиндиктерди жалпы урматтоо принцибин бекемдеген, мамлекеттерди "адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин жалпыга бирдей урматтоого жана сактоого, расасын, жынысын жана динин айырмалабастан" көмөктөшүүгө милдеттендирген биринчи жана эң маанилүү эл аралык документтердин бири болуп калды.

Гендердик теңчиликтин өзгөчө маселелери башка конвенцияларда да чагылдырылган, мисалы: *Аялдардын саясий укуктары жөнүндө конвенция 1952-жыл*;

³⁴ КР ЖК Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы 3 N 320-1 жана ЖК Ээ өкүлдөр жыйынын 1996-жылдын 6-мартындагы П № 257-1 токтомдору менен кошулган

³⁵ КР 1996-жылдын 26-июлундагы № 48 Мыйзамы менен кошулган

³⁶ КР 2003-жылдын 15-апрелиндеги № 80 Мыйзамы менен кошулган

³⁷ КР 2019-жылдын 13-мартындагы № 34 Мыйзамы менен ратификацияланган

³⁸ КР ЖКнын 1994-жылдын 12-январындагы № 1402-XII токтому менен Кыргыз Республикасы кошулган

Никеге турууга макулдук, нике курагы жана никени каттоо жөнүндө конвенция 1962-ж.; Үй-бүлөлүү аялдын жарандыгы жөнүндө Конвенция 1957-ж.; ЭЭУнун Энеликти коргоо жөнүндө конвенциясы 1952-ж. б.

1948-жылы Адам укуктарынын жалпы декларациясын (АУЖД) кабыл алуу жалпысынан адам укуктарын жана айрыкча аялдардын укуктарын коргоо стандарттарын иштеп чыгуунун башталышы болгон. АУЖД төмөнкүлөр жазылган:

- Ар бир адам расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк, класстык же башка абалына карата кандай гана айырмачылыктарына карабастан, ушул Декларация аркылуу жарыяланган бардык укуктарга жана бардык эркиндиктерге ээ болууга тийиш (2-берене).

АУЖД ратификациялоого жатпаса да, адамдын концептуалдык негизги укуктарды камтыйт, жарандык, саясий, социалдык-экономикалык жана маданий укуктардын тизмесин бекемдейт.

АУЖД жоболоруна юридикалык милдеттүү документтер – *Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЖСУЭП) жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЭСМУЭП)*, аларда гендердик теңчиликтин негиздери аныкталган:

- Бул Пактка катышкан ар бир мамлекет өзүнүн аймагынын чегинде жана анын юрисдикциясында турган бардык адамдарга расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө же башка жагдайларга карата кандай гана айырмаланбасын, ушул Пактта таанылган укуктарды урматтоого жана камсыз кылууга милдеттенет. (ЖСУЭП 2-бер. 1-б.);

- Бардык адамдар мыйзам алдында бирдей жана эч кандай басмырлоосуз мыйзам менен корголууга бирдей укуктуу. Бул жагынан алганда, басмырлоонун ар кандай түрүнө мыйзам тарабынан тыюу салынышы керек жана мыйзам бардык адамдарга кандайдыр бир белгилери, расасы, түсү, жынысы, тили, дини, саясий же башка ишенимдери, улуттук же социалдык теги, мүлктүк абалы, төрөлүшү же башка жагдайлар боюнча басмырлоого каршы бирдей жана натыйжалуу коргоого кепилдик бериши керек. (ЖСУЭП 26-бер.);

- Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ушул Пактта жарыяланган укуктар расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө же башка жагдайларга карата кандай гана болбосун басмырлоосуз жүзөгө ашырыла тургандыгына кепилдик берүүгө милдеттенишет (ЖСУЭП 2-бер. 2-б.).

Кыргызстан эки пактка тең кошулуп, улуттук мыйзамдарды алардын ченемдерине ылайык келтирүү боюнча милдеттенмелерди өзүнө алды. Алсак, КР Конституциясынын 3-беренесинин 6-бөлүгүнө ылайык, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери жана ченемдери, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык келишимдер Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын курамдык бөлүгү болуп саналат.

Пакттардын жоболору КР улуттук мыйзамдарынын ченемдерине киргизилген. Алардын аткарылышы боюнча өлкө мезгил-мезгили менен БУУнун эл аралык органдарына отчет берип турат. Өлкөнүн расмий баяндамасынан тышкары, жарандык коом БУУнун тиешелүү

➤ **Кыргызстанда гендердик саясат кандай эл аралык документтердин негизинде түзүлүүдө?**

Кыргызстандагы аялдардын эң маанилүү көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган артыкчылыктуу иш-чараларды ишке ашыруунун башталышы 1996-жыл болду, анда өлкө аялдардын укугун коргоо боюнча төмөнкү беш конвенцияга кошулуусун билдирген:

- Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө 1979-ж.;
- Аялдардын саясий укуктары жөнүндө 1952-ж.;
- Никеге турууга макулдук, нике курагы жана никени каттоо жөнүндө 1962-ж.;
- Үй-бүлөлүү аялдын жарандыгы жөнүндө 1957-ж.;
- Энеликти коргоо жөнүндө 1957-ж.;

Бул документтерди ратификациялоо өлкөдө гендердик саясатты түзүүнүн башталышы болгон.

Мындан тышкары, Кыргызстандын гендердик саясаты төмөнкү документтерде жазылган эл аралык критерийлерге жана ченемдерге негизделет:

- Пекин декларациясы жана Иш-аракеттер платформасы 1995-ж.;
- Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация 1993-ж.;
- БУУнун Башкы Ассамблеясынын "2030-жылга чейинки мезгилге Туруктуу өнүктүрүү жаатындагы күн тартиби" резолюциясы.

АБЖК үчүн эркектер менен аялдардын теңдештиги катары теңдик идеясынан баш тартуу мүнөздүү. Мындай айырмачылык укуктардын теңдигине тоскоолдук катары чечмеленбейт. АБЖК ылайык, айырмачылык саясий көз караштан алганда, ал укуктардын бузулушуна негиз болгон учурда маанилүү болуп калат жана бул басмырлоо катары квалификацияланат.

АБЖК 1-беренеси басмырлоону "аялдар менен эркектердин тең укуктуулугунун, адам укуктарынын жана саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык жана башка ар кандай чөйрөдөгү негизги эркиндиктердин негизинде аялдарды үй-бүлөлүк абалына карабастан таанууну, пайдаланууну же жүзөгө ашырууну начарлатууга багытталган жана жокко чыгарган жыныстык белгиси боюнча ар кандай айырмачылык, четтетүү же чектөө" деп аныктайт.

➤ **Аялдардын укуктарын коргоонун эл аралык стандарттарында кандай негизги принциптер жана ченемдер камтылган?**

Катышуучу мамлекеттерге иш жүзүндө гендердик теңчиликке жетишүү боюнча милдеттенмелерди аткарууну белгилеген негизги документ болуп **Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция (АБЖК)** саналат.

Конвенциянын негизги талаптары:

- эркектер менен аялдардын тең укуктуулук принцибин улуттук конституцияларга же башка тиешелүү мыйзамдарга киргизүү жана мыйзам жана башка тиешелүү каражаттар аркылуу ушул принциптин иш жүзүндө жүзөгө ашырылышын камсыз кылуу;
- аялдарга карата ар кандай басмырлоого тыюу салган санкцияларды кошо алганда, тиешелүү чараларды көрүү;
- эркектер менен бирдей негизде аялдардын укуктарын укуктук коргоону орнотуу жана компетенттүү улуттук соттордун жана башка мамлекеттик мекемелердин жардамы менен аялдарды басмырлоонун ар кандай актысына каршы натыйжалуу коргоону камсыз кылуу;

- аялдарга карата кандайдыр бир басмырлоочу актыларды же иш-аракеттерди жасоодон алыс болуу жана мамлекеттик органдардын жана мекемелердин ушул милдеттенмеге ылайык иш алып барышын камсыз кылуу;
- аялдарга карата басмырлоону түзгөн мыйзамдарды, жоболорду, үрп-адаттарды жана тажрыйбаларды өзгөртүү же жокко чыгаруу үчүн, кандайдыр бир адам, уюм же ишкана тарабынан аялдарга карата басмырлоону жоюу үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүү;
- Кылмыш-жаза мыйзамдарынын аялдарга карата басмырлоону билдирген бардык жоболорун жокко чыгаруу;
- жыныстардын биринин төмөндүгү же артыкчылыгы идеясына же эркектер менен аялдардын ролунун стереотипине негизделген бейкалыс пикирлерди жок кылууга жана үрп-адаттарды жана башка бардык тажрыйбаларды жок кылууга жетишүү максатында, эркектер менен аялдардын социалдык жана маданий жүрүм-турумун өзгөртүү;
- үй-бүлө тарбиясы социалдык функция катары энеликти туура түшүнүүнү камтуусун жана балдарын тарбиялоо жана өнүктүрүү үчүн эркектер менен аялдардын жалпы жоопкерчилигин таанууну камсыздоо, бардык учурларда балдардын таламдарын жогору койгон шартта.
- аялдарды сатуунун жана аялдардын сойкулугун эксплуатациялоонун бардык формаларына бөгөт коюу үчүн бардык тийиштүү чараларды, анын ичинде мыйзамдык чараларды көрүү.

АБЖК айыл жериндеги аялдардын абалына өзгөчө көңүл бурат. Бул Кыргызстан үчүн өтө маанилүү, анткени өлкөнүн туруктуу калкынын үчтөн экиси айыл тургундары болуп саналат.

Бул учурда айыл жергесинде аялдардын үлүшү 49,3%, шаарда - 52,4% түзөт. Айылдык аялдардын үлүшүнө Кыргызстандын бардык аялдарынын 64,6%³⁹ туура келет⁴⁰.

Эл аралык стандарттар көз карашынан алып караганда, гендердик теңчилик - саясий укуктардын жана мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги гана эмес. Ал кыйла кененирээк жана төмөнкү чөйрөлөрдү камтыйт:

- саясий жана коомдук жашоону;
- жарандыкты алууну, өзгөртүүнү же сактоону;
- билим берүү, эмгек жана иш менен камсыз кылуу, саламаттыкты сактоо, экономикалык жана социалдык жашоонун башка тармактарын;
- мыйзам алдындагы теңдик, укук жөндөмдүүлүгүнүн теңдиги;
- эркин жүрүү жана жашаган жерин тандоо эркиндигинде; никеде жана үй-бүлөдө, ж.б.

Аялдардын саясий укуктары жөнүндө конвенция 1953-жыл. аялдардын өз өлкөсүн башкарууга катышуусун камсыз кылуучу укуктарды коргоого багытталган эл аралык акты болуп саналат. Бул укуктарга төмөнкүлөр кирет:

- коомдук шайлоону талап кылган бардык мекемелерге шайлоо жана шайлануу укугу;

³⁹ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2015-2019. - 16-бет.

⁴⁰ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2015-2019. - 14-бет.

- өз өлкөсүндө коомдук жана мамлекеттик кызматтарды ээлөө укугу.

Никеге турууга макулдук, нике курагы жана никени каттоо жөнүндө конвенция жубайды эркин тандоону, жашы жете элек никеге турууну жана кыздарды бойго жеткенге чейин кудалашууну жокко чыгаруу максатында кабыл алынган.

Конвенцияда төмөнкүлөр каралган:

- эки тараптын тең толук жана эркин макулдугусуз никеге турууга тыюу салуу, муну алар жеке билдириши керек;
- минималдуу нике курагын белгилөө;
- компетенттүү орган тарабынан никени каттоонун милдеттүүлүгү.

Үй-бүлөлүү аялдын жарандыгы жөнүндө конвенцияда төмөнкүлөр каралган:

- анын жарандары менен чет элдиктердин ортосунда никеге туруу да, ажырашуу да, нике союзунун учурунда күйөөсүнүн жарандыгын өзгөртүү да аялдын жарандыгында автоматтык түрдө таасирин тийгизбейт.

- анын жарандарынын кайсы биринин башка мамлекеттин жарандыгын өз ыктыяры менен алуусу да же анын жарандарынын биринин жарандыгынан баш тартуусу да, ошол жарандын аялынын жарандыгын сактап калышына тоскоол болбойт.

- **Энеликти коргоо боюнча конвенция** өнөр жай, айыл чарба, мамлекеттик тейлөө, билим берүү, маданият, саламаттыкты сактоо тармагында иштеген, анын ичинде үй шартында иштеген аялдардын укуктарын жөнгө салат.

Анда төмөнкүлөр каралган:

- кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдардын ден-соолугун коргоо боюнча чаралар;
- кош бойлуулук жана төрөт боюнча өргүүнүн, ооруп калган же татаалдашкан учурда өргүүнүн, жөлөкпүлдарды төлөөнүн минималдуу мөөнөттөрү;
- кош бойлуулук мезгилинде жана кош бойлуулук жана төрөт боюнча өргүүдө жүргөндө, иштеген жерин сактап калуу жана басмырлоого жол бербөө зарылдыгы;
- баланы тамактандыруу үчүн тыныгуу берүү бөлүгүндө эмчек эмизген энелерди колдоо чаралары.

Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация 1993-жыл, аялдарды зомбулуктан коргоо боюнча эл аралык ченемдердин биринчи расмий топтому болгон. Документ мамлекеттерди бул зыяндуу көрүнүштү айыптоого, аны жок кылуу боюнча өз милдеттенмелерин аткаруудан качуу үчүн эч кандай каада-салттарга, каада-салттарга же диний мотивдерге кайрылбоого чакырат. Декларация зордук-зомбулукка аныктама берет жана анын деңгээлин аныктайт:

Аялдарга карата зомбулук - бул аялдын физикалык, жыныстык же психологиялык ден-соолугуна зыян келтирүүчү же зыян келтириши мүмкүн болгон сексуалдык мүнөздөгү зордук-зомбулук, ошондой эле мындай аракеттерди жасоо коркунучу, коомдук же жеке жашоодо болобу, мажбурлоо же өзүм билемдик менен эркиндигинен ажыратуу.

Аялдарга карата зомбулук төмөнкү учурларды камтыйт, бирок алар менен чектелбейт:

- а) үй-бүлөдө орун алган физикалык, сексуалдык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде уруп-сабоо, үй-бүлөдөгү кыздарга карата сексуалдык мажбурлоо, сеп менен байланышкан зомбулук, күйөөсү аялын зордуктоо, аялдардын жыныстык органдарын жабыркатуу жана аялдарга зыян келтирүүчү башка салттуу тажрыйбалар, никесиз зомбулук

жана эксплуатацияга байланыштуу зомбулук;

б) жалпы коомдо болуп жаткан физикалык, сексуалдык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде зордуктоо, сексуалдык мажбурлоо, жумушта, билим берүү мекемелеринде жана башка жерлерде жыныстык асылуу жана коркутуу, аялдарды сатуу жана сойкулукка мажбурлоо;

с) физикалык, сексуалдык жана психологиялык зомбулук, кайсы жерде болбосун, мамлекет тарабынан көз жаздымда калтыруу менен.⁴¹

Демек, Декларация зомбулуктун үч деңгээлин аныктайт (үй-бүлөдө, коомдо, бүтүндөй мамлекетте же ал көз жаздымда калтырганда), ал ар кандай формада болушу мүмкүн.

Аялдардын абалын жакшыртуу боюнча иш-аракеттердин Пекин платформасы (ИПП) мамлекеттердин өзү да, өкмөттүк эмес уюмдар жана эл аралык институттар да чара көрүшү керек болгон 12 негизги багытты аныктайт:

1. Аялдар жана жакырчылык
2. Билим берүү жана кесиптик даярдык
3. Аялдар жана саламаттыкты сактоо
4. Аялдарга карата зомбулук
5. Аялдар жана куралдуу чыр-чатактар
6. Аялдар жана экономика
7. Директивалык органдардын ишине жана чечим кабыл алуу процессине аялдардын катышуусу
8. Аялдардын абалын жакшыртуунун институционалдык механизмдери
9. Аялдын адам укуктары
10. АЯЛДАР ЖАНА ЖМК
11. Аялдар жана айлана-чөйрө
12. Кыздар

Теңдикке басым жасоо менен ИПП анткен менен, аны аялдардын эркектерге окшоштугу же бирдейлиги деп чечмелебейт. Айырмачылыктар бар деп таанылат, бирок биологиялык аныктама катары эмес, ар бир жыныстын социалдык аныкталган ролдорунун натыйжасы катары түшүнүлөт.

➤ **"Аялдар жана ЖМК" багытынын алкагында ИПП өзүнө кандай аспектилерди камтыйт?**

"Аялдар жана ЖМК" багытынын алкагында бул теманы бир нече аспектте кароо керектиги так айтылган:

- Жалпыга маалымдоо каражаттарында аялдардын катышуусу, анын ичинде жетекчи кызматтарда жана медиа күн тартибин аныктаган ЖМК ээлеринин арасында аялдардын катышуусу;
- Журналисттик жана жарнамалык материалдарда аялдардын образдары (ЖМКларда аялдардын образдары кандайча көрсөтүлөт);
- ЖМКлардагы аялдардын кызыкчылыктарынын социалдык топ катары көрсөтүлүшү жана аялдардын ар кандай топторунун медиа каналдарга жетүүсү⁴².

⁴¹ БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1993-жылдын 20-декабрындагы 48/104 резолюциясы менен кабыл алынган Аялдарга карата зомбулукту жоюу боюнча декларация.

⁴² Ибраева Г., Торалиева Г. Медиа сабаттуулук аркылуу окуяларды гендердик сезимтал чагылдыруу жана экстремизмди пропагандалоого каршы туруу боюнча колдонмо. - 11-бет.

Көпчүлүк өлкөлөрдө басма сөз жана электрондук маалымат каражаттары жигердүү жана ар тараптуу жашоо жүргүзгөн аялдардын жана өзгөрүлүп жаткан дүйнөдө алардын социалдык салымдарын тең салмактуу образын чагылдырбайт.

ИПП аялдар менен ЖМКнын өз ара аракеттенүүсү боюнча төмөнкү стратегиялык максаттарды белгилейт:

1. ЖМКда, коммуникациянын технологиялык жактан жаңы каражаттарында, ошондой эле ушул каражаттар аркылуу ой-пикирлерин билдирүүдө жана чечим кабыл алууда аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн жана жеткиликтерин кеңейтүү;
2. ЖМКда аялдын тең салмактуу жана стереотиптик эмес образын түзүүгө көмөктөшүү.

Бул максаттарга жетүү үчүн, ИПП көрүлө турган төмөнкүдөй чараларды сунуш кылат:

- башкаруу органдары жана эл аралык уюмдар тарабынан:
 - а)....изилдөө жана маалымат, билим берүү жана байланыш стратегиялары,аялдын жана кыздын тең салмактуу образын жаратууга үндөө жана алардын көптөгөн ролдорун чагылдыруу;...
 - с) ЖМКда аялдардын стереотиптик эмес, тең салмактуу жана ар түрдүү образдарын түзүүгө жана колдонууга көмөктөшүү максатында... гендердик аспектилерди эске алуу менен ЖМК адистеринин кесиптик даярдыкты колдоо;
 - d)) ММКларды аялдарды кем адам катары сүрөттөөдөн алыс болууга жана аларды сексуалдык муктаждыктарды канааттандыруу үчүн объект жана товар катары колдонбоого, тескерисинче, аларды чыгармачыл адам катары көрсөтүүгө, өнүгүү процессинин негизги катышуучулары, ага салым кошуп, анын жыргалчылыгынан пайдаланууга үндөө;
 - e) массалык маалымат каражаттарында аялдарга карата терс стереотиптер басмырлоочу, басмырлоочу жана кемсинтүү болуп саналат деген идеяны жайылтуу;
 - f) ЖМКда порнографияга жана аялдарга жана балдарга карата зомбулуктун сүрөттөлүшүнө каршы күрөшүүгө багытталган мыйзамдарды кошо алганда, натыйжалуу чараларды кабыл алуу же киргизүү.
- ЖМК жана жарнама агенттиктери тарабынан:
 - а) аялдын стереотиптик эмес образын презентациялоого көмөктөшүү максатында кесиптик жүрүм-турум эрежелерин жана кодекстерин жана өзүн-өзү жөнгө салуунун башка түрлөрүн иштеп чыгуу;
 - b) ЖМКда аялдарга тиешелүү зомбулукка, кадыр-баркты басмырлаган же порнографиялык материалдарга, анын ичинде жарнамага карата кесиптик жүрүм-турум эрежелерин жана кодекстерин орнотуу;
 - с) жарандык коомду тынчсыздандырган бардык көйгөйлөрдү чечүү контекстинде гендердик көйгөйлөрдү эсепке алуу;
 - d) ЖМКнын бардык деңгээлдеринде аялдардын чечим кабыл алуу процессине катышуусун кеңейтүү.
- ЖМК, ӨЭУ жана жеке сектор тарабынан мамлекеттик органдар менен кызматташтыкта:
 - а) ЖМКда өткөрүлгөн өнөктүктөрдүн жардамы менен үй-бүлөлүк милдеттерди адилеттүү бөлүштүрүүнү колдоо, алардын алкагында үй-бүлөдө аялдардын жана эркектердин ролдорунун гендердик теңчиликке жана стереотиптик эмес бөлүштүрүүгө өзгөчө көңүл буруу жана жубайлардын бирине жана балдарга карата орой мамилени жана аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн, анын ичинде үй-бүлөдөгү зомбулукту жоюуга багытталган маалыматтарды жайылтуу;

б) бул кызмат ордунда өз ишине ар кандай турмуштук тажрыйбаларды алып келген.... жана жумушчу жана үй-бүлөлүк милдеттерди акылдуулук менен айкалыштыруу тажрыйбасы менен чектелбеген... кесипкөй жумушчу катары, аял менеджерлер жана ишкерлер жөнүндө, айрыкча жаш аялдар үчүн үлгү түзүү үчүн аял жетекчилер жөнүндө материалдарды даярдоо жана/же жайылтуу

с) аялдардын укуктары жөнүндө маалыматты жайылтуу жана маалымдуулукту жогорулатуу максатында мамлекеттик жана жеке окуу программаларын колдонуу менен кеңири масштабдуу өнөктүктөргө көмөктөшүү;

е) ЖМК программаларына карата гендердик анализди колдонуу маселелери боюнча ыкмаларды иштеп чыгуу жана кесиптик даярдоо.

➤ **Туруктуу өнүгүү максаттары деген эмне жана алардын гендердик теңчилик менен кандай байланышы бар?**

Туруктуу өнүгүүнүн максаттары (ТӨМ) – 2030-жылга чейин дүйнө жүзү боюнча адамдардын жашоо сапатын жакшыртууга багытталган 17 глобалдык максаттар болуп саналат. Алар 2015-жылдын 25-сентябрында БУУнун Башкы ассамблеясында кабыл алынган. Кыргызстан дүйнөнүн башка өлкөлөрү менен катар аларга жетүүгө ниетин билдирген.

- ТӨМ 1: Жакырчылыкты жоюу
- ТӨМ 2: Ачкачылыкты жоюу
- ТӨМ 3: Ден-соолук жана бакубат жашоо
- ТӨМ 4: Сапаттуу билим
- ТӨМ 5: Гендердик теңчилик
- ТӨМ 6: Таза суу жана санитария
- ТӨМ 7: Арзан жана таза энергия
- ТӨМ 8: Татыктуу жумуш жана экономикалык өсүш
- ТӨМ 9: Индустриялаштыруу, инновация жана инфраструктура
- ТӨМ 10: Теңсиздикти азайтуу
- ТӨМ 11: Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар
- ТӨМ 12: Жоопкерчиликтүү керектөө жана өндүрүш
- ТӨМ 13: Климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүү
- ТӨМ 14: Деңиз экосистемалары
- ТӨМ 15: Кургактык экосистемаларын сактоо
- ТӨМ 16: Тынчтык, акыйкаттык жана натыйжалуу институттар
- ТӨМ 17: Туруктуу өнүгүү үчүн өнөктөштүк

Гендердик теңчилик темасы бардык ТӨМдөр боюнча өтмө тема катары өтөт, ошондой эле өз алдынча ТӨМ 5 "Гендердик теңчилик" катары бөлүнгөн. Ага жетишүү үчүн төмөнкү милдеттер каралган:

- Бардык аялдарга жана кыздарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жок кылуу;
- Коомдук жана жеке чөйрөдөгү бардык аялдарга жана кыздарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн, анын ичинде адамдарды сатууну жана эксплуатациялоонун сексуалдык жана башка түрлөрүн жоюу;

- Балдардын, эрте жана мажбурлап никеге туруу жана аялдардын жыныс органдарын жабыркатуу сыяктуу бардык зыяндуу тажрыйбаларды жок кылуу;
- Коммуналдык кызматтарды, инфраструктураны жана социалдык коопсуздук тармактарын камсыз кылуу жана улуттук шарттарды эске алуу менен, чарбада жана үй-бүлөдө жалпы жоопкерчилик принцибин жайылтуу аркылуу акы төлөнбөгөн кам көрүү жана үй жумуштарын таануу жана баалоо;
- Саясий, экономикалык жана коомдук турмушта чечимдерди кабыл алуунун бардык деңгээлдеринде аялдардын ар тараптуу жана реалдуу катышуусун жана алар үчүн бирдей лидерлик мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу;
- Калкты жайгаштыруу жана өнүктүрүү боюнча эл аралык конференциянын иш-аракеттер программасына, Пекин иш-аракеттер платформасына жана аларды аткаруунун жүрүшүн карап чыгуу боюнча конференциялардын жыйынтыктоочу документтерине ылайык, сексуалдык жана репродуктивдик ден-соолукту сактоо жана репродуктивдик укуктарды ишке ашыруу боюнча кызматтарга жалпы жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу;
- Аялдарга экономикалык ресурстарга бирдей укуктарды берүү, ошондой эле улуттук мыйзамдарга ылайык жерге жана менчиктин башка формаларына, финансылык кызмат көрсөтүүлөргө, мураска калган мүлккө жана жаратылыш ресурстарына ээлик кылууга жана тескөөгө жетүү максатында реформаларды жүргүзүү;
- Аялдардын укуктарын кеңейтүүгө көмөктөшүү үчүн жогорку таасирдүү технологияларды, атап айтканда, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонууну күчөтүү;
- Гендердик теңчиликти колдоо жана бардык деңгээлдерде аялдар менен кыздардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү максатында, акылга сыярлык стратегияларды жана милдеттүү мыйзамдарды кабыл алуу жана өркүндөтүү.

2.2. Улуттук мыйзамдар

➤ **Кыргыз Республикасынын кайсы ченемдик укуктук актылары гендердик теңчиликти негиздерин белгилейт?**

Гендердик теңчиликти негиздери Кыргыз Республикасынын 2021-жылдагы **Конституциясында** камтылган, төмөнкүлөр аныкталат:

- эркектер жана аялдар үчүн укуктардын, эркиндиктердин жана аларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдиги (24-бер. 3-б.);
- эч ким жынысы, расасы, тили, майыптуулугу, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча басмырланышы мүмкүн эмес. (24-бер. 1-б.);
- эл аралык милдеттенмелерге ылайык ар кандай социалдык топтор үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталган жана мыйзамда белгиленген атайын чаралар басмырлоо болуп саналбайт (24-бер. 1-б.);
- басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөөгө тыюу салынат (32-б. 4-б.);
- жарандар мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызматка мыйзамда белгиленген тартипте кирүүдө, кызмат боюнча көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ (37-бер. 3-б.)

Конституциядан кийин, *"Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө"*⁴³ Кыргыз Республикасынын мыйзамы ар башка жыныстагы адамдарга жашоонун бардык чөйрөлөрүндө, анын ичинде саясий жана экономикалык чөйрөдө бирдей укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү берүү боюнча мамлекеттик кепилдиктерди белгилейт, мамлекет тарабынан гендердик теңчиликти орнотуу жана колдоо боюнча өз милдеттенмелерин ишке ашыруу үчүн негиз болуп саналат.

Мыйзам төмөнкүлөр каралган:

- мамлекетти башкарууда гендердик теңчиликтин кепилдиктери, мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө, кызматка көтөрүлүүдө бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөр, квоталоо системасы, ага ылайык мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлеринин кадрдык курамында бир жыныстагы кызматчылар басымдуулук кылбашы керек;
- гендердик басмырлоого түздөн-түз жана кыйыр түрдө тыюу салуу;
- гендердик статистиканы жүргүзүүнүн зарылдыгы;
- экономикалык, социалдык, эмгек мамилелеринде гендердик теңчиликтин кепилдиктери;
- гендердик теңчиликти сактоону камсыздоонун механизмдери.

➤ **Гендердик теңчиликтин талаптары дагы кандай мыйзамдарда камтылган?**

Гендердик теңчиликти сактоо зарылдыгы жөнүндө талаптар коомдук турмуштун ар кандай чөйрөлөрүн жөнгө салуучу мыйзамдарга жана кодекстерге киргизилген.

*"Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамы*⁴⁴ төмөнкүлөрдү регламенттейт:

- талапкерлердин тизмесин аныктоодо саясий партия бир жыныстагы талапкерлердин 70%дан ашпаган өкүлчүлүгүн эске алууга милдеттүү, мында саясий партиялардан көрсөтүлгөн аялдар менен эркектердин талапкерлеринин тизмесиндеги кезектүүлүк айырмасы үч позициядан ашпоого тийиш.
- Саясий партия алган мандаттарды бөлүштүрүүдө алгач, саясий партия алган мандаттардын жалпы санынын 30 пайыздан кем эмеси шайлоочулардын кыйла көп добушун алган аял талапкерлердин арасында бөлүштүрүлүүгө тийиш. Эгерде саясий партиянын тизмесиндеги аял талапкерлер шайлоочулардын добуштарын албаса аялдардын квотасы боюнча калган мандаттар Борбордук шайлоо комиссиясында тизмени каттоодо белгиленген саясий партиянын тизмесиндеги аял талапкерлерди жайгаштыруу тартибине ылайык кезекте бөлүштүрүлөт.⁴⁵
- Мандаттарды резервге калтыруунун негизинде мандат алган депутат-аялдын ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган учурда тийиштүү шайлоо округунда шайлоочулардын кыйла көп добуштарын алган кийинки талапкер аялга мандат берилет, эркек депутаттын ыйгарым укуктары токтотулган учурда эркек талапкерге берилет.⁴⁶

⁴³ 2008-жылдын 4-августундагы № 184

⁴⁴ 2011-жылдын 2-июлундагы № 68

⁴⁵ БШК - Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссия

⁴⁶ 2017-жылдын 5-июнундагы № 96 "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын

Жергиликтүү кеңештерге шайлоо деңгээлинде буга 2019 – жылы жетишүүгө мүмкүн болгон.⁴⁷

КР Эмгек кодексинде төмөнкүлөр каралат:

- эмгек укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги;
- эмгек укуктарын жана эркиндиктерин чектөөгө же аларды ишке ашырууда кандайдыр бир артыкчылыктарды алууга жынысына, расасына, улутуна, тилине, тегине, мүлктүк жана кызматтык абалына, жашына, жашаган жерине, динге болгон мамилесине, саясий ынанымдарына, коомдук бирикмелерге таандыктыгына же таандык эместигине, соттуулугуна (эмгек мамилелери чөйрөсүндөгү мыйзамдарда каралган чектөөлөрдөн тышкары), ошондой эле кызматкердин ишкердик сапатына жана анын эмгегинин натыйжаларына байланышпаган башка жагдайларга байланыштуу тыюу салуу;
- бирдей эмгек үчүн бирдей эмес акы төлөөгө жол бербөө;
- балага кам көрүү боюнча өргүүнү эне гана эмес, баланын атасы дагы колдоно алат.

Эмгекте теңчилик принциби жарыяланганына карабастан, совет мезгилинен бери эле Кыргыз Республикасында аялдардын эмгегин колдонууга тыюу салынган зыяндуу жана (же) эмгек шарттары бар өндүрүштөр, жумуштар, кесиптер жана кызмат орундары бар. Ал аялдарга, башкача айтканда, өлкөнүн эмгекке жарамдуу калкынын жарымына 400дөн ашык кесиптерде иштөөгө тыюу салат, ошондой эле анда көптөн бери жок болгон жумуштар жана кесиптер жөнүндө жазылат.

КР Үй-бүлө кодексинин ченемдеринде төмөнкүлөр каралган:

- аялдардын жана эркектердин укуктары менен эркиндиктеринин теңдиги, үй-бүлөлүк мамилелерде аларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдиги, жеке жана мүлктүк укуктардын жана милдеттердин теңдиги;
- үй-бүлөлүк мамилелердеги гендердик теңчилик коом жана мамлекет тарабынан корголот;
- үй-бүлө мүчөлөрү менен алар менен чогуу жашаган адамдардын ортосундагы мамилелер гендердик теңчилик принциптерине, ошондой эле инсандын ар-намысын жана кадыр-баркын урматтоого негизделет;
- үй-бүлөлүк мамилелерде гендердик басмырлоого тыюу салуу;
- үй-бүлө, ата болуу, эне болуу, балалык - бүткүл коомдун камкордугунун жана мыйзам менен артыкчылыктуу коргоонун предмети;
- бири-бирин материалдык жактан колдоо жубайлардын милдети;
- ата-энелик укуктардан ажыратуу же чектөө, баланын энесине да жана атасына да карата колдонулушу мүмкүн;
- жашы жете элек балдарын багуу, тарбиялоо, алардын билим алуусуна кам көрүү эки ата-эненин тең милдети.

конституциялык мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 1-бер. 31-п.

⁴⁷2019-жылдын 8-августундагы № 117 “Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамынын 1-беренесинин 36-пункту

КР Кылмыш-жаза кодексинде, КР укук бузуулар жөнүндө кодексинде кылмыш жана укук бузуу жасагандыгы үчүн эркектер менен аялдар үчүн бирдей жоопкерчилик белгиленген, бирок алардын айрымдары боюнча аялдар гана (мисалы, жаңы төрөлгөн баланы энеси өлтүргөнү үчүн) же эркектер гана (мисалы, кош аялдуулук же көп аялдуулук үчүн) жоопко тартылышы мүмкүн.

Жоопкерчиликтин теңдигинен аялдар менен эркектер үчүн жазаларды дайындоо өзгөчөлүктөрүн айырмалоо керек. Мисалы, аялдарга өмүр бою эркиндигинен ажыратуу дайындалбайт, коомдук жумуштар мөөнөттүү кызматтагы аскер кызматчыларына (башкача айтканда эркектерге), кош бойлуу аялдарга дайындалбайт. Бирок, бул категориядагы адамдар жоопкерчиликтен кача алат дегенди билдирбейт. Аларга жаза кандай болгон күндө дагы берилет, анткени Жазык кодексинин дээрлик бардык беренелеринде альтернативдүү санкциялар деп аталат жана сот кылмыштын оордугуна жана күнөөнүн деңгээлине жараша белгилүү бир иш-аракет үчүн жазанын бир түрүн тандай алат.

3. ТЕҢДИК ЖАНА БАСМЫРЛОО: ТҮШҮНҮК ЖАНА ПРАКТИКА

3.1. Басмырлоо деген эмне

➤ **Басмырлоо деген эмне? Эмне үчүн ал пайда болот?**

Басмырлоо – бул кандайдыр бир белгинин (жынысы, расасы, улуту, туткан дини же ишеними, тили, сексуалдык ориентациясы, майыптыгы, курагы ж.б.) негизинде адамга карата бир тараптуу же терс мамиле кылуу, же анын укуктарынан ажыратуу же төмөндөтүү.

Баарыбыз бирдей төрөлүп жана адам болуп жаралганыбыз үчүн гана бирдей укуктарга ээ болгонубуз менен, жашоодо биз (айрымдары көбүрөөк, айрымдары азыраак) тигил же бул себептерден улам – аял болгонубуз, белгилүү бир социалдык тегибиз бар же жок үчүн, кайсыл бир тилде сүйлөгөнүбүз же сүйлөбөгөнүбүз ж.б үчүн басмырлоого туш болобуз. Мындай көрүнүштөр теңдик принциби эл аралык укуктун да, адам укуктары боюнча улуттук мыйзамдардын да негизи болуп саналганына карабастан орун алат.

Эмне үчүн биз басмырлоого туш болубуз? Ар кандай басмырлоонун негизин ар дайым бейкалыс пикирлер жана стереотиптер түзөт.

Бейкалыстык – бул кандайдыр бир социалдык топко таандык болгондугуна байланыштуу кимдир-бирөөгө карата бейкалыс мамиле. Бейкалыс пикир биологиялык эмес, коомдук себептерден улам келип чыгат. Алар көбүнчө муундан муунга өтүп, каада-салттардын, "үшундай болушу керек" деген эрежелердин жардамы менен сакталат.

Адатта, бейкалыс пикирлер адамдын дүйнө таанымынын бир бөлүгү болуп калат жана сынчыл талдоодон өтпөстөн, алардын жүрүм-турумунда акылга сыйбас нерселер менен чагылдырылат. Мисалы, эненин баласына "түштүктүк" жана "түндүк" кызга үйлөнбө деген кеңеши, негизи, кайсы бир конкреттүү кызга эмес, "түштүктүк" же "түндүктүк" кыздардын бардыгына тиешелүү болгон кандайдыр бир мүнөзгө ээ деген терс пикирлерге негизделген (мисалы, үй оокатына тың эмес, урушчаак, көз карандысыз).

Бейкалыс пикир көпчүлүк учурда айрым адамдарга терс ролду таңуулайт. Ошентип, тигил же бул бейкалыс пикирдин болушу башка этникалык же социалдык- маданий топтордогу адамдардын кабылдоосун олуттуу түрдө бузат - адам чындыгында болгон нерсени эмес, көргүсү келген же күткөн нерсени көрөт. Бейкалыс пикирге чалдыккан адамдардын чөйрөсүндө орунсуз тынчсыздануу жана коркуу сезими пайда болот: алар

өздөрү басмырлаган объектилерден потенциалдуу коркунучту көтүшөт, бул аларга ого бетер ишенбөөчүлүктү пайда кылат.

Басмырлоонун негизин түзгөн бейкалыс пикирлердин пайда болушуна жана жайылышына белгилүү бир этностук адамдардын терс образын "тарткан" ЖМКлар олуттуу таасир этерин моюнга алуу керек. Буга мисал катары террористтин образын "азия улутундагы" адам же белгилүү бир диний топко таандык, ууру же белгилүү бир этникалык топко таандык алдамчы ж. б. катары чагылдыруу кирет.

Бейкалыс пикирдин жанында ар дайым стереотиптер турат – адамдардын тигил же бул тобу же алардын иш-аракеттери жөнүндө көнүмүш, кеңири тараган идеялар.

Стереотиптер – бул адамдардын тобуна карата жалпы ишенимдер же пикирлер. Адатта, стереотиптер "эненин сүтү менен" аң-сезимге сиңип, тарбиялоо, окутуу, социалдашуу процессинде калыптанат. Алар адамдын бүткүл өмүрүндө орун алып, кээде өзгөргөй өтөт, ал эми кээде өнүгүп же өзгөрүшү мүмкүн. Алсак, мисалы, балдарга кам көрүүнү жана үй тиричилигиндеги жумуштарды аялдар гана жасашы керек жана эркек үчүн мансап аялга караганда маанилүү деген гендердик стереотип кеңири жайылган.

Стереотиптер көбүнчө кандайдыр бир "атка кондурууга" жана стигматизацияга өбөлгө түзөт. Алар көбүнчө адам көп убакыт өткөргөн адамдар менен баарлашуу процессинде пайда болот. Бул ата-энелер, достор, курдаштар, мугалимдер ж. б. Мисалы, балдар ата-энелеринен "цыгандардын көзүн кароого болбойт - алар алдайт" деп укса, алар буга чын жүрөктөн ишенишет жана ошол этникалык топтун адамдарынан алыстоого аракет кылышат. Кээде стереотиптер өзүнүн терс же позитивдүү тажрыйбасынан келип чыгат. Мисалы, эне кызын белгилүү бир улуттагы жигитке турмушка чыкпоого көндүрөт, анткени ал этникалык топтун өкүлү менен өзүнүн жашоо-турмушу оңунан чыккан эмес. Же тескерисинче - жубайлыкка терең динчил кызды алуу керектиги жөнүндө атасынын кеңеши мындай аял менен жашоонун оң тажрыйбасына негизделиши мүмкүн.

Стереотиптерди жайылтууда ЖМКлар абдан маанилүү ролду ойношот. Маселен, ММКларда кызды ала качууну кыргыздын улуттук салты катары чагылдыруу бул нормалдуу, романтикалуу, боло бере турган жана жол берилүүчү көрүнүш деген стереотиптин калыптанышына өбөлгө түзөт.

2020-жылдын июнь айында интернеттин кыргыз сегментинде жайгаштырылган, ресторандардын биринин уурдалган кызын жакшы эт кесими үчүн күйөөгө бере тургандыгы жөнүндө жарнамалык ролик, стереотиптерди калыптандырууга, басмырлоону жайылтууга ЖМКлардын тийгизген таасири кандай терс болушу мүмкүн экендигин дагы бир жолу көрсөттү.

Көп учурда *стигматизация* - жеке адамда же көптөгөн адамдарды кандайдыр бир "атка кондуруу" же кандайдыр бир сапатты таңуулоо (адатта, терс) басмырлоого алып келет, бирок мындай байланыш көпчүлүк учурда жок же далилденбеген болушу мүмкүн. Адатта, стигматизация бир адамдын экинчисине карата кандайдыр бир бийлиги бар кырдаалда басмырлоого айланат. Көптөгөн өлкөлөрдө стигматизацияга мыйзам тарабынан тыюу салынган, бирок реалдуу турмушта стигматизация дээрлик "аба менен кошо" жүрүшү мүмкүн. Мигранттарга, тигил же бул аймактан келген жергиликтүү эмес тургундарга мамиле буга мисал болушу мүмкүн, алар анча маданияттуу жана билимдүү эмес деп кабыл алынат, жана көп учурда аларга терс маанидеги сөздөр таңууланат ("лимита", "бул жакка топтолуп келип алышкан", "айылдыктар" ж.б.).

Стигматизация, стереотиптер жана бейкалыс пикирлер - басмырлоонун пайдубалы.

Басмырлоонун ажырагыс белгилери:

- укуктарды бузуу же кемсинтүү;
- басмырлоо жүзөгө ашырылуучу жол берилгис белгилер;
- басмырлоо үчүн объективдүү мыйзамдуу негиздердин жоктугу.

Демек, басмырлоо - бул мыйзамдуу негиз жок болгон учурда ар кандай адамдардын тобунун же белгилүү бир адамдын укуктарын ар дайым кемсинтүү же төмөндөтүү. Эгерде укуктарды бузуу мыйзамдуу максатты көздөсө, мисалы, ден-соолукту, коомдук тартипти, коопсуздукту, адеп-ахлакты коргоо ж.б., ал эми укуктарды чектөө пропорционалдуу болсо, анда басмырлоо болбойт. Буга мисал катары жашы жете электерге түнкүсүн мыйзамдуу өкүлдөрүнүн коштоосуз көчөгө чыгууга тыюу салуу, эпидемия учурунда улгайган адамдарга белгилүү жерлерге барууга тыюу салуу ж. б. боло алат.

Эркиндигинен ажыратуу жайларында жүргөн адамдарды тынчтык митингге катышуу укугунан ажыратуу, белгилүү бир жашка чыга элек адамдын никесин мамлекеттик каттоодон баш тартуу, 25 жашка чыга элек талапкерди Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутатынын кызмат ордуна каттоодон баш тартуу басмырлоо болуп саналбайт.

3.2. Басмырлоонун түрлөрү жана формалары

➤ Басмырлоонун кандай формалары жана түрлөрү болот?

Басмырлоо көптөгөн формаларга ээ жана жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндө, атайын да, атайын эмес да болушу мүмкүн. Адам кайсы белгилер боюнча басмырланып жаткандыгына жараша, анын түрлөрү белгиленет.

Расалык басмырлоо - бул расалык белгилерине, түсүнө, үй-бүлөсүнө, улуттук же этникалык тегине негизделген ар кандай айырмачылык, четтетүү, чектөө же артыкчылык, анын максаты же натыйжасы саясий, экономикалык, социалдык, маданий же коомдук турмуштун башка чөйрөлөрүндө адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин бирдей негизде таанууну, пайдаланууну же жүзөгө ашырууну жок кылуу же азайтуу болуп саналат.

Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенцияга ылайык, билим берүү, саламаттыкты сактоо, турак жай менен камсыз кылуу, жумушка орноштуруу, ошондой эле коомдук кызматтарга, ошондой эле жашоо-турмуштун бардык башка тармактарында мындай басмырлоого тыюу салынган. Басмырлоого каршы күрөштү жүргүзүүнүн алдын алуу, жазалоо боюнча милдет мамлекетке жүктөлөт.

Расалык басмырлоонун экстремалдык формалары болуп расизм жана шовинизм саналат.

Расизм - бул адамдарды расасына карата басмырлоо, анын негизин адамзат расаларынын теңсиздиги жана расалык айырмачылыктардын тарыхка жана маданиятка тийгизген чечүүчү таасири жөнүндө идеология түзөт. Расизмди кеңири түшүнүгү, муундан муунга өткөн физикалык сапаттар менен мүнөздөрдүн, интеллекттин, адеп-ахлактын,

КР Конституциясы расасына жана этностук таандыктыгына жараша басмырлоого, ошондой эле басмырлоого, касташууга же зомбулукка чакырган улуттук, этностук, расалык, диний жек көрүүнү пропагандалоого тыюу салат. Мындай жосундар үчүн кылмыш жоопкерчилиги каралган. Буга карабастан, Кыргызстанда басмырлоонун бул көрүнүшү орун алган (мисалы, жумушка кабыл алуу жөнүндө жарыяда жалаң гана европалык же азиялык улуттагы талапкер жөнүндө талап камтылган учурлар кездешет).

маданияттын, ошондой эле кээ бир расалардын башкаларга караганда тубаса артыкчылыгы ортосунда байланыш бар деген пикирге негизделет.

Шовинизм - бул адамдарды улуттук таандыктыгы боюнча басмырлоо. Ал бир этникалык топтун адамдарынын экинчисинен жогору болуу идеясына негизделген. *Ксенофобия* да ушундан башталат – бөтөн адамга же нерсеге кастык; башка бирөөнү жагымсыз жана коркунучтуу деп кабылдоо.

➤ **Гендердик басмырлоо деген эмне?**

Гендердик басмырлоонун негизин адамдын жыныстык таандыктыгы түзөт.

Гендердик басмырлоо - бул адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын жынысына жараша чектеген ар кандай айырмачылык, четтетүү же артыкчылык.⁴⁸ Ал эркектер менен аялдардын саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же коомдук турмуштун башка чөйрөлөрүндө тең укуктуулугун таанууну, пайдаланууну же жүзөгө ашырууну жеңилдетүүгө же ажыратууга багытталган.

Гендердик басмырлоонун формалары:

1. Түздөн-түз - жыныстык таандыктыгына түз көрсөткөн басмырлоо.
2. Кыйыр - жыныстык таандыктыгын түздөн-түз көрсөтпөстөн басмырлоо.

Түздөн-түз басмырлоого төмөнкүлөр кирет:

- үй-бүлөлүк абалы, кош бойлуулугу, потенциалдуу кош бойлуулугу жана үй-бүлөлүк милдеттери боюнча басмырлоо (кош бойлуу аялды же кичинекей балдары бар аялды жумушка алуудан баш тартуу, кош бойлуу кезинде аялдарга авиация транспортун колдонуудан баш тартуу).

- сексуалдык асылуу, башкача айтканда, эмгектик, кызматтык, материалдык, үй-бүлөлүк жана башка көз карандылыкта турган адамды оозеки же физикалык жактан билдирген, кемсинткен жана кемсинткен сексуалдык мүнөздөгү аракеттер (мисалы, белгилүү бир кызмат ордун берүү же сексуалдык мамиленин ордуна эмгек акыны жогорулатуу);

- бирдей квалификациядагы бирдей эмгек үчүн ар кандай эмгек акы (эркек кызматкерлерге аялдарга караганда көбүрөөк өлчөмдө сыйлык берүү).

Кыйыр гендердик басмырлоого төмөнкүлөр кирет:

⁴⁸ "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" мыйзам

- ЖМКлар, билим берүү чөйрөсү, маданият аркылуу гендердик стереотиптерди кайра жаратуу (мисалы, "Келин" реалити-шоусу, анда ТВ-каналда кыздарды кайненелерине кантип жагынууну үйрөтүшкөн, үй - бүлөлүк зомбулукту "урса, демек жакшы көрөт" көз карашынан романтизациялоо, окуу китептеринде аялдардын салттуу үй-бүлөлүк ролдордо гана чагылдырылышы - эне, кожойке катары ж. б.);

- белгилүү бир жыныстагы адамдарга зыян келтирген же терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн болгон шарттарды, талаптарды белгилөө (окуучу кыздардын мектепке жоолук салынышына тыюу салуу).

Мыйзам кандай иш-аракеттер гендердик басмырлоо болуп саналбай тургандыгын белгилейт. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- балалуу болуу жана эмчек эмизүү функцияларына байланыштуу мамилелерди жөнгө салууда айырмачылыктарды белгилөө (аялдарга гана кош бойлуулук боюнча өргүү берүү);

- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген учурларда эркектерди гана анык мөөнөттүү аскердик кызматка чакыруу;

- саясий, экономикалык, эмгектик жана башка социалдык мамилелерде иш жүзүндө теңдикке жетишүүгө багытталган атайын чараларды көрүү (саясий партиялардын тизмелеринде квоталарды белгилөө);

- аялдардын жана эркектердин репродуктивдик ден соолугун коргоо менен байланышкан эмгекти коргоонун өзгөчөлүктөрү (кош бойлуу аялдарды эмгектин зыяндүү шарттары менен ишке тартууга жол бербөө);

- белгилүү бир жыныстагы адамдардын гана милдеттерди аткаруу мүмкүнчүлүгүнө негизделген кесиптик квалификацияга талаптарды белгилөө;

- позитивдүү аракеттер.

Кыйыр басмырлоо адамдын кандайдыр бир белгилүү бир топко таандык экендиги түздөн-түз аталбаган учурларды билдирет. Сыртынан нейтралдуу көрүнгөн жоболор, критерийлер же тажрыйбалар окшош кырдаалда башкаларга салыштырмалуу адамдардын белгилүү бир тобунун өкүлдөрүн жагымсыз абалга келтирет. Кыйыр басмырлоо коомдо түздөн-түз басмырлоого караганда кеңири колдонулат, бирок аны көрүү кыйыныраак жана соттук териштирүүдө анын бар экендигин негиздөө кыйыныраак.

Бир мисал, ресторандын ээси – жумуш берүүчүнүн официанттарга кыска юбка кийүү туурасында талабы, ал автоматтык түрдө бул чөйрөдөн мусулман аялдарды, ашыкча салмактуу аялдарды, физикалык жактан майытыгы барп аялдарды жана улгайган аялдарды чыгарат. Мисал катары россиялык авиакомпаниялардын биринде "90-60-90" критерийлерине кирбеген стюардессаларды

Жогоруда айтылгандай, кыйыр басмырлоонун болушу менен жоктугунун ортосунда өтө кылдат чек бар. Ошентип, мисалы, жумушка талапкердин физикалык күчүнө, ден-соолугунун абалына карата талап кызматтык милдеттерди аткаруу үчүн объективдүү зарыл болушу мүмкүн (мисалы, инкассатор, күзөтчү, өрт өчүргүч, психиатриялык клиниканын санитары ж.б.).

Кыргызстанда карантин учурунда аялдарга карата зордук - зомбулук күчөгөнүнө байланыштуу фемоцид – жынысы боюнча жек көрүүчүлүккө негизделген кылмыштар - аялдарды атайылап өлтүрүү, кыйноо, бычактоо, өрттөө, ашыкча ырайымсыздык жана сексуалдык зомбулук жөнүндө сөз болду. Мисалы, Сузак районундагы аялдын моюнуна унаа дөңгөлөктөрүн байлап, суу куйганы; Нарын облусунун Ат-Башы айылында күйөөсү аялын атып салууга ийгиликсиз аракетин, андан кийин аны башына таш менен урушу, манжаларын, мурдун сындырганы, башка жаракаттарды келтиргени жана башка көптөгөн мисалдар үрөй учурат.

➤ **Эйджизм деген эмне?**

Эйджизм – бул жаш курагы боюнча басмырлоо, башкача айтканда, адамдардын айрым курактык топторун басмырлоо.

Басмырлоонун башка түрлөрү сыяктуу эле, эйджизм да бир тараптуу мамиле жана басмырлоочулук практика катары көрүнүшү мүмкүн.

Эйджизм бардык улгайган адамдар физикалык жана акыл-эс жагынан анча түрүктүү эмес, жаштарга караганда анча баалуу эмес деген стереотиптик көз карашка негизделген. Тилекке каршы, эйджизм кеңири жайылган.

Бул, айрыкча, эмгек жана иш менен камсыз кылуу, ошондой эле жумуш издөө тармагында айкын көрүнүп турат.

Орто жаштагы адамдарга жана ал эми улгайган адамдарга ого бетер жумушка орношуу кыйынга турат, анткени аларбойдон алдыруучулар эмгек мамилелеринин үшүл баскычында улгайган жумушчуларга терс көз карашта болушат.

Жашы боюнча басмырлоо улгайган жумушчулар буга чейин эмгек келишими менен иштеп жүрсө дагы, ден соолугуна байланыштуу көйгөйлөрү жок жана жаш жумушчуларга караганда билими,

квалификациясы же өндүрүмдүүлүгү төмөн эмес болсо дагы сакталып кала берет. Аларды ар кандай шылтоолор менен, өз каалоосу боюнча кетүүгө аргасыз кылышат. Бул жерде өзүнүн терс ролун мыйзамда белгиленген пенсия курагы ойнойт (Кыргыз Республикасында аялдар үчүн 58 жана эркектер үчүн 63 жаш).

Кызыгы, аялдарды жаш курагы боюнча басмырлоо фертилдүүлүгүнө – кош бойлуу болуу жана төрөө жөндөмүнө байланыштуу. Мисалы, 45-50 жаштагы аялга 25 жаштагы кызга караганда жумушка орношуу кыйыныраак.

*ДССУ төмөнкүдөй курактык классификацияны сунуш кылат:
25 жаштан 44 жашка чейин — жаш курак,
44 жаштан 60 жашка чейин — орто жаш,
60-75 жаш - улгайган курак,
75-90 жаш - карылык,
кийин 90 - узак жашагандар*

Жарнамаларда, ЖМКларда, билим берүүдө кыйыр эйджизмди көрүүгө болот. Мисалы, мектеп окуу китептеринде улгайган аялдар чоң эне, үй кожойкеси, кечки тамакты даярдоо менен алек болуп жаткан, неберелерин тарбиялап, жаш ата-энелерге жардам берип жаткан ж. б. катары гана сүрөттөлөт. Бул учурда, алардын коомдук өнүгүүгө кошкон салымы көзгө көрүнбөгөн бойдон калууда, натыйжада окуучуларда мындай стереотиптер калыптанып жана улгайган адамдар - коомдун экономикалык анча баалуу эмес мүчөлөрү деген мифти колдойт.

Эйджизм теңсиздикти колдойт жана өнүктүрөт, бул өз кезегинде чыр-чатактын жана кастыктын булагы болуп калышы мүмкүн. Улгайган адамдардын социалдык обочолонушу алардын физикалык жана акыл-эс жөндөмүнүн төмөндөшүнө өбөлгө түзөт. Карылыктан коркуу орто жаштагы адамдарга да терс таасирин тийгизе баштайт жана айрым учурларда алар өзүлөрүнө жана башкаларга карылыктын тиешеси жок экендигин ар кандай жолдор менен далилдөөгө аракет кылышат.

➤ **Гендердик иденттүүлүгү жана сексуалдык ориентациясы боюнча басмырлоо деген эмне?**

Гендердик иденттүүлүк - бул адамдын эркектик, аялдык же альтернативдүү гендерге таандык болуу боюнча ички сезими.

Сексуалдык багыт - бул карама-каршы жыныстагы адамдарга (гетеросексуализм), бир жыныстагы (гомосексуализм) же эки жыныстагы адамдарга (бисексуалдуулук) романтикалык же сексуалдык тартылуунун туруктуу үлгүсү же анын жоктугу (асексуалдуулук).

Басмырлоонун башка түрлөрү сыяктуу эле, гендердик иденттүүлүктүн жана сексуалдык ориентациянын белгилери боюнча басмырлоонун негизин адамдын жашоосунун социалдык-маданий шарттары, билим берүү, тарбиялоо, ЖМКлар менен шартталган айрым стереотиптер жана бейкалыс пикирлер түзөт. Бул жерде диндин ролу да маанилүү.

Гомофобия жана трансфобия – бул дүйнөдө басмырлоого алып келген, өтө кеңири тараган көрүнүш.

Гомофобия - бул сексуалдык азчылыктардын мүчөлөрүнө карата жактырбаган мамиле, бул аларга каршы көптөгөн зордук-зомбулукка алып келет.

Трансфобия - трансгендерлерди жана транссексуалдарды жактырбоо.

Гомофобиялык жана трансфобиялык көз караштарга негизделген басмырлоо тең укуктар жана мүмкүнчүлүктөр принцибин бузат жана адам укуктарын бузат. Ал салттуу, патриархалдык укук тартибинде гана эмес, либералдык өлкөлөрдө да орун алган. БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин жана Адам укуктары боюнча Европа сотунун пикири боюнча, сексуалдык ориентациясына жана гендердик иденттүүлүгүнө негизделген басмырлоонун мисалдары төмөнкүлөр болушу мүмкүн:

- бир жыныстагы жана ар кандай жыныстагы мамилелер үчүн ар кандай курактагы сексуалдык макулдукту аныктоо;
- ЛГБТны колдогон коомдук иш-чаралардын катышуучуларына жашы жете электердин арасында гомосексуализмди жайылтуу боюнча административдик жоопкерчилик;
- Гей-параддарга жана ЛГБТ адамдарды колдоо боюнча башка коомдук акцияларга тыюу салуу;
- экинчиси каза болгон учурда бир жыныстуу өнөктөштөрдүн бирине укуктардын өткөрүп берүүнү таануудан баш тартуу;
- атасы башка эркек менен жаңы үй-бүлө кургандыктан, мурунку гетеросексуалдык никеден баласына карата атасынын аталык укуктарын чектөө;
- аялга ал лесбиянка болгондуктан жана өнөктөшү менен жашагандыктан гана, баланы асырап алууга уруксат берүүдөн баш тартуу⁴⁹.

Эл аралык деңгээлде сексуалдык ориентация жана гендердик иденттүүлүк басмырлоо үчүн негиз болбошу керек деп таанылган, анткени теңдиктин жана басмырлабоонун принциптерин сактоодо эл аралык укуктун ченемдери турат – АУЖД, ЖСУЭП, ЭСМУЭП ж.б.

➤ **Басмырлоонун көптөгөн формалары жана түрлөрү деген эмне?**

Реалдуу жашоодо адамдар көбүнчө бир нече негиздер боюнча басмырлоого туш болушат – жынысы, социалдык теги, курагы, диний, тилдик жана этностук таандыктыгы, майыптыгы ж. б. Мисалы, майыптыгы бар этникалык азчылыктын аял-өкүлү төрөт үйүндө медициналык персонал тарабынан каралбай калган же жада калса жийиркенүү менен мамилеге туш болушу мүмкүн, ал эми ВИЧ менен жашаган гей-адамга сатуучу болуп жумушка орношуудан баш тартат.

Болжол менен, 76 мамлекетте басмырлоочу мыйзамдар бир жыныстагы жакын мамилелерди криминалдаштырат, аларды камакка алуу, куугунтуктоо жана түрмөгө камоо каралат. Ал үчүн кеминде 5 мамлекетте өлүм жазасы киргизилген.

*(Маалымат булагы:
<https://www.ohchr.org/RU/Issues/Discrimination/Pages/LGBT.aspx>)*

Бул көйгөйдүн болушу эл аралык органдар тарабынан, анын ичинде юридикалык милдеттүү документтердин деңгээлинде таанылат. Алсак, майыптардын укуктары жөнүндө Конвенциянын преамбуласында "расасына таандыктыгы, түсү, жынысы, тили, туткан дини, саясий же башка ынанымдары, улуттук, этникалык, аборигендик же социалдык теги, мүлктүк абалы, классы, курагы же башка статусу боюнча көп же күчөтүлгөн басмырлоого дуушар болгон майыптар жашаган татаал шарттар жөнүндө" тынчсыздануу билдирилет.

Адам укуктары боюнча Комитет "аялдарга карата басмырлоо көбүнчө расасы, түсү, тили, дини, саясий же башка ишенимдери, улуттук же социалдык теги, мүлктүк абалы, мүлкү же башка статусу боюнча башка белгилер боюнча басмырлоо менен айкалыштырылат" деп белгилеген.⁵⁰ Расалык басмырлоону жоюу боюнча комитет Расалык басмырлоонун гендердик аспектилери боюнча жалпы көрсөтмөлөрдү чыгарган, ал эми Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитет басмырлоонун кайчылаш көйгөйлөрүн өзүнүн жалпы сунуштарында жана Улуттук отчеттор боюнча акыркы сын-пикирлеринде белгилеген⁵¹. Мындай ыкманын мисалдарын анын Майып аялдарга байланыштуу жалпы көрсөтмөлөрүнөн жана аярлуу жана жакыр топторго кирген аялдардын медициналык муктаждыктарына жана укуктарына өзгөчө көңүл буруу керектигин сунуш кылган, аялдарга жана саламаттыкты сактоого карата сунуштамалардан табууга болот.⁵²

Кыргызстанда этностук азчылыктардын өкүлдөрү, мигранттар, майыптыгы бар адамдар, улгайган адамдар, АИВ/ЖИКС менен жашаган адамдар ресурстарга жетүү же укуктарды жүзөгө ашыруу жагынан басмырлоо коркунучуна туш болгон аярлуу топтор болуп саналат, ошондой эле жынысы жана сексуалдык ориентациясы боюнча басмырлоо орун алган⁵³.

3.3. Укуктардын теңдиги - мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги - натыйжанын теңдиги: феминизмдин артыкчылыктары

➤ Феминизм деген эмне?

Көптөгөн ондогон, ал тургай жүздөгөн жылдар бою аялдар теңсиздиктин абалын: саясаттагы, жумуштагы, үй-бүлөдөгү жана коомдук жана жеке жашоонун башка

⁵⁰ Адам укуктары боюнча комитет. Адам укуктары боюнча келишимдердин негизинде түзүлгөн органдар тарабынан кабыл алынган жалпы тартиптеги сын-пикирлер жана жалпы сунуштар жыйнагында эркек менен аялдын укуктарынын теңдиги жөнүндө № 28 жалпы тартиптеги эскертүү, UNDoc.HRI/GEN/1/Rev.6, 2003, п. 30.

⁵¹ Расалык басмырлоону жоюу боюнча комитет (РБЖК). Адам укуктары жөнүндө келишимдердин негизинде түзүлгөн органдар тарабынан кабыл алынган жалпы тартиптеги сын-пикирлердин жана жалпы сунуштардын жыйнагында Расалык басмырлоонун гендердик аспектилери боюнча № 25 жалпы тартиптеги эскертүү, UNDoc. HRI/GEN/1/Rev.6, 2003.

⁵² РДЖК, Адам укуктары боюнча келишимдердин негизинде түзүлгөн органдар тарабынан кабыл алынган жалпы тартиптеги сын-пикирлер жана жалпы сунуштар жыйнагында № 24 аялдар жана саламаттыкты сактоо боюнча жалпы сунуштар, UNDoc.HRI/GEN/1/Rev.6, 2003.

⁵³ Кыргыз Республикасында туруктуу өнүгүүнүн максаттарына жетүүнүн улуттук ыктыярдуу сереби. Бишкек, 2020. 30-бет
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26372VNR_2020_Kyrgyzstan_Report_Russian.pdf

чөйрөлөрүндөгү теңсиздикти аздыр-көптүр ийгиликке жетүү менен оңдоого аракет кылып келишет. Бул күрөштүн эң көп кездешкен көрүнүшү феминизм болуп саналат - аялдар үчүн саясий, экономикалык, жеке жана социалдык укуктарды кеңейтүүгө, аялдарды басмырлоону жоюуга жана алардын эркектер менен болгон укуктарын теңдөөгө багытталган коомдук кыймыл жана идеология.

Феминизм батыш коомунун реформатордук кыймылынан башталган, анда АКШда көзкарандысыздык согушунда аялдар тең укуктуулукка биринчи жолу талап кылышкан (1775-1783). Биринчи америкалык феминистка болуп Абигейл Смит Адамс (1744-1818) эсептелет. "Биз кабыл алынышына биз катышпаган мыйзамдарга жана биздин кызыкчылыктарды коргобогон бийликтерге баш ийбейбиз" деген сөздөр ушул айымга таандык.

1791-жылы Францияда Улуттук Ассамблеяга Аялдын жана аял-жарандын укуктарынын декларациясы сунушталган. Декларацияны Олимпия де Гуж 1789-жылдагы Адам жана жарандык укуктар декларациясынын үлгүсү боюнча даярдап, анда аялдардын социалдык жана саясий толук тең укуктуулугун таануу талабы камтылган.

Феминизмдин тарыхы анын бир нече "толкундарын" бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Феминизмдин *"биринчи толкуну"* деп аталган жетишкендик - аялдардын шайлоо укугун алуусу болду. Бул кыймыл *суффражизм* – аялдардын шайлоодо добуш берүү укугу үчүн кыймыл деп аталды. Феминизмдин *"биринчи толкунунда"* аялдарга шайлоо укугун, билим алууга жана мүлккө ээ болууга мүмкүндүк берген мыйзамдарды жана саясатты реформалоо болгон.

Биринчи толкун феминисттеринин мыйзамдык жетишкендиктери (укуктардын теңдиги) мүмкүнчүлүктөрдүн жалпы теңдигин алуу үчүн жетишсиз болуп чыкты, анткени адилетсиздик жана теңсиздик мыйзамдын тамгасында гана эмес, коомдук жана жеке чөйрөдө патриархалдык тартиптин таасири астында калыптанган социалдык түзүлүштө терең орун алган.

"Феминизмдин экинчи толкуну" 1960-жылдардын башынан 1980-жылдардын аягына чейин көтөрүлгөн. Аялдардын маданий жана саясий теңсиздигинин ар кандай формалары бири-бири менен тыгыз байланышта экендиги айдан ачык болгон жана *"экинчи толкундун"* активисттери чыныгы теңсиздик, сексуалдуулук, үй-бүлө, жумуш орду жана репродуктивдик укуктар менен байланышкан маселелердин спектрин чечүүгө басым жасашкан. *"Экинчи толкун"* бүтүндөй батыш дүйнөсү боюнча тез жайылып, эки негизги бутакта пайда болгон: либералдык жана радикалдык феминизм.

Либералдык феминизм саясий жана укуктук реформалар аркылуу аялдар менен эркектердин тең укуктуулугун көздөйт. Либералдык феминисттер үчүн бойдон алдыруу укугу, сексуалдык асылуу маселеси, тең укуктуу добуш берүү мүмкүнчүлүгү, билим теңдиги, *"бирдей эмгек үчүн бирдей эмгек акы"*, балдарды кароонун жеткиликтүүлүгү, медициналык жардамдын жеткиликтүүлүгү, аялдарга карата сексуалдык жана үй-бүлөлүк зомбулук маселесине көңүл буруу сыяктуу маселелер маанилүү.

Радикалдык феминисттик кыймыл, либералдыктан айырмаланып, аялдардын ээилишинин себебин укуктук системаларда эмес, эркектердин артыкчылыгы идеясына

негизделген патриархалдык гендердик мамилелерден көрөт. Феминизмдин бул бутагынын жолдоочулары «учурдагы социалдык ченемдерге жана институттарга каршы чыгуу менен ар бир адамды адилетсиз коомдон бошотуу» үчүн патриархатты кулатууга аракет кылышкан.

1990-жылдардын башында АКШда пайда болгон феминизмдин ["үчүнчү толкуну"](#) аялдарга эрк берүүнүн куралы катары, сексуалдуулук чөйрөсүнө көбүрөөк таасир эткен. Мындан тышкары, ал көйгөйлөрдүн спектрин кеңейткен аялдардын укугу үчүн күрөшүүдөн тышкары, феминизм ЛГБТ коомчулугунун укуктары үчүн күрөштү колго алган,⁵⁴ расалык теңчилик, дин тутуу эркиндиги жана жумушчулардын укуктары, ошондой эле иммиграция режиминин реформаларына таасирин тийгизген.

Албетте, юридикалык теңдикти расмий жарыялоо менен гана иш жүзүндө теңдикке жетүү мүмкүн эмес. Коомдук аң-сезимди өзгөртүп, жашоодо, турмушта жана коомдук пикирде сексизмдин көрүнүштөрүн жок кылуу керек. Ошондуктан феминизмдин үчүнчү толкуну антисексисттик деп аталат.

Бүгүнкү күндө дүйнөлүк коомчулук жана айрыкча көптөгөн өлкөлөр феминисттердин жетишкендиктерин колдонушат. Алар эл аралык документтердин (декларациялардын, конвенциялардын, уставдардын ж.б.), ошондой эле көптөгөн өлкөлөрдүн, анын ичинде Кыргызстандын улуттук мыйзамдарынын негизин түзүшкөн.

➤ ***Укуктардын теңдиги жана мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги: эмне үчүн бардыгы маанилүү?***

Гендердик теңчилик - бул ар кандай бөлүктөрдү камтыган комплекстүү түшүнүк. Бул укуктардын теңдиги гана эмес, башкача айтканда, мыйзам деңгээлинде катталган юридикалык мүмкүнчүлүктөр – шайлоодо добуш берүү жана шайлануу, билим алуу, иштөө, никеге туруу, социалдык жыргалчылыктардан пайдалануу ж. б. Тарых көрсөтүп тургандай, аялдар менен эркектердин теңдигин мыйзамдуу түрдө бекемдөө жетишсиз.

Биринчи толкундун феминисттерине дайыма эле юридикалык теңчилик (б.а. укуктардын теңдиги) автоматтык түрдө иш жүзүндөгү теңчиликке жетишүүгө алып келбей турганы түшүнүктүү болгон. Дал ошол мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги гендердик теңчиликке жетишүүнү басаңдатуучу, атүгүл кедерги жаратуучу “тосмо” болуп калат.

⁵⁴ ЛГБТ - англис тилинде лесбиянкаларды, гейлерди, бисексуалдар жана трансгендерлерди белгилөө үчүн пайда болгон аббревиатура.

Чындыгында, мыйзам боюнча аялдар менен эркектердин бирдей укуктарга ээ экендиги жөнүндө каалашынча көп ой жүгүртсө болот, бирок реалдуу теңдикке жетүү үчүн мамлекет менен коом кошумча күч-аракет жумшашы керек. Эки жыныстагы адамдардын иш жүзүндөгү тең укуктуулугу көптөгөн факторлорго, эң негизгиси, юридикалык эмес факторлорго көз каранды.

Мисалы, мамлекет ар бир баланын жалпы орто билим алуу укугун, ошондой эле кесиптик билим алуудагы укуктардын теңдигин жарыялаганына карабастан, айрым кыздар эрте турмушка чыгуусуна байнашытуу, аны ишке ашыра алышпайт.

Никеге туруу максатында кыздарды ала качуу же иш жүзүндө нике мамилелери, ошондой эле никеге турууга мажбурлоо кылмыш болуп саналса дагы, Кыргызстанда мындай терс көрүнүш бүгүнкү күнгө чейин болуп келет. Он сегиз жашка чыга элек уурдалган кыздар, адатта мектептеги окуусун токтотуп, башка эч кандай билим алышпайт. Натыйжада, алар физикалык, психологиялык, экономикалык көз карандылыкка кабылышат, бул аларды үй-бүлөлүк зомбулуктун алдында өтө алсыз кылат. Юридикалык мааниде билим алуу укугунун өзүн алар жоготушпайт, бирок

"жаңы" туугандарынын каалабагандыгынан, кош бойлуулуктун башталышынан, баланын төрөлүшүнөн, үй чарбасын жүргүзүү зарылчылыгынан жана башкалардан улам аны алуу мүмкүнчүлүктөрүн жоготушат.

Гендердик теңчиликке жетүү үчүн укуктардын теңдигинин гана эмес, мүмкүнчүлүктөрдүн теңдигинин да мааниси дүйнөлүк коомчулуктун деңгээлинде таанылат. Алсак, "башкы гендердик документ" - БУУнун Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенциясы - эркектер менен аялдардын ортосундагы толук теңчиликке жетишүү үчүн коомдогу жана үй-бүлөдөгү эркектердин да, аялдардын да салттуу ролун өзгөртүү керек деп эсептейт. Дал ушул үй -бүлөдө жана коомдо гендердик ролдорду бөлүштүрүүнү калыптандырган жана колдогон стереотиптик көрүнүш (аял – үйдө балдары менен, эркек-жумушта жана коомдук-саясий жашоодо) бирдей мүмкүнчүлүктөргө жетишүүгө тоскоол болот.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети жүргүзгөн изилдөө көрсөткөндөй, респонденттердин 77% жашы жете элек кезинде турмушка чыккан аялдар, бойго жеткен аялдарга салыштырмалуу күйөөсүнө көбүрөөк көз каранды болуп калат дегенге макул. Ошол эле учурда ар бир бешинчи респондент (21%) кызын жашы жете элек кезде бай адамга, жарымынан бир аз азыраагы (44%) «жакшы» адамга турмушка берүүгө даяр.

Бай адамга турмушка чыгуу эч качан эрте эмес деген пикир айыл жергесине (17%) караганда, шаарларда (28%) көбүрөөк кездешет.

Сурамжылоого катышкандардын басымдуу көпчүлүгү (77%) жашы жете элек кезде турмушка чыгуунун натыйжасында кыз кесипсиз калышы ыктымал деген пикирге кошулат.

Маалымат булагы: "Коомдун кабылдоосундагы гендер» изилдөөсү. Бишкек, 2016

➤ **Кыргызстандын мыйзамдары мүмкүнчүлүктөрдү кандайча "теңдештирет"?**

Мүмкүнчүлүктөрдүн тең укуктуулугун түзүү жана анын натыйжасында Кыргызстанда гендердик теңчиликке жетишүү максатында бир катар чаралар каралган, аларды кабыл

алуу үчүн негизди Конституция түзөт. Анда "Кыргыз Республикасында эркектер менен аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге жана аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ" деп жазылат.⁵⁵ Ошондой эле, Баш мыйзамда КР жарандары "мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызматка кирүүдө, мыйзамда каралган тартипте кызматка көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ" деп белгиленген⁵⁶.

КР Конституциясынан кийин, "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" КР мыйзамы мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө, кызматка көтөрүлүүдө жана анын органдарында ишти андан ары жүзөгө ашырууда ар башка жыныстагы адамдар бирдей укуктарга жана бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ экендигин, ал эми мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлеринин кадрдык курамында бир жыныстагы кызматчылар басымдуулук кылбашы керектигин белгилейт.⁵⁷

Мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги шайлоо мыйзамдарынын деңгээлинде да колдоого алынат. Мисалы, "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" КР конституциялык мыйзамынын 60-беренесинин 3-бөлүгүндө⁵⁸, талапкерлердин тизмесин аныктоодо саясий партия бир жыныстагы талапкерлердин 70% дан ашпаган өкүлчүлүгүн эске алууга милдеттүү, мында саясий партиялардан көрсөтүлгөн аялдар менен эркектердин талапкерлеринин тизмесиндеги кезектүүлүк айырмасы үч позициядан ашпоого тийиш деп регламенттелет.

⁵⁵ КР Конституциясынын 24-беренесинин 3-бөлүгү

⁵⁶ КР Конституциясынын 37-беренесинин 3-бөлүгү

⁵⁷ "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" КР мыйзамынын 10-бер.

⁵⁸ 2011-жылдын 2-июлундагы № 68

Шайлоо процессинде бирдей мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо – Кыргызстандын аялдары үчүн бара-бара түзүлүүчү жана оңой эмес процесс экендигин белгилей кетүү керек. Аталган ченем ушул Мыйзам кабыл алынган учурдан тартып (2011-жылдан баштап) колдонулганына карабастан, анда "жылчык" сакталып калган, анын жардамы менен аялдар саясий процесстен четтетилген - ар кандай себептерден улам мандатты тапшырган же тапшырууга аргасыз болгон, аял депутаттар эркек депутаттарга алмаштырылган. 2017-жылы гана аталган конституциялык Мыйзамга жобо өзгөртүүлөр киргизилип, анда мандаттарды резервге калтыруунун негизинде мандат алган депутат-аялдын ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган учурда тийиштүү шайлоо округунда шайлоочулардын кыйла көп добуштарын алган кийинки талапкер аялга мандат берилет, эркек депутаттын ыйгарым укуктары токтотулган учурда эркек талапкерге берилери аныкталган.⁵⁹ Жергиликтүү кеңештерге шайлоо деңгээлинде буга 2019 – жылы жетишүүгө мүмкүн болгон.⁶⁰

Мындан тышкары, саясий партия алган мандаттарды бөлүштүрүүдө алгач, саясий партия алган мандаттардын жалпы санынын 30 пайыздан кем эмеси шайлоочулардын кыйла көп добушун алган аял талапкерлердин арасында бөлүштүрүлүүгө тийиш. Эгерде саясий партиянын тизмесиндеги аял талапкерлер шайлоочулардын добуштарын албаса аялдардын квотасы боюнча калган мандаттар Борбордук шайлоо комиссиясында тизмени каттоодо белгиленген саясий партиянын тизмесиндеги аял талапкерлерди жайгаштыруу тартибине ылайык кезекте бөлүштүрүлөт⁶¹.

Аялдардын жана эркектердин мүмкүнчүлүктөрүн теңдештирүү аракети эмгек чөйрөсүндө да орун алган, анда КР Эмгек кодексинде кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдар үчүн өзгөчө эмгек шарттары белгиленген, эми баланы багуу боюнча өргүүнү энеси гана эмес, баланын атасы да колдоно алат.

Эмгек мыйзамдарынын жетишкендиктерине карабастан, мүмкүнчүлүктүн теңдигинин бардык көйгөйлөрү анда чечилбегендигин белгилей кетүү керек. Алсак, совет мезгилинен бери эле Кыргыз Республикасында аялдардын эмгегин колдонууга тыюу салынган зыяндуу жана (же) эмгек шарттары бар өндүрүштөр, жумуштар, кесиптер жана кызмат орундары бар.⁶² Ал аялдарга, башкача айтканда, өлкөнүн эмгекке жарамдуу калкынын жарымына 400дөн ашык кесиптерде иштөөгө тыюу салат, ошондой эле анда көптөн бери жок болгон жумуштар жана кесиптер жөнүндө жазылат.

Бул тизме өлкөнүн көз карандысыздыгы учурунда эле бекитилген, бирок анда дагы деле патерналисттик мамиле колдонулат, ага ылайык, мамлекет аялдарды зыяндуу жана кооптуу эмгек шарттарынан эркектердин ден-соолугуна караганда көбүрөөк "кам көрүү" менен коргоп, аны жогору баалап, калктын көбөйүшү үчүн аялдардын репродуктивдик ролуна үмүттөнөт.

⁵⁹ 2017-жылдын 5-июнундагы № 96 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 1-бер. 31-п.

⁶⁰ 2019-жылдын 8-августундагы № 117 “Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамынын 1-беренесинин 36-пункту

⁶¹ БШК - Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссия

⁶² Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2000-жылдын 24-мартындагы № 158 токтому менен бекитилген

Бирок, төрөт курагындагы жаш аялдарды да, кош бойлуу аялдарды да, улгайган аялдарды да, балалуу болууну такыр каалабаган же балалуу болуп, кош бойлуулукту мындан ары пландаштырбаган аялдарды да "бардыгын бир катарга салып", мамлекет гендердик теңчиликке жетүү мүмкүнчүлүгүн өзү эле кыскартып жаткандыгын моюнга алуу керек. Рынок жана жумуш орундары үчүн атаандаштык шартында аялдар эмгек мамилелерин, мамлекет жана жумуш берүүчү тарабынан кепилдиктерди жол-жоболоштурбастан, бейформал чөйрөдө Кооптуу иштерди аткарууга аргасыз болушат. Ошентип, мамлекет аялдарды коргоонун жакшы максаты менен аларга "зыян келтирип", аларды тандоо мүмкүнчүлүгүнөн ажыратат, аздыр-көптүр корголгон расмий сектордон (бардык укуктары жана кепилдиктери менен расмий ишке орноштуруудан) расмий эмес секторго (эмгек мамилелерин расмий жол-жоболоштуруусуз) түртүп, мындай эмгектин бардык терс натыйжалары менен бетме-бет жалгыз калтырат деп айтууга туура келет.

Ал эми эл аралык эмгек укугун өнүктүрүү аялдардын эмгегине карата патерналисттик жана тыюу салуу чараларынан баш тартууга үндөйт, анткени мындай саясат эркек жана аял кызматкерлер үчүн кош стандартты киргизет, анда эркектерге гана жумуш тандоо жөнүндө чечим кабыл алуу укугу берилет; аялдарды жумуш тандоо жөнүндө өз алдынча чечим кабыл алууга жөндөмсүз жарандар деп эсептейт, ошондуктан бул маселени алар үчүн мамлекет чечет; эркектерге карата басмырлоочу болуп саналат (анткени оор жана зыяндуу эмгек шарттары алардын ден-соолугуна зыян келтирет); жумуш берүүчүлөрдү эмгек шарттарын жакшыртууга түрткү бербейт.⁶³

Кыргызстан Гендердик теңчилик маселелери боюнча эл аралык эмгек уюмунун конвенцияларына катышканына карабастан, Эмгек кодексинде аялдар үчүн эмгек чөйрөсүн тандоону чектеген тыюу салуу чараларынан баш тартылган жок.

➤ Жоопкерчиликтин теңдиги жана жоопкерчиликтин теңдиги деген эмне?

Гендердик теңчиликтин дагы бир элементи - милдеттердин теңдиги болуп саналат. Ал жашоонун бардык чөйрөлөрүндө чагылдырылат жана мыйзам менен бекемделет. Алсак, Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, жубайлар никеде жана үй-бүлөдө бирдей укуктарга жана милдеттерге ээ.⁶⁴ КР Үй-бүлө кодексинин ченемдеринде жубайлардын бири-бирин материалдык жактан колдоо милдеттери, ата-энелердин экөө тең жашы жете элек балдарын багуу, тарбиялоо, алардын билим алуусуна кам көрүү милдеттери белгиленген.⁶⁵⁶⁶⁶⁷ Эки жыныстагы адамдар жол кыймылынын эрежелерин сактоого, салык төлөөгө, коомдук тартипти бузбоого, укук бузбоого милдеттүү. Мыйзам бузулган учурда, аялдар да, эркектер да мыйзам алдында жооп берүүгө милдеттүү.

⁶³ Караңыз: Хоткина З. А. Стереотипы и дискриминация на рынке труда // www.eccsocman.hse.ru/data/726/698/1219/Hotkina.pdf

⁶⁴ КР Конституциясынын 26-беренесинин 3-бөлүгү

⁶⁵ КР Үй-бүлө кодексинин 94-бер.

⁶⁶ КР Үй-бүлө кодексинин 85-бер.

⁶⁷ КР Үй-бүлө кодексинин 68-бер.

Жоопкерчиликтин теңдиги - гендердик теңчиликтин дагы бир бөлүгү. Бирдей жоопкерчилик - бул адамдын жынысына карабастан мамлекет тарабынан белгиленген тиешелүү милдеттерди аткарууга жана аларды аткарбагандыгы үчүн мыйзам алдында бирдей жоопкерчилик тартууга жөндөмдүүлүгү.

Жоопкерчиликтин теңдиги КР улуттук мыйзамдарында чагылдырылат. Мисален, үй-бүлөлүк-укуктук жоопкерчиликтин бирдей чаралары (алимент төлөбөгөндүгү, ата-энелик укуктарынан ажыратуу жана чектөө үчүн) баланын атасына жана энесине карата да каралган. Салык салуу чөйрөсүндөгү укук бузуулар үчүн, эмгек тартибин, жол кыймылынын эрежелерин бузгандыгы үчүн аялдар менен эркектердин жоопкерчилиги бирдей. КР Кылмыш-жаза кодексинде кылмыш жасагандыгы үчүн эркектер менен аялдар үчүн бирдей жоопкерчилик белгиленген, бирок алардын айрымдары боюнча аялдар гана (мисалы, жаңы төрөлгөн баланы энеси өлтүргөнү үчүн)⁶⁸ же эркектер гана (мисалы, кош аялдуулук же көп аялдуулук үчүн) жоопко тартылышы мүмкүн.⁶⁹

Жоопкерчиликтин теңдигинен аялдар менен эркектер үчүн жазаларды дайындоо өзгөчөлүктөрүн айырмалоо керек. Мисалы, аялдарга өмүр бою эркиндигинен ажыратуу⁷⁰ дайындалбайт, коомдук жумуштар мөөнөттүү кызматтагы аскер кызматчыларына (башкача айтканда эркектерге), кош бойлуу аялдарга дайындалбайт.⁷¹ Бирок, бул категориядагы адамдар жоопкерчиликтен кача алат дегенди билдирбейт. Аларга жаза кандай болгон күндө дагы берилет, анткени Жазык кодексинин дээрлик бардык беренелеринде альтернативдүү санкциялар деп аталат жана сот кылмыштын оордугуна жана күнөөнүн деңгээлине жараша белгилүү бир иш-аракет үчүн жазанын бир түрүн тандай алат.

Укуктардын теңдиги, мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги жана жоопкерчиликтин теңдиги аялдар менен эркектерге бирдей мамиле түзүүгө мүмкүндүк берет - бири-бирине карата биргелешкен аракеттер, мамлекеттик жана коомдук турмушка эркек жана аял адамдардын бирдей шарттарда чогуу катышуу.

⁶⁸ КР Жазык кодексинин 125-бер.

⁶⁹ КР Жазык кодексинин 176-бер.

⁷⁰ КР Жазык кодексинин 68-бер.

⁷¹ КР Жазык кодексинин 61-бер.

3.4. Саясат, экономика, билим берүү: гендердик багыт

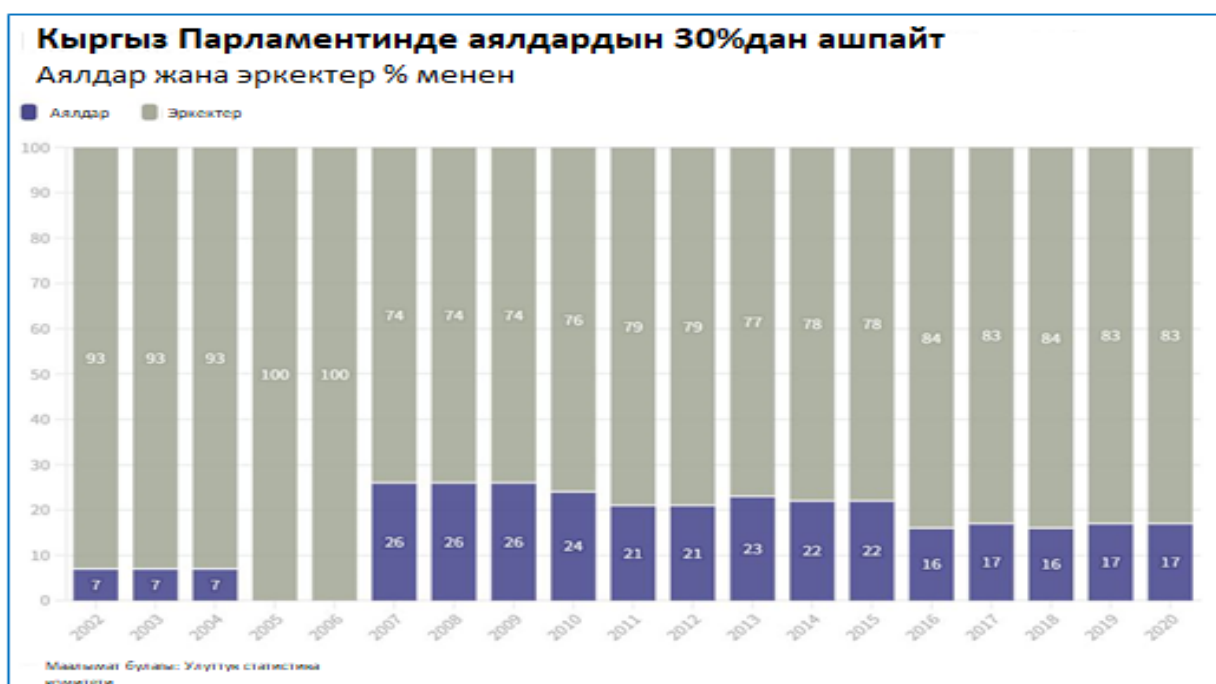
➤ Саясаттагы гендердик маселелер: теңдик барбы?

КР мыйзамдарынын гендердик өкүлчүлүк жөнүндө бардык талаптарына карабастан, аялдардын саясатка катышуу деңгээли өтө төмөн бойдон калууда, бул эркектер менен аялдардын аны улуттук жана жергиликтүү деңгээлде жүргүзүү мүмкүнчүлүгүнүн теңсиздигин көрсөтүп турат.

Азыркы учурда гендердик өкүлчүлүктөгү дисбаланс мамлекеттик бийликтин бардык бутактарында (мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот) жана чечим кабыл алуунун бардык чөйрөлөрүндө байкалат. Ал эң жогорку деңгээлде саясий кызмат орундарынын деңгээлинде көрүнөт⁷², мында аялдардын үлүшү 2021-жылдын 1-январына карата 24,3%ды гана түзгөн⁷³.

Биринчи кезекте, бул Жогорку Кеңеш – жогорку мыйзам чыгаруу органы үчүн мүнөздүү, ал ар дайым эркек депутаттардын артыкчылыгы менен мүнөздөлгөн, бирок айрым жылдары (2005-жылдагы шайлоо) анда аял-депутаттар такыр болгон эмес.

Саясий мамлекеттик кызмат орду - адам бийлик ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырган жана саясий программаларды жана долбоорлорду турмушка ашырууга багытталган саясий чечимдерди кабыл алган кызмат орду, Конституцияда жана башка ченемдик укуктук актыларда белгиленген ыйгарым укуктардын чегинде коюлган саясий максаттарды жана милдеттерди ишке ашыруу үчүн жооп тартат.

⁷² Саясий мамлекеттик жана атайын мамлекеттик кызмат орундарынын, ошондой эле саясий муниципалдык кызмат орундарынын тизмеси Кыргыз Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 31-январындагы № 17 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык кызмат орундарынын реестринде аныкталган

⁷³ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 69-б.

Бул кырдаалды жоюу үчүн бир катар мамлекеттик органдарда, анын ичинде ЖКда аялдардын өкүлчүлүгүн камсыз кылуу боюнча мыйзамдык талаптар (атайын чаралар) белгиленген, анын натыйжасында 2007-жылдагы шайлоодо аял-депутаттардын үлүшү (25,5%га чейин) жогорулаган, бирок талап кылынган өкүлчүлүктүн кеминде 30%на эч качан жетишилген эмес (1-сүрөт.).

2021-жылдын 28-ноябрында аралаш система боюнча өткөн аркыркы парламенттик шайлоолор (54 депутат партиялык тизме боюнча, ал эми 36 депутат бир мандаттуу округ боюнча шайланып, же партиядан же өзүн-өзү көрсөтүү жолу менен көрсөтүлгөндө), мындай система аялдарга карата канчалык "калыс эмес" экендигин жана бир мандаттуу округдар боюнча аял талапкерлердин шайлануу мүмкүнчүлүгү дээрлик жок экендигин көрсөттү.

Мыйзамдарда аялдар үчүн шайлоого катышуу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө аракеттер жасалып жаткандыгына карабастан (квота, аялдар арасында мандаттарды биринчи кезекте бөлүштүрүү), иш жүзүндө, аялдар мыйзам менен кепилденген өз укуктарын коргоого мажбур, бирок бул дайыма эле мүмкүн боло бербейт. "Альянс" партиясында мандаттарды бөлүштүрүүдө БШК менен партиянын өкүлдөрүнүн ортосунда аялдарга бериле турган мандаттардын саны боюнча талаш-тартыштар пайда болгон акыркы мисал, сот тутуму дагы, коом дагы, партия ичиндеги институттар дагы, талапкерлердин позициясы дагы гендердик теңчилик жана мыйзамдуулук баалуулуктарынан канчалык алыс экендигин көрсөттү, айрыкча бийлик ыйгарым укуктарын бөлүштүрүү жөнүндө сөз болгондо.

"Альянс" партиясы Жогорку Кеңешке шайлоодо 7 депутаттык мандат алган. "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 64-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, саясий партия алган мандаттарды бөлүштүрүүдө алгач саясий партия алган мандаттардын жалпы санынын 30% дан кем эмеси шайлоочулардын добуштарынын эң көп санын алган аял талапкерлердин ортосунда бөлүштүрүлүүгө тийиш". Ушуга байланыштуу, саясий партия 7 мандатты алган учурда, бул мандаттардын санынын кеминде 30% – бул 3 мандатты билдирет. Математикалык эсептөөлөрдү жетекчиликке алуу менен БШК 2021-жылдын 15-декабрындагы №835 токтому менен өзүнүн "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоодо шайлоо комиссиялары тарабынан добуш берүүнү уюштуруу жана тартиби жана добуш берүүнүн жыйынтыктарын белгилөө жөнүндө" жобосуна тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизген (82-1-пункт). Бирок, бул токтом менен макул болбой "Альянс" партиясы Бишкек шаарынын Административдик сотуна кайрылган, сот партиянын БШКнын гендердик квота жөнүндө токтомуна каршы арызын канааттандырган. Ошентип, сот БШКнын 2021-жылдын 15-декабрындагы "Альянс" саясий партиясынан аял талапкерлер үчүн 3 депутаттык мандатты аныктоо бөлүгүндө, ошондой эле "Альянс" саясий партиясынан Органча Токтобубуну Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайланды деп таануу бөлүгүндө көрсөтүлгөн токтомун мыйзамсыз деп тапкан жана жокко чыгарган. Андан кийин БШК Жогорку Сотко арыз берген. Жогорку сот Бишкектин Административдик сотунун чечимин күчүндө калтырган. Ошентип, депутаттык мандатты аял талапкер Токтобубу Оргалчанын ордуна Жанар Акаев алган.

2022-жылдын 1-январына карата партиялык тизме боюнча шайланган депутаттардын саны 54 адамды түзөт, алардын катарында 18 аял жана 36 эркек бар. Бир мандаттуу округ боюнча шайланган депутаттарга келсек, 36 мандаттын 34ү эркектерге берилген, ал эми эки шайлоо округунда (Бишкек шаарынын Биринчи май жана Свердлов райондору) жаңы шайлоо дайындалган.

Парламенттин фракцияларына аялдар менен эркектердин мүчөлүгүн талдоо да гендердик тең салмаксыздыкты көрсөтөт. Маселен, 2021-жылдын 1-декабрына карата VI чакырылыштагы Жогорку Кеңеште алты фракция болсо, алардын бирөөсүн гана - "Ата-Мекен" фракциясын кайсы бир убакытта аял башкарган. Бул аялдардын өкүлчүлүгү боюнча максаттуу көрсөткүчкө (27,3%) жакындаган жалгыз фракция. "Бир бол" фракциясында аялдар таптакыр жок.

Министрлер кабинетиндеги, министрликтердеги жана ведомстволордогу аялдардын саны жана үлүшү

Министрлер кабинетиндеги аялдардын саны жана үлүшү жөнүндө маалыматтар дагы гендердик дисбаланс жөнүндө тастыктар турат. Алсак, 2021-жылдын 1-декабрына карата абал боюнча Министрлер кабинетинин 21 мүчөсүнүн ичинде 1 гана аял – жаратылыш ресурстары, экология жана техникалык көзөмөл министри болгон, бул 4,8%ды түзгөн.

Министрлердин орун басарларынын курамы дагы гендердик асимметрия менен мүнөздөлөт. Дээрлик бардык министрликтерге бул эркектер. Санариптик өнүгүү министрлигинде гана төрт орун басардын бирөө – аял, Билим берүү жана илими министрлигинде үч орун басардын экөө – аялдар, ошондой эле Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги, мында үч орун басардын экөө – аялдар. Калган бардык министрликтерде жана Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинде орун басарлар кызматын эркектер ээлеген. Ошентип, Министрлер кабинетинин 55 орун басарлардын ичинен аялдар 9,1%ды гана түзөт⁷⁴.

*Министрлер Кабинети
Министрлер Кабинетинин
Төрагасынан, анын орун
басарларынан, министрлерден
жана мамлекеттик
комитеттердин төрагаларынан
турат.*

(«Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети жөнүндө» КР конституциялык Мыйзамынын 5-бер. 1-б.)

Президенттин облустардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнө токтолсок, алардын баары – жети адам – эркектер.

Башка мамлекеттик органдарда дагы эркектердин саны көбүрөөк. Алсак, 2021-жылдын башталышына карата Мамлекеттик бажы кызматында (84,3%), Башкы прокуратурада (79,8%), Айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлигинде (76,4%дан ашык), Транспорт жана коммуникация министрлигинде (72,9%), Эсеп палатасында (72%дан ашык), жана башка органдарда басымдуу болгон. Муну менен катар аялдардын саны

⁷⁴ <https://www.gov.kg/ru/gov/s/2>

Улуттук статистика комитетинде (73%), Эмгек жана социалдык өнүгүү министрлигинде (72%), Интеллектуалдык менчик жана инновациялар мамлекеттик кызматында (71%дан ашык), Саламаттык сактоо министрлигинде (67%), Мамлекеттик каттоо кызматында (69%), ошондой эле Билим берүү жана илим министрлигинде (57%дан ашык) басымдуу болгон⁷⁵.

Саясий партияларды жетектеген аялдардын саны

Кыргызстанда 2021-жылдын 1-сентябрына карата 294 саясий партия катталган, алардын ичинен 39 партияны гана аялдар жетектейт (13%).

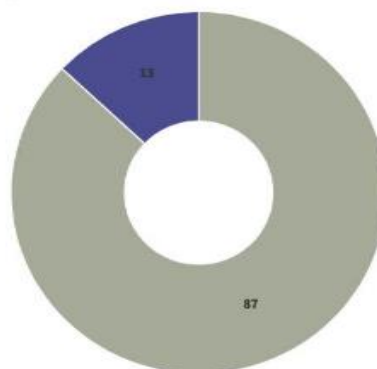
2021-жылы парламенттик шайлоого катышуу ниетин 75 саясий партия билдирген, алардын экөөнө баш тартылган («Эркин Кыргызстан», «Эне Жүрөгү-Мекен»).

2021-жылдын 28-ноябрындагы добуш берүү күнүнө чейин болгону 21 саясий партия жеткен, булардын ичинен 2 саясий партияны гана аялдар жетектеген - бул «Жашасын Кыргызстан» (Уметалиева Токтайым) жана Эл куту-Аруузат саясий партиясы (Бекова Алмакан).

Кыргызстанда саясий партияларды негизинен эркектер башкарат

Саясий партиялардын жетекчилери жынысы боюнча, % 2021-жылдын 1-сентябрына карата

■ Эркектер жетектеген партиялар
■ Аялдар жетектеген партиялар

Маалымат булагы: Улуттук статистикалык комитет

БШКда аялдардын жана эркектердин өкүлчүлүгү

Шайлоону уюштуруу үчүн жооптуу, ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган – КР БШК 12 адамдан турат, алардын арасында 4 мүчө аял (33,3%). БШКны аял - Шайлдабекова Нуржан жетектейт, анын эки орун басары – эркектер.⁷⁶

Мындай көрсөткүчтү сактоо үчүн мыйзамдарга ылайык КР БШК анын курамына талапкерлерди көрсөтүүдө КР Президенти, КР ЖК өлкөдө кабыл алынган убактылуу атайын чаралардын негизинде жаткан «бир жыныстагы адамдар 70%-дан ашык эмес» принцибин сакташы керек болгон мамлекеттик органдардын бири болуп саналган факты олуттуу мааниге ээ.⁷⁷

Сот системасында аялдардын өкүлчүлүгү

КР сот системасы мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлиги сыяктуу эле эркектердин басымдуулук кылуусу менен мүнөздөлөт. Эң гендердик тең салмактуу эмес сот органы болуп Конституциялык сот саналат, анда аял судьялардын үлүшү 1(!)% түзөт. Жогорку сотто

⁷⁵ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 73-74-б.

⁷⁶ 2021-жылдын декабрындагы абал боюнча https://shailoo.gov.kg/ru/CIKBSHK/Sostav_CIKBSHKnyn_kuramy/

⁷⁷ 2020-жылдын 4-октябрында өткөн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоого гендердик мониторингдин жыйынтыктары боюнча отчет. 16-б.

аял судьялардын үлүшү болгону 38%, жергиликтүү соттордо – 32%, Соттор кеңешинде – 36%, Сотторду тандоо кеңешинде – 33% түзөт.⁷⁸

Жергиликтүү кеңештерде аялдардын өкүлчүлүгү

2021-жылга чейин жергиликтүү бийлик органдарында аялдардын үлүшү өтө төмөн бойдон калган, мында ар бир кезектеги шайлоо шайланган аялдардын санынын азайышына алып келген. Жергиликтүү кеңеште аялдардын өкүлчүлүгү 30% квота орнотулганда 2016-жылдагы 19%-дан 2018-жылы 11%га чейин кыскарган⁷⁹. 2021-жылдын 11-апрелинде 2019-жылы мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык жергиликтүү кеңешке шайлоо өткөн, алардын жыйынтыгы боюнча 2021-жылы шайланган аялдардын үлүшү 37% түзгөн.⁸⁰

Жергиликтүү деңгээлдеги саясий муниципалдык кызматтарды бөлүштүрүүдө аялдардын өкүлчүлүгүнө токтолсок, алар дагы гендердик дисбаланс менен да мүнөздөлөт. Алсак, 2021-жылдын 1-январына карата абал боюнча бул орундардын 3,3%ын гана аялдар ээлешкен, административдик муниципалдык кызматка токтоло турган болсо, жалпысынан – 36,7% түзөт. Саясий муниципалдык кызматты ээлеген аялдардын көп бөлүгү Нарын облусуна (6,2%), эң азы – Бишкек ш. жана Ош шаарына (0%) туура келет. Аялдар административдик муниципалдык кызматты көбүрөөк Чүй облусунда (61,0%), азыраак – Баткен облусунда (20,6%) ээлейт⁸¹.

⁷⁸ Маалыматтар Кыргыз аял-судьялар ассоциациясы тарабынан берилген.

⁷⁹ Туруктуу өнүгүү максаттарына жетүүнүн улуттук ыктыярдуу сереби. 59-б.

⁸⁰ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 68-б.

⁸¹ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 75-б.

➤ Экономикада гендердик теңчилик барбы?

Жалпысынан Кыргызстанда эркектердин жумуштуулук деңгээли аялдардын жумуштуулук деңгээлинен жогору жана бул тенденция кыйла түруктүү болуп саналат. 2020-жылы эркектердин жумуштуулук деңгээлинин аялдардын жумуштуулук деңгээлине салыштырмалуу жогору болушу бардык курактык топтордо белгиленген, бирок эң олуттуусу 25-34 жаш курактагы топтордо болгон. Бул куракта аялдар бала төрөөгө байланыштуу жумушту ташташат. Бирок 45-54 жаш курактык топто эркектер менен аялдардын жумуштуулук деңгээлинин жакындаганы белгиленет. Бул курактагы аялдарда, эреже болгондой, балдары чоңоёт, жумушуна кайтышат.⁸²

Белгилей кетчү нерсе, аялдардын орточо айлык акысы 15 078 сом болсо, эркектердики 19 992 сом, башкача айтканда, «аялдардын» эмгек акысы «эркектердин» эмгек акысынын 75,4% түзөт.

Аялдардын эмгек ресурстары жогору топтолгон тармактарды каржылоо негизинен мамлекеттик бюджеттин эсебинен жүргүзүлөт.

Өлкөдө шаардык жана айылдык аялдардын жумуштуулугунда айырмачылыктар бар. Алсак, акыркылардын жумуштуулугу бардык аймактарда төмөн, бирок Ош облусунда, тескерисинче, айылдык аялдар шаардык аялдарга караганда көбүрөөк жумуш менен камсыз болушкан (тиешелүү түрдө 59,3 жана 36,1%), Талас облусунда айылдык жана шаардык аялдардын жумуштуулугу болжол менен бирдей (тиешелүү түрдө 54,8 жана 50,5%).⁸³

Гендердик теңчиликти илгерилетүү боюнча аракеттерге карабастан, Кыргызстанда аялдар үчүн экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү ишке ашырууга дагы эле бирдей мүмкүнчүлүк жок экенин белгилей кетүү керек. Эмгекке жарамдуу аялдардын экономикалык активдүүлүк деңгээли акыркы 15 жылда 11,3 пайыздык пунктка төмөндөдү (2005-жылдагы 62,8%дан 2019-жылы 51,5%ке чейин). Ошол эле учурда эмгекке жарамдуу эркектердин экономикалык активдүүлүгүнүн деңгээли акыркы 15 жылда ырааттуу түрдө 80%дан жогору болуп, 2019-жылы 81,4%ды түздү⁸⁴.

Кыргыз Республикасында эмгекке жарамдуу курак аялдар үчүн 16 жаштан 58 жашка чейин, эркектер үчүн 16 жаштан 63 жашка чейин.

Эмгекке жарамдуу аялдардын жарымына жакыны эмгек рыногунда активдүү катышуучу эмес, ал эми категориялар боюнча экономикалык активдүү эмес калктын саны боюнча маалыматтар салттуу ыкмалардын таасиринин өсүп жатканын көрсөтүп турат. 2019-жылы үй чарбасын жетектеген аялдардын саны (экономикалык активдүү эмес калктын төрт категориясынын бири) бардык экономикалык активдүү эмес эркектердин жалпы санынан

⁸² Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 81-б.

⁸³ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. – 81-82-б.

⁸⁴ Жумуштуулук жана жумушсуздук. 2019-жылы үй чарбаларынын бюджетин жана жумушчу күчүн интеграцияланган тандап изилдөөнүн жыйынтыгы. <http://www.stat.kg/ru/publications/zanyatost-i-bezrabotica-itogi-integrirrovannogo-vyborochnogo-obsledovaniya-byudzheto-domashnih-hozyajstv-i-rabochej-sily-v-2013g/> С. 29

99,3 миң адамга көп болду. Экономикалык жактан активдүү эмес эркектердин эң чоң үлүшү күндүзгү окуган студенттерге (40,2%), ал эми аялдарда үй чарбасын жүргүзгөн адамдарга туура келет (51,9%)⁸⁵.

Иштеген аялдардын саны акыркы 15 жылда калктын саны түруктуу өскөнүнө карабай, дээрлик өзгөрүүсүз калган. Эмгекке жарамдуу курактагы аялдар арасында жумушсуздуктун жалпы деңгээлинин 2005-жылдагы 9,3%дан 2019-жылы 6,7%га чейин кыскарышы⁸⁶ аларды эмгек ишмердүүлүгүнө тартуу эмес, үй кожойкелеринин санынын өсүшү менен шартталган.

Экономикалык иштин түрлөрү боюнча аялдар менен эркектердин жумуштуулугун бөлүштүрүү, биринчи кезекте калыптанган салттарга байланыштуу олуттуу айырмачылыктарга ээ.

Кызмат көрсөтүү секторунда аялдардын жумуштуулугу эң жогору. Кыймылсыз мүлк менен операциялар (96%), саламаттык сактоо жана калкты социалдык тейлөө (78%) жана билим берүү (79%) сыяктуу иш түрлөрүндө иштегендердин жалпы санында аялдардын үлүшү басымдуулук кылган. Бул чөйрөлөрдө орточо айлык номиналдык эмгек акы тиешелүү түрдө 11408, 10937 жана 14764 сомду түзөт.⁸⁷ Эркектердин салыштырмалуу үлүшү өндүрүш тармагында өнүккөн: курулуш (99%), пайдалуу кен казып алуу, ошондой эле транспорттук ишмердүүлүк жана жүктөрдү сактоо (ар бири 96%), электр энергиясы, газ, буу жана кондицияланган аба, суу менен камсыздоо, тазалоо, калдыктарды кайра иштетүү жана экинчи чийи затты алуу (83%-дан).⁸⁸ Аларда орточо айлык номиналдуу эмгек акы тиешелүү түрдө 15 748, 32 688, 21 060, 31 297, 14 781 сомду түзөт⁸⁹

Чарба жүргүзүүчү субъекттердин жетекчилери боюнча маалыматтарды талдоо эркектердин басымдуу экенин көрсөтүп турат.

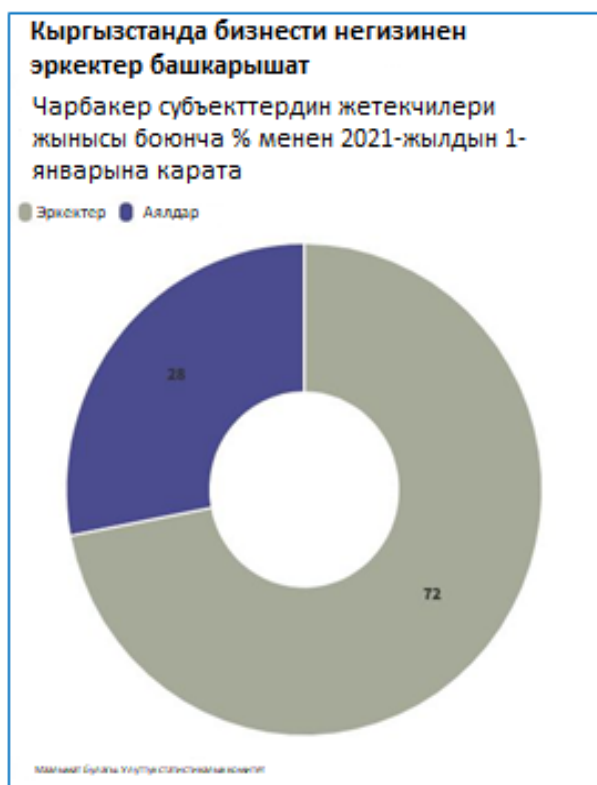
⁸⁵ Ошол эле жерди караңыз. 156-б.

⁸⁶ Ошол эле жерди караңыз. 31-б.

⁸⁷ Кыргыз Республикасынын статистикалык жылдыгы: 2016-2020. 167-б.

⁸⁸ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2015-2019. 56-б.

⁸⁹ Кыргыз Республикасынын статистикалык жылдыгы: 2015-2019. 170-б.

Алсак, алардын салыштырмалуу салмагы 2021-жылдын 1-январына карата абал боюнча 72,1% түзгөн, ал эми аялдардын үлүшү – 27,9% (башкача айтканда дээрлик 2,6 эсе төмөн)⁹⁰ (8-сүрөт). Болжол менен дал ушундай бөлүштүрүү 5 жыл мурун дагы байкалган (73,5% жана 2016-ж. 26,5%), бул гендердик теңчиликте камсыз кылуу боюнча көрүлүп жаткан чаралардын жетишсиздигин айтып турат. Ашыкча болуу экономикалык иштин көпчүлүк чөйрөлөрү үчүн мүнөздүү. Жетекчи аялдар билим берүү (бул жерде жетекчи аялдардын үлүшү эркектердикинен 2,1 эсе көп) жана жалданма жумушчулар менен жеке үй чарбалардын ишинде; жеке керектөө үчүн үй чарбаларынын ар кандай товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүшүндө (1,6 эсе) басымдуулук кылат.

Жетекчилердин арасында төмөнкү чөйрөлөрдө аялдар кыйла аз: транспорттук

иш жана жүктөрдү сактоо (эркектер менен айырма 37,4 эсе), курулуш (12,5 эсе), пайдалуу кен казып алуу (11,3 эсе), суу менен камсыздоо, тазалоо, таштандыларды кайра иштетүү жана экинчи чийки зат алуу (8,7 эсе), мамлекеттик башкаруу жана коргонуу, милдеттүү социалдык камсыздоо (10 эсе), экстерриториялык уюмдардын ишмердүүлүгү (11,2 эсе).⁹¹

Жеке ишкер аялдардын дагы салыштырмалуу салмагы бүтүндөй республика боюнча жеке ишкер эркектерге караганда төмөн (тиешелүү түрдө 35,4% жана 64,6%), эң чоң ажырым Баткен облусуна (28,9% жана 71,1%) жана Ош облусуна (28,3; жана 71,7%) туура келет⁹². Кыргызстан боюнча жалгыз Бишкек шаарында жеке ишкер аялдардын үлүшү эркектердикине караганда көбүрөөк (тиешелүү түрдө 54,5% жана 45,5%).

Жалпысынан өлкө боюнча дыйкан (фермердик) чарбаларынын башчыларынын арасында эркектердин ашыкча болушу аялдарга салыштырмалуу 4 эсеге (тиешелүү түрдө 79,9% жана 20,1%) түзөт, бул бардык аймактар үчүн мүнөздүү. Бул көрсөткүч боюнча эң чоң ажырым Баткен облусунда (90,3% жана 9,7%) 10 эсе, эң азы Бишкек шаарында (1,5 эсе) байкалган.⁹³ Аялдар орточо алганда бардык ишкерлердин 27% түзөт, агрардык сектордо алар андан да аз – аялдардын аты менен катталган айыл чарба ишканаларынын (фермердик чарбаларды кошкондо) үлүшү 10%дан азды түзөт⁹⁴. Натыйжада, аялдардын

⁹⁰ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 116-б.

⁹¹ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 116-117-б.

⁹² Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери 2015-2019. 124-125-б.

⁹³ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 125-б.

⁹⁴ Гендердик аспектке улуттук деңгээлде аныкталган 2021-жылы Кыргыз Республикасынын салымына (ОНУВ) интеграциялоо

ишкердик иши, эреже болгондой, саналуу жумушчулары, төмөнкү баштапкы капиталы бар жана бизнести кеңейтүү мүмкүнчүлүгү аз болгон чакан ишканалар менен чектелет⁹⁵.

Аялдардын активдүү экономикалык ишмердүүлүгүнө бир катар факторлор тоскоол болууда. Алардын бири үй-бүлө мүчөлөрүнүн - аялдар менен эркектердин ортосунда үй жумуштарынын жүгүн бирдей бөлүштүрбөгөндүк. Буга чейин белгиленгендей, аялдар күнүнө орто эсеп менен 4 саат 20 мүнөттү үй чарбасына арнап, буга убактысынын 18,1%ын жумшашат. Эркектерде бул чыгымдар 4,7 эсе аз жана күнүмдүк убакыт фондунун 3,9% түзөт. Натыйжада аялдар эркектерге салыштырмалуу үй жумуштарына 5 эсе жана балдарды тарбиялоого 2,3 эсе көп убакыт сарпашат. ⁹⁶ Айылдык аялдар үй чарбасын жүргүзүүгө шаардыктарга салыштырмалуу 1,5 эсе көп убакыт коротушат.

Аялдардын экономикалык активдүүлүгүнө таасирин тийгизүүчү маанилүү аспекттин бири жумуштуулуктун үй-бүлөнүн динди тутуусунан көз карандылыгы болуп саналат. Өлкөдө динге ишенгендердин саны өсүп, ал эми калк арасында динчил аял иштебей, үй жумуштарын жасашы керек деген стереотиптик түшүнүктөр бар. Мындан тышкары, мындай үй-бүлөлөрдө кыздар жаш кезинде турмушка чыгып, кесиптик билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калышат. Ошентип, алар атайылап мындай кырдаалга туш болушат, алар үчүн келечекте жумуш табуу кыйын, жубайына жана анын үй-бүлөсүнө өтө көз каранды болот, өз кезегинде бул аялдарга карата зомбулукка кабылуу коркунучун күчөтөт.

Кесиптик билим алган аялдар иш берүүчүлөрдүн бир жактуу мамилесинен улам аялуу абалда болушат. Жумуш берүүчүлөр аялдардын репродуктивдик функциясы үчүн (кош бойлуулук жана төрөт боюнча жөлөк пулдарды төлөө, кош бойлуулук жана төрөт боюнча акы төлөнүүчү өргүүлөрдү берүү, жумуш орундарын сактоо) үчүн социалдык жоопкерчиликтен качуу менен эркектерди жумушка алууну артык көрүшөт.

Гендердик стереотиптердин жана басмырлоонун болушунан улам, иш берүүчүлөр эркектер эркектердики деп эсептеген жумуштарда жакшы жасай тургандыгына негизсиз ишенишет. Мисалы, бул IT чөйрөсүндөгү иш, техникалык адистиктердеги жумуштуулук. Социалдык чөйрөдө, соода тармагында аз акы төлөнүүчү жумуштарга аялдар көп кабыл алынат. Бирок бул тармактарда да эркектер жетекчилик кызматтарга көбүрөөк көтөрүлөт. ⁹⁷

Ишкердик жаатында аялдар да чектөөлөргө жана теңсиздикке туш болушат. Салттуу көз караштардын күчтүү таасиринен улам активдер жана мүлктөр көбүнчө эркектердин атына катталат (мисалы, кыймылсыз мүлктүн 29% гана аялдардын атына катталган⁹⁸), демек аялдардын кредитке жетүү мүмкүндүгү чектелген. Аялдардын ишкердигине кредит берүүнүн негизги булагы микрофинансылык уюмдар болуп саналат, мында кредитти тариздөө жана алуу оңой, бирок сумма аз жана пайыздык коюмдар жогору.

Өлкөнүн калкынын 66%дан ашыгы айыл жеринде жашайт, дыйканчылыкта жана жеке көмөкчү чарбаларда иштеген эркектердин 30%ы жана аялдардын 35%ы айыл чарбасында жумуш орундары менен камсыздалган⁹⁹. Аялдар айыл калкынын басымдуу бөлүгүн түзүп,

⁹⁵ Гендердик теңчилик маселелери боюнча аймактык стратегия жана Европа менен Борбор Азия үчүн иш-аракеттер планы (2016-2017-жж.) <http://www.fao.org/3/i5501r/i5501r.pdf>

⁹⁶ <http://stat.kg/media/publicationarchive/7d7c4d59-2b8f-44e0-86be-adee6e8c5e28.pdf> 246-б.

⁹⁷ 2030-жылга чейин гендердик теңчиликке жетүү улуттук стратегиясынын долбоору

⁹⁸ Коомдун гендердик маселелерди кабыл алуусу, КР УСК, 2016. <http://www.stat.kg/ru/publications/gender-v-vospriyatii-obshestva/>

⁹⁹ «Гендердик аспектке улуттук деңгээлде аныкталган 2021-жылы Кыргыз Республикасынын салымына (ОНУВ) интеграциялоо»

азык-түлүк өндүрүүгө жана үй чарбачылыгына кам көрүүгө маанилүү салым кошууда. Бирок, көпчүлүк учурларда аялдардын өндүрүш ресурстарына, кызмат көрсөтүүлөргө жана татыктуу жумушка орношуу мүмкүнчүлүгү чектелген. Өзгөчө аялдар айылдарда калктын жакыр жана эң аялуу тобуна киришет.

Өлкөдө 428 миңден ашык фермердик чарба бар, алардын 20,2%ын аялдар жетектейт, бул аялдардын жерге болгон мүмкүнчүлүгү чектелүү экенин көрсөтүп турат. Аялдардын жерге болгон укуктарын каттоо практикасы көп учурда ажырашкан учурда аялдардын жерди мурастоосуна же сактап калуусуна тоскоолдук кылган кадимки укукка карама-каршы келиши мүмкүн¹⁰⁰.

Жергиликтүү деңгээлде токой чарбасын жамааттык жүргүзүүдө жана жайыттарды башкарууда аялдардын өкүлчүлүгү төмөн. Жайыттарды башкаруунун салттуу практикасы эркектерге, үй-бүлө башчысы катары, менчик жана жерди пайдалануу укуктарын камсыз кылат. Айыл чарба жана мелиорация министрлигинин маалыматына ылайык (2016-ж.), иштеп жаткан 454 жайыт комитетинин ичинен 11ин аялдар жетектейт (2,4%)¹⁰¹. Сугат суусу бул салттуу түрдө эркектер башкарган экономикалык актив болуп саналат. Аялдардын сугат суусуна жетүүсү мурдагыдай эле кыйын. 477 суу пайдалануучулар ассоциациясында аялдардын өкүлчүлүгү 10%дан азды түзөт¹⁰².

Финансылык-мүлктүк чектөөлөрдөн тышкары, айыл чарба тармагында иштеген аялдар климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу кошумча тобокелдиктерге туш болушат. Ар кандай гендердик ролдордон жана теңсиздиктен улам климаттын өзгөрүшү аялдарга өзгөчө терс таасирин тийгизип, аларды жашоо каражаттарынан ажыратып, жумуш жүгүн көбөйтүп, ошондой эле гендердик басмырлоого жана жакырчылыктын феминизацияланышына алып келет. Аялдар үй чарбасын жүргүзөт жана үй-бүлө мүчөлөрүнө кам көрөт, бул мобилдүүлүктү чектейт жана табигый кырсыктарга, курчап турган чөйрөнүн булганышына жана эпидемияга карата аярлуулугун жогорулатат¹⁰³.

➤ **Билим берүүдөгү гендердик теңчиликте абал кандай?**

Балдарды мектепке чейинки билим берүү жана башталгыч, ошондой эле негизги жалпы билим берүү менен камтууда принципалдуу гендердик айырмачылыктар дээрлик жок. 2020/2021-окуу жылынын башталышында 11-класстын бүтүрүүчүлөрү арасында гана кыздардын балдарга карата катышы (гендердик паритеттин индекси) кыздардын пайдасына өзгөрдү – 1,21. Толук орто билим берүү мектептеринин алкагында билим алган окуучулардын жалпы санында кыздар басымдуулук кылып, 2020/21-окуу жылынын башында 54%дан ашкан. Билим берүү менен камтууда кыздар менен балдар арасында айрым айырмачылыктар бар. Башталгыч жана негизги билим берүүдө кыздардын балдарга карата деңгээли кыздардын толук эмес орто мектептерде (1-9-класстар) балдарга

¹⁰⁰ «Айыл чарбанын жана айылдык үй чарбаларынын улуттук гендердик профили: Кыргыз Республикасы» (2016-ж.). ФАО <http://www.fao.org/documents/card/ru/c/0760e903-f985-4af7-b052-7f6c89d63824/>

¹⁰¹ UNDP. A note on including gender issues in projects across sectors. A case of 'Pasture management' project: Kyrgyzstan. <http://undpgendermadeeasy.org>.

¹⁰² ПЕКИН+25: Пекин декларациясын жана Пекин иш-аракеттер платформасын жүзөгө ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын улуттук сереби. Прогресс жана чакырыктар. https://unece.org/fileadmin/DAM/RCM_Website/Kyrgyzstan.pdf

¹⁰³ 2030-жылга чейин гендердик теңчиликке жетүү улуттук стратегиясынын долбоору

караганда аз окуганын көрсөтүп турат. Бирок кыздар толук орто мектептин алкагында (10-11-класстар) билим алышат, ал эми балдар 9-класстан кийин билим алуу системасынан чыгып калышат. Бул материалдык себептерден улам эрте жашында кесипке ээ болууга аргасыз болгон жаштардын көбөйүшү менен байланыштуу. Кээ бир жаштар кесиптик лицейлерге (окуу жайларга), орто кесиптик окуу жайларга же эмгек рыногуна эрте чыгууга даярдаган кыска мөөнөттүү курстарга барышат.

Кесиптик билим берүү чөйрөсү гендердик сегрегацияланган жана өз кезегинде эмгек рыногунда гендердик сегрегациянын негизи болуп саналат. Ошентип, орто кесиптик окуу жайларында билим берүү, эл керектөөчү товарлардын технологиясы, саламаттык сактоо, маданият жана искусство, тейлөө сыяктуу адистиктер боюнча окутууда салттуу түрдө кыздар басымдуулук кылат. Ошол эле учурда өспүрүм балдар машина куруу жана металл иштетүү, пайдалуу кен казып алуу, курулуш жана архитектура, электрондук техника, энергетика жана башка салттуу «эркек» адистиктерине тиешелүү кесиптерди тандашат.

Жогорку кесиптик окуу жайлардын студенттеринин арасында төмөнкүдөй багыттар боюнча окуган аялдардын үлүшү салттуу түрдө жогору: билим берүү (болжол менен 86%), гуманитардык илимдер (73%тен ашык), тейлөө чөйрөсү (63%тен ашык). Ошол эле учурда эркектер негизинен архитектура жана курулуш (болжол менен 82%), айыл чарба илимдери (болжол менен 75%), техникалык илимдер (69%дан ашыгы), юридикалык (болжол менен 66%) адистиктерди тандашат.¹⁰⁴

3.5. Кыргызстандагы гендердик зомбулук

➤ **Гендердик зомбулук деген эмне? Кыргызстанда гендердик зомбулуктун кандай түрлөрү жайылган?**

Гендердик зомбулук же жыныстык белгиси боюнча зомбулук гендердик теңчиликке жетүү жолундагы эң күчтүү тоскоолдуктардын бири болуп саналат. Тарыхый жактан ал көбүнчө аялдарга жана кыздарга карата кездешет.

Гендердик зомбулук дүйнө жүзү боюнча аялдарга жана кыздарга тиешелүү глобалдык көйгөй. Бул көйгөйгө тынчсыздануу менен БУУнун Башкы Ассамблеясы 1993-жылы Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларацияны кабыл алган, анда мамлекеттерди аялдарга карата зомбулукту айыптоого, аны жок кылууга байланыштуу өз милдеттенмелерин аткаруудан четтөө үчүн кандайдыр бир үрп-адаттарга, салттарга же диний себептерге таянбоого чакырат.

Декларацияга ылайык, аялдарга карата зомбулук – бул жыныстык белгисинин негизде жасалган, аялдын физикалык, жыныстык же психологиялык ден соолугуна зыян келтирген же келтириши мүмкүн болгон ар кандай зомбулук актысы, ошондой эле мындай аракеттерди жасоо менен коркутуу, коомдук же жеке турмушта болобу, мажбурлоо же ээнбаштык менен эркиндигинен ажыратуу.

Аялдарга карата зомбулук төмөндөгү учурларды камтыйт, бирок алар менен чектелбейт:

¹⁰⁴ Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2016-2020. 144-162-б.

а) үй-бүлөдө болгон физикалык, жыныстык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде үй-бүлөдө кыздарга карата уруп-сабоо, сексуалдык зомбулук, сепке байланыштуу зомбулук, күйөөсүнүн аялдын зордукташы, аялдардын жыныстык органдарына зыян келтирүү жана аялдарга зыян келтирген башка салттуу практика түрлөрү, никеден тышкаркы зомбулук жана эксплуатациялоо менен байланыштуу зомбулук;

б) жалпы коомдо орун алган физикалык, жыныстык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде зордуктоо, жыныстык мажбурлоо, жумушта, мектепте жана башка жерлерде сексуалдык асылуу жана коркутуу, аялдарды сатуу жана сойкулукка мажбурлоо;

с) кайсы жерде болбосун, мамлекет тарабынан же *анын жол берүүсү менен* физикалык, жыныстык жана психологиялык зомбулук.¹⁰⁵

Башка эл аралык документте - Европа Кеңешинин аялдарга карата жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча конвенциясы (Стамбул конвенциясы деп аталган)¹⁰⁶ аялдарга карата зомбулук адам укуктарынын бузулушу жана аялдарга карата басмырлоонун бир түрү катары түшүнүлөт жана аялдарга карата физикалык, сексуалдык, психологиялык же экономикалык зыянга же азапка алып келген же алып келиши мүмкүн болгон гендердик зомбулуктун бардык актыларын, анын ичинде ал коомдук же жеке турмушта болобу мындай коркутууларды, мажбурлап же негизсиз эркинен ажыратууну билдирет.

Кыргызстанда гендердик зомбулуктун көрүнүшүнүн негизги түрлөрү төмөндөгүлөр болуп саналат:

- үй-бүлөлүк зомбулук,
- эрте жана мажбурланган нике,
- сексуалдук зомбулук,
- харрасмент (ыдык көрсөтүү).

➤ **Үй-бүлөлүк зомбулук деген эмне?**

Үй-бүлөлүк зомбулук – бул үй-бүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын башка үй-бүлө мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата дене-бойлук, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасаган аракеттери же алардын коркунучу, ошондой эле этибарсыз мамилеси.¹⁰⁷

Үй-бүлөлүк зомбулуктун формалары төмөндөгүлөр болуп саналат:

- психологиялык зомбулук;
- физикалык зомбулук;
- экономикалык;
- этибарсыз мамиле

¹⁰⁵ Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация (Башкы ассамблеянын 1993-жылдын 20-декабрында 48/104 резолюциясы менен кабыл алынган)

¹⁰⁶ Кыргызстан Стамбул Конвенциясынын тарабы болуп саналбайт

¹⁰⁷ 2017-жылдын 27-апрелиндеги № 63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» КР Мыйзамынын 1-бер. 10) пункт.

Психологиялык зомбулук - дене-бойлук, сексуалдык, экономикалык зомбулук жасоо коркунучу, ошондой эле ар-намысты жана кадыр-баркты атайылап басмырлоо, өмүргө коркунуч келтирүүчү же психологиялык, дене-бойлук саламаттыктын бузулушуна, ошондой эле жашы жете элек адамдардын катташуу.

Дене-бойлук зомбулук - үй-бүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын башка үй-бүлө мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата түздөн-түз же кыйыр түрдө атайылап дене-бойлук таасир этүүсү, өтө маанилүү жашоо-турмуш функцияларын аткаруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу, эркин жүрүүдөн, турак жайдан, тамак-аштан, кийимден ажыратуу же чектөө, оор күч эмгегине мажбурлоо, ошондой эле кам көрүү жана камкордук боюнча милдеттерден качуу.

Экономикалык зомбулук – үй-бүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын башка үй-бүлө мүчөсүн/ага теңештирилген адамды багуу боюнча милдеттерин атайылап аткарбоосу, ошондой эле адамды ага мыйзам боюнча таандык болгон мүлктү же кирешелерди алуу же тескөө укугунан атайылап ажыратуу же чектөө жана/же ишенимдүү адамдын мүлктү же кирешелерди ишеним көрсөтүүчүгө зыян келтирүү менен пайдалануусу.

Этибарсыз мамиле - үй-бүлө мүчөлөрүнө же үй-бүлө мүчөлөрүнө теңештирилген адамдарга камкордук көрүү боюнча милдеттерин атайылап аткарбоо.

Үй-бүлөдөгү зомбулук абдан кеңири таралган көрүнүш, тилекке каршы, ал өсүү тенденциясына ээ. Алсак, 2013-жылы 2580 үй-бүлөлүк зомбулук фактысы катталса, 2019-жылы 6145 учур катталган. Кыргыз Республикасынын ИИМ маалыматы боюнча, коронавирус инфекциясынын пандемиясына байланыштуу жарыяланган карантин учурунда үй-бүлөлүк зомбулук фактыларынын саны кескин өстү.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун расмий масштабы – бул айсбергдин бир чети гана экенин моюнга алуу керек, чындыгында, анын таралышы алда канча жогору. Бул көрүнүш тымызын мүнөзгө ээ, анткени андан жабыркагандардын (2020-жылы 96% учурда аялдар болгон) көбү үй-бүлөдөгү зомбулук жүрүм-турумдун бир варианты катары карашат, алар ачыкка чыгуудан жана туугандарынын жана тааныштарынын айыптоосунан коркушат ж.б.

Сексуалдык зомбулук үй-бүлөлүк зомбулуктун өз алдынча түрү катары каралбайт, анткени ал жазык кылмышы болуп саналат, Кылмыш-жаза кодексине ылайык, аны үй-бүлө мүчөсү же башка адам жасаганынан көз карандысыз, эркинен ажыратуу, ал эми айрым учурларда белгилүү кызматтарды ээлөө же алектенүү укугунан ажыратуу менен жазаланат.

2020-жылдын июнь айында интернетке тараган видеодо эркек аялынын колун байлап, мойнуна дөңгөлөк илип, бетке чаап, үстүнө суу куйган видео коомчулукта кеңири талкууга алынган. Ал киши видеодо бул ага “сабак” болоорун айткан. Ушундан кийин ал үй-бүлөлүк зомбулук жасаганы үчүн убактылуу кармоочу жайга киргизилген, бирок иштин материалдарын карап чыккандан кийин милиция беренени оор беренеге: кыйноо беренесине өзгөрткөн.

Укук коргоочу өкмөттүк эмес уюмдар аялды жактап, ишти прокуратура көзөмөлгө алган, Аялдар иши жана гендердик өнүгүү боюнча улуттук кеңештин кезексиз жыйыны чакырылган, бирок камакка алынгандан бир нече күндөн кийин жабырлануучу арызды кайра чакыртып алган.

Мындай кырдаалда жабырлануучулардын өздөрүнүн да, анын жакындарынын да сабырдуу мамилеси уулунун атасын жактап, аны коргой баштаганы, апасынын укук коргоо уюмдарына кайрылуусуна жол бербегени менен далилденип турат. Аял өзү андан мурда да зомбулукка кабылганын, бирок мынчалык катуу болбогонун, мындан ары бул киши менен жашай турганын, ал анын үй-бүлөсү экенин жана кылмыш ишине каршы экенин билдирген. Аял уялып, уулунун үйлөнүү тоюна камданып жаткандыктан, эл эмне дейт деп тынчсызданган.

Сузак райондук соту күнөөлүүнү эки жылга шарттуу түрдө эркинен ажыратып, ал сот залында камактан бошотулган.

Үй-бүлөлүк зомбулук менен күрөшүү үчүн мыйзамды катаалдатуу гана эмес, үй-бүлөлүк зомбулукка жол берилет деген эсептеген коомдо калыптанып калган гендердик стереотиптерди өзгөртүү зарыл. Үй-бүлөдөгү зомбулуктун алдын алуунун дагы бир жолу күнөөлүү адамдардын өздөрү менен бирге зомбулук жүрүм-турумун оңдоо боюнча иш алып баруу, мындай практиканы чет өлкөлөрдө ийгиликтүү колдонууга негизделген КР мыйзамдарында дагы каралган.

Сюжеттерди жана басма материалдарды даярдоодо ЖМКнын журналисттери аудиторияга үй-бүлөлүк зомбулук ар бир коомдо кеңири таралган көйгөй экенин, андан жабырлануучулар көбүнчө аялдар менен балдар экенин, аялдарга жана кыздарга карата зомбулук гендердик негизде болоорун билдирүүгө чакыруу сунушталат. Үй-бүлөдөгү зомбулуктун өзү адам укуктарын бузуу болуп саналат.

➤ **Үй-бүлөлүк зомбулук менен ким күрөшүүсү керек?**

Үй-бүлөлүк зомбулук – бул жеке үй-бүлөлүк маселе эмес. Анын алдын алуу жана ага каршы аракеттенүү, жабырлануучуларга жардам көрсөтүү менен бүтүндөй коом жана мамлекет алектениши керек. Мыйзамдар мыйзамга ылайык үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун субъекттери болуп саналган жактардын чөйрөсүн аныктайт. Аларга төмөндөгүлөр кирет:

- 1) Министрлер кабинети;
- 2) үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъекттердин ишин координациялоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган (азыркы убакта бул Эмгек, социалдык өнүгүү жана миграция министрлиги);
- 3) сот;
- 4) прокуратура;

- 5) ички иштер органдары;
- 6) социалдык өнүктүрүү органдары;
- 7) саламаттык сактоо органдары;
- 8) билим берүү органдары;
- 9) юстиция органдары;
- 10) балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган;
- 11) Акыйкатчы (Омбудсмен);
- 12) адвокатура;
- 13) жергиликтүү мамлекеттик администрациялар;
- 14) жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары;
- 15) аксакалдар соту;
- 16) жалпыга маалымдоо каражаттары;**
- 17) башка уюмдар өз компетенциясынын чегинде.

Ошентип, ЖМК үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону жүзөгө ашыруучу субъекттерге киргизилген.

➤ **ЖМК үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндө эмне кылышы керек?**

Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндө республикалык жана жергиликтүү бюджеттерден каржылануучу ЖМК ыйгарым укуктарына кирет:

- 1) үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо субъекттери менен өз ара аракеттенүү;
- 2) зомбулуктун ар кандай формаларын кабылдабоону коомдук аң-сезимге сиңдирүү максатында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелерин чагылдыруу;
- 3) үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча өзүнүн иши жөнүндө маалыматты ыйгарым укуктуу органдын суроо-талабы боюнча берүү;
- 4) өзүнүн редакциялык саясатында гендердик басмырлоону жана зомбулукту үгүттөөгө жол бербөөнү камсыз кылуу;
- 5) үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелерин чагылдыруу боюнча кабарчылардын жана журналисттердин квалификациясын жогорулатуу боюнча программаларга катышуу.

ЖМК социалдык жарнамага бөлүнүүчү эфир убактысынын же басылмалык аянттын чектеринде үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери боюнча маалыматтарды жайгаштырууга милдеттүү.

➤ **Эмне үчүн эрте жана мажбурлаган нике гендердик зомбулуктун формалары болуп саналат?**

Эрте жана мажбурланган нике гендердик зомбулуктун кеңири таралган формасы болуп саналат, көпчүлүк учурларда балдарга эмес, кыздарга карата болот.

Кыргызстанда 18 жашка чыга элек адамдардын никеге туруусуна жалпысынан уруксат берилбегендиктен, ошол себептен расмий түрдө катталбагандыктан, алардын санын так аныктоо мүмкүн эмес. Ошол эле учурда, алардын таралышы никеге чейинки курактагы кыздардын бала төрөө санынын динамикасы менен далилдениши мүмкүн экенин эске алуу керек.

Алсак, 2006-жылдан 2013-жылга чейин 15-17 жаш курактагы аялдарда төрөөнүн туруктуу өсүшү белгиленген. Акыркы 2 жылга жалпысынан КРда бул коэффициенттин төмөндөшү байкалган. Белгилей кетсек, Талас жана Чүй облустарында 2018-жылы республикалык көрсөткүчтөн 1,6-2,4 эсеге ашкан, бул аталган аймактарда эрте никеге туруунун кеңири жайылгандыгын тастыктайт. Ошол эле учурда айыл жеринде эрте никеге туруу шаарга караганда 2,5 эсе көп.

Мындан тышкары, 18-19 жаш тобундагы аялдардын арасында төрөттүн өсүшү байкалууда. Ушунун негизинде, мындай аялдар да бойго жете электе эле нике жолу менен «күйөөгө» берилген деп божомолдоого болот.

Жашы жете электердин мындай «никеси» эч жерде катталбайт, бирок алар «нике» диний ырым-жырымынын жардамы менен жасалат, мында дин кызматкери колуктунун чыныгы жашын дайыма эле тактай албайт. Бул жаман көрүнүш менен күрөшүү үчүн мурда колдонулган КР Кылмыш-жаза кодексине 2016-жылы жагы жете электерге карата мындай ырым-жырымды аткарган адамдардын жоопкерчилиги тууралуу ченем¹⁰⁸ киргизилген. Мындан тышкары, жашы жете электердин (көбүнчө колуктунун) никеси үчүн кылмыш жоопкерчилигине алардын ата-энеси, ошондой эле эгерде ал жагы 18 жашка чыга элек болсо, экинчи тарап (күйөө бала) тартылышы мүмкүн. Ушундай эле ченем 2017-жылдагы Кылмыш-жаза кодексине, ошондой эле 2021-жылдагы жаңы Кылмыш-жаза кодексине¹⁰⁹ киргизилген, ал боюнча жаза катары 3 жылдан 5 жылга чейинки мөөнөткө эркинен ажыратуу дайындалат.

Кыргызстанда гендердик зомбулуктун дагы бир түрү *мажбурлап никеге туруу*. Кылмыш-жаза мыйзамынын тили менен бул никеге турууга же иш жүзүндөгү никелик мамилелерге мажбурлоо, ошондой эле адамды өз эркине каршы никеге туруу үчүн ала качуу деп аталат.

Үй-бүлө мыйзамда белгиленген нике курагына жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу никеге туруусунун негизинде түзүлөт. Никелешип жаткан эки адамдын макулдугусуз никеге жол берилбейт, нике мамлекет тарабынан катталат.

(КР Конституциясынын 26-бер. 1-б.)

Нике курагы он сегиз жаш деп белгиленет. Жүйөлүү себептер болгондо никеге турууну каалаган адамдардын жашаган жери боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу-тескөөчү органдары бул адамдардын өтүнүчү боюнча балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмдөрдүн комиссиялык корутундусунун негизинде эркектер жана аялдар үчүн нике курагын бир жылдан ашырбастан төмөндөтүүгө

¹⁰⁸ 1997-жылдын 1-октябрындагы КР КК 155-1-бер.

¹⁰⁹ 2021-жылдын 28-октябрындагы № 127 КР КК 175-бер.

Зомбулук нике практикаларынын таралуу масштабы расмий статистиканын маалыматтарында¹¹⁰ жана жарандык коомдун уюмдары жүргүзгөн аналитикалык изилдөөлөрдө ар башка чагылдырылат.

Мамлекет каттоого алган фактыларга ылайык, жылына алардын саны 30дан ашпайт (жалпысынан ар кандай формада), ал эми изилдөөлөр боюнча, КРда никенин 20%дан ашыгы кыздарды ала качуу жолу менен жасалса, мажбурланган никенин үлүшү 6%ын түзөт. Мындай чоң айырмачылык кылмыштын жашыруун көрүнүшүнүн жогору экендигин, жабырлануучулар ар кандай себептер менен кылмыш жөнүндө ички иштер органдарына билдирбей жатканын гана билдирет.

Никеге туруу үчүн кыз ала качуу боюнча эң белгилүү окуя 2018-жылы 19 жаштагы Бурулай Турдалиевага каршы жасалган чуулгандуу кылмыш болду. Кыздын жакындары милицияга кайрылып, ала качкан адам кармалган. Бирок милиция бөлүмүндө милициянын күнөөсүнөн улам жабырлануучу менен жалгыз калган кылмышкер аны бычактап, натыйжада реанимацияга түшкөн кыз каза болгон.

Адам уурдаган адам 20 жылга, анын шериги 7 жылга эркинен ажыратылган. Мындан тышкары, кылмышкер өлтүрүлгөн кыздын үй-бүлөсүнө 800 миң сом компенсация төлөп берүүгө милдеттендирилген. Шалаакалыкка жол берген милиция кызматкерлерине токтолсок, алардын үчөө шалаакылык үчүн айыпталып, айып салынган, ал эми 23 кызматкер тартип жоопкерчилигине тартылган.

Жашы жете электер менен никеге туруу жана мажбурлап никеге туруу, анын ичинде ала качуу жолу менен никеге туруу кыздардын жана аялдардын конституциялык жана башка укуктарын (билим алууга, өзгөчө кесиптик билим алууга, саламаттык сактоого, никени өз алдынча тандоого, кесипти жана ишти тандоого, зомбулуктан эркиндикке ж.б.) одоно түрдө бузат. Натыйжада алар физикалык, психологиялык жана экономикалык жактан көз каранды болуп калышат, бул аларды зомбулук алдында өтө аялуу кылат, гендердик басмырлоону күчөтөт. Бул ата-энесинин жана башка туугандарынын үнсүз макулдугу, жактоочулугу же мажбурлоосу менен болот. Мындай нике диний нике ырым-жырымы аркылуу коомдун көз алдында легитимдештирилет (же акталат), ал көп учурда жалгыз жол-жобо болуп кала берет, ал эми никени мамлекеттик каттоо жүргүзүлбөйт. Натыйжада кыздын укугу корголбойт.

Калктын басымдуу бөлүгү кыз ала качуу жана жашы жете электерди никеге туруу практикасына терс көз карашта болгонуна карабастан, бул көрүнүштү эркектер да, аялдар да тарабында буга көптөгөн актоолор табылат (элдик каада-салттар, ырым-жырымдар, тууган-туушкандарына жардам берүү зарылчылыгы, экономикалык себептер ж.б.). Ошентип, мунун баары жубайды эркин тандоо укугунун бузулушуна коомдун сабырдуулугу жөнүндө айтып турат.

➤ **Сексуалдык зомбулук деген эмне?**

Кыргызстандагы гендердин зомбулуктун дагы бир формасы **сексуалдык зомбулук** болуп саналат. Бул кылмыш-жаза жазалануучу жосун болуп, мында жоопкерчилик

Никеге туруу үчүн адамды ала качуу 5 жылдан 7 жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга, ал эми жабырлануучу 18 жашка чыга элек адам болсо – 7 жылдан 10 жылга чейинки мөөнөткө эркинен ажыратуу жазаланат. (КР Кылмыш-жаза кодексинин 172-бер.).

¹¹⁰ Кыргыз Республикасында укук бузуулар жана укук тартиби: статистикалык жыйнак. 2014-2018. 16-б.

жабырлануучунун жаш курагына жана жасалган жосундун оордугуна (алдын ала макулдашуу боюнча, адамдардын тобу тарабынан, жашы жетпегенге карата, оор кесепеттердин болушу ж.б.у.с.) жараша өзгөрөт.

КР Кылмыш кодекси сексуалдык зомбулуктун төмөндөгү түрлөрү үчүн жоопкерчиликти карайт:

- 154-берене. Зордуктоо;
- 155-берене. Сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттер;
- 156-берене. Сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо;
- 157-берене. 16 жашка толо элек бала менен сексуалдык мүнөздөгү аракетте;
- 158-берене. Ыплас аракеттер.

Мында жазанын мөөнөттөрү (эркиндигинен ажыратуу мөөнөттөрү, айып өлчөмү, түзөтүү жумуштары жана белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу) жабырлануучунун жашынан, ошондой эле оордотуучу жагдайлардын болушунан көз каранды болот.

Сексуалдык зомбулукка күнөөлүү адам дайым зордукчунун өзү экенин так түшүнүү керек. Ал жабырлануучудан айырмаланып, ар дайым тандоого мүмкүнчүлүгүнө ээ - зомбулук көрсөтүүнү же көрсөтпөөнү тандай алат. Сексуалдык зомбулук – бул кылмыш жана аны эч нерсе менен – жабырлануучунун жүрүм-туруму, тышкы түрү, белгилүү бир орунда болушу, анын моралдык мүнөзү менен дагы актоого болбойт.

Жабырлануучунун жашына токтолсок, КРда сексуалдык макулдуктун жашы мыйзам тарабынан 16 жаш деп белгиленгенин эске алуу керек. Бул бул адам жыныстык катнашка макул болгон-болбогонуна карабастан, бул жашы жете элек адам менен жыныстык катнаш же сексуалдык мүнөздөгү аракеттер – бул кылмыш болуп саналат дегенди билдирет.

Ошентип, кыздын/баланын жыныстык катнашка «макулдугунун» болушу, жашы жете электерге карата нике ырым-жырымын аткаруу эч бир бир жагдайда жоопкерчиликтен бошотпойт жана күнөөлүү адамдарды моралдык жактан актай албайт.

➤ Харассмент деген эмне?

Ыдык (*харассмент*) — башка адамга ыңгайсыздыкты жараткан же ал түрсүн зыян келтирген, анын жеке турмушунун кол тийбестигин бузган адамдын жүрүм-туруму.¹¹¹

Негизи харассмент адамдын жеке чектерин бузуу болуп саналат, ал ар кандай жолдор менен байкалышы мүмкүн: түз жана кыйыр аракеттерде, мисалы, адам жөнүндө адепсиз билдирүүлөр, социалдык тармактарда жана мессенджерлерде уятсыз билдирүүлөр, керексиз же жадатма каттар, смс же чалуулар, жаман эскертүүлөр жана орой тамашалар, кемсинтүүчү, фотону же сүрөттөрдү көрсөтүү, тийишүү жоруктары, физикалык таасирлер (керексиз тийүү, чабуу, чымчуу, кучактоо жана өбүү ж.б.). Харассменттин психологиялык белгиси кемсинтүү жана тынымсыз басым көрсөтүү, асылуу жана куугунтук, эзүү болуп саналат.

111

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

Элдик ишенимден айырмаланып, асылуу түшүнүгү сексуалдык мааниге ээ болгон аракеттерге караганда алда канча кеңири. Ошондой эле гендердик иденттүүлүк, этникалык таандыктык, белгилүү бир динге таандык болуу ж.б.

Калыптанган пикирге карабастан, асылуу түшүнүгү сексуалдык өңүттөгү иш-аракеттерге караган кыйла кеңири түшүнүк. Ошондой эле ал гендердик иденттүүлүктү, этностук таандыктуулукту, белгилүү бир динге таандыктуулукту ж.б. камтыйт.

Харассмент көбүнчө эмгек мамилелеринде, жумуш ордунда кездешет жана кыйла кеңири таралган көрүнүш болуш саналат. Эл аралык коомчулук бул көйгөйдү моюнга алуу менен жана аны чечүүгө умтулуп, 2019-жылы Эмгек чөйрөсүндө зомбулукту жана куугунтуктоону жоюу боюнча конвенцияны кабыл алган. Кыргызстанда ал ратификацияланган эмес.

Конвенцияда асылуу түшүнүгүнө карата кеңири мамиле сунушталат жана алар зомбулук менен байланышта каралат.

Конвенциянын 1-беренесине ылайык, эмгек чөйрөсүндөгү «зомбулук жана асылуу» термини максаты, натыйжасы же мүмкүн болуучу кесепети физикалык, психологиялык, сексуалдык же экономикалык зыянга, анын ичинде гендердик зомбулукка жана асылууга алып келүү болуп саналган, мейли жалгыз же кайталанган учур болсун, бир катар жол берилгис жүрүм-турум түрүн же мындай коркутууларды билдирет.

Гендердик зомбулук жана асылуу жеке адамдарга жынысына же гендердик таандыктуулугуна карата багытталган, же конкреттүү жыныстагы же конкреттүү гендердик таандыктуулуктагы адамдарга ылайыксыз түрдө таасир этүүчү зомбулукту жана асылууну билдирет жана сексуалдык асылууну камтыйт.

Конвенциянын аракети жумуш учурунда пайда болгон, жумушка байланыштуу же аткарган жумушка байланыштуу келип чыккан эмгек чөйрөсүндөгү зомбулук жана асылуу кырдаалын камтыйт:

а) иштеген жеринде, анын ичинде коомдук жайларда жана алар иштеген жери болгондо жеке жайларда;

б) жумушчу эмгек акы алган, эс алуу үчүн тыныгуу алган же тамак-аш жеген же санитардык-тиричилик жайларын жана кийим алмаштыруучу жайларды колдонгон жерлерде;

с) кызматтык сапар убагында, сапарга чыкканда, кесиптик даярдоо убагында, иш-чараларда же социалдык иште;

д) эмгек иши менен байланыштуу, анын ичинде, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар менен камсыздалган коммуникациялардын жүрүшүндө;

е) иш берүүчү берген турак жайларда;

ф) жумушка бара жаткан жана жумуштан келаткан убакта.

КРда харассмент же асылуу түшүнүгү мыйзамда жок, болгону бир мыйзамда «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» КР

Мыйзамында сексуалдык асылуу түшүнүгү камтылган жана аларга тыюу салуу белгиленген. Алсак, аталган Мыйзамдын 1-беренесине ылайык, сексуалдык асылуу - эмгектик, кызматтык, материалдык, үй-бүлөлүк жана башка көзкаранды болгон адамды оозеки жана күч колдонуу менен кордоочу жана мазактоочу сексуалдык мүнөздөгү аракеттер.

Сексуалдык асылуу түздөн-түз гендердик басмырлоого тиешелүү. Колдонуу чөйрөсүнө токтолсок, Мыйзам аны жумуш ордунда гана аныктап, жалдоочу өзүнүн сексуалдык асылууларынан иштеп жаткан ар башка жыныстагы адамдардын баш тарткандыгы же гендердик басмырлоо үчүн жалдоочунун үстүнөн даттангандыгынын негизинде кысым көрсөтүүгө жана куугунтуктоого укуксуз экенин гана аныктайт. Гендердик

стереотиптердин негизинде кызматкерлерге кысым көрсөтүлгөн же куугунтукка алынган учурларда, анын ичинде сексуалдык асылууларды кошкондо жалдоочу КР мыйзамдарына ылайык жоопкерчиликке тартылат. Мындан тышкары, жалдоочу сексуалдык асылууларды болтурбоо боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү (Мыйзамдын 21-бер.).

Белгилей кетсек, Мыйзамдын бул ченемдери эмгек рыногунда кеңири киргизилген эмес. Саналуу гана уюмдар, анын ичинде эл аралык уюмдар, харассменттин алдын алуу жана бөгөт коюу механизмдерин камсыз кылган корпоративдик ченемдерди иштеп чыгышкан жана ишке ашырышкан. Сейрек учурларда гана, бирок башка кылмыштардын белгилери (сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо, зордуктоо ж.б.) болгондо гана кылмыш иштери козголот. Кыргызстандын мыйзамдарында асылуу үчүн жоопкерчиликти белгилеген ченемдер жок.

Башка өлкөлөрдө асылуу менен байланыштуу чыр-чатактар ачык жарыяланат жана жеке аймактын чегинен тышкары чыгат.

Алсак, белгилүү голливуд продюсери 67 жаштагы Харви Вайнштейнди бир нече ондогон аялдар сексуалдык асылуу жана зомбулук боюнча айыпташкан. Соттук териштирүүнүн жыйынтыгында ал 23 жылга эркинен ажыратылган. Дагы бир мисал, АКШнын мурдагы президенти Билл Клинтонду бир нече аялдын айыпташы болгон, ал 1998-жылы Моника Левинскиге карата асылууга байланыштуу президенттик креслодон ажырап кала жаздаган.

АКШда, мисалы, жумуш ордунда сексуалдык харассмент иш берүүчү жоопкерчилик тарта турган жарандык укук бузуу катары каралат. Ошондуктан, иш берүүчүлөрдүн милдети мындай учурлардын алдын алуу: корпоративдик маданиятты жогорулатуу, компаниянын ички эрежелери боюнча басмырлоого (анын ичинде харассментке) тыюу салуу, кызматкерлердин харассмент жөнүндө даттанууларын иликтөө жана бул даттануулар тастыкталган учурда чара көрүү. Бул эскертүү, сөгүш, штаттык психолог же консультант менен иштөө, кызматтан төмөндөтүү, убактылуу ээлеген кызматынан четтетүү, ал турсун иштен бошотуу болушу мүмкүн. Кылмышкер компенсация төлөп берүүгө да милдеттендирилиши мүмкүн.

4. ГЕНДЕРДИК СЕЗИМТАЛ ЖУРНАЛИСТИКАНЫН СТАНДАРТТАРЫ

4.1. Гендердик сезимтал журналистика түшүнүгү

➤ **Гендердик сезимтал журналистика деген эмне?**

Мындай журналистиканын стандарттары кандай экенин түшүнүү үчүн гендердик сезимтад журналистика эмне экенин талдоо керек.

Гендердик сезимтал журналистика – бул ал гендердик теңсиздикти эске алып жана зыяндуу стереотиптерди бекемдебей, аялдар менен эркектерге адилеттүү сүрөттөгөндөй медиа-контентти түзүү практикасы.

Аныктамада аялдар да, эркектер да бар экенине карабастан, эмне үчүн гендердин сезимтал журналистика жөнүндө талкуу көбүнчө аялдарга басым жасайт? Бул медиа материалдарда негизги көңүл эркектерге бурулганы менен, ошондой эле журналисттер гендердик зомбулук жөнүндө өтө көп жазып жана мындай сенситивдик темаларды чагылдырууда ката кетиргени менен шартталган.

➤ **Эмне үчүн гендердик теңчилик жөнүндө жазуу керек?**

Адамзаттын жарымы – аялдар экенине карабастан, азыркыга чейин бүткүл дүйнө жүзүндө алардын укуктары чектелип келет жана гендердик теңчиликке жеткенге чейин дагы көп бар – айрым баалоолор боюнча бул [80ден 100 жылга](#) чейин убакытты алышы мүмкүн.

Көйгөй COVID-19 пандемиясы бизди кыйла артка ыргытканында дагы турат – бардык эксперттер дүйнөдө гендердик теңсиздик көрүнүшү [күчөгөнүн](#), ал эми пандемиялык экономикалык кризис аялдарга көбүрөөк таасирин тийгизип жатканын белгилешет. Ошондуктан гендердик стереотиптер менен күрөшкөн жана гендердик теңсиздикке чакырык таштаган беренелерге чоң көңүл буруу керек.

➤ **Эмне үчүн Кыргызстанда гендердик теңсиздик жөнүндө жазуу керек?**

Эгерде Кыргызстан тууралуу айта турган болсок, анда биз патриархалдык негиздеги өлкөдө жашагандыктан, аялдардын укуктары тебеленип жаткандыгы тууралуу талыкпай жазып, сюжеттерди тартышыбыз керек.

Кыргызстандагы гендердик теңсиздик тууралуу жазганыбыз туура болот, анткени бул көйгөйдү коом дагы деле тааный элек. Эгер сиз дагы эле көйгөй ойдон чыгарылган деп ойлосоңуз, анда бул жерде таң калтырган фактыларды мисал келтирели:

- Кыргызстанда он аялдарды өлтүрүүнүн сегизин эркектер жасайт.
- Эркек иштеп тапкан ар бир 100 сомго карата, аял 70 сомго көп иштеп табат.
- Үйдөгү зомбулукка күнөөлүүлөрдүн 96%ы – эркектер. Бул негизинен аялын сабаган эркектер.
- Кыргызстанда иштеген аялдар үйдөгү жумуштарга эркектерге караганда [үч-төрт](#) эсе көп убакыт коротушат.
- Аялдардын укуктары чектелгенден тышкары, алар көбүнчө буга өздөрү күнөөлүү деп айыпталат. Мисалы, Кыргызстанда аял көчөдө, өзгөчө кечинде коопсуз жүрүү укугунан ажыраган. Эгерде мындай сейилдөө учурунда ага бир нерсе болуп кетсе - ага кол салышса, асылса, зордуктаса же өлтүрүп салса, - анда коом ал түн ичинде үйдө отурбай эмне кылып жүрдү деген суроо жаралат. Мында кылмышкер эркекке карата суроолор көбүнчө жаралбайт.

Мындай маселелерди кантип чагылдырууну түшүнүү үчүн дүйнөдө, ошондой эле Кыргызстанда журналисттер кандай ката кетире турганын түшүнүү керек.

4.2. Эл аралык тажрыйба

Дүйнөдө ЖМК гендердик аспекти кандай чагылдырып жатканын түшүнүү үчүн, келиңиздер эл аралык тажрыйбага токтолуп, бул чөйрөдө эталон барды талдап көрөлү? Мындай эталон жок. ЖМКга мониторинг глобалдык долбоорунун (GMMP) маалыматтарын изилдеп, дал ушундай тыянак жасоого болот. Бул бүткүл дүйнө жүзүндөгү аялдардын укуктары боюнча уюмдар, ЖМК ассоциациялары жана изилдөөчүлөр менен биргеликте ишке ашырылган ЖМКга мониторинг жана изилдөө боюнча дүйнөлүк долбоор.

Изилдөөчүлөр жаңылыктар ЖМКсында гендердик теңчилик индексин (GEM индексин) эсептейт. Алар муну кандай жасашат? Алар төмөндөгү көрсөткүчтөрдүн негизинде гендердик теңчиликтеги орточо ажырымды эсептешет: жаңылыктардагы адамдардын саны (субъекттер жана булактар), репортерлор катары катышуу, эксперттер жана өкүлдөр катары чыгуу, ошондой эле экономикалык жана саясий жаңылыктарда катышуу.

Азыр GMMP 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 жана [2020 -жылдар](#) үчүн алты отчетту жарыялаган. Изилдөөчүлөр дүйнөнүн 100дөн ашык өлкөсүндө ЖМКны изилдешет.

Мониторинг көрсөткөндөй, ЖМК аркылуу өткөн коомдук талкууларда аялдардын үнүн пайдаланууда прогресс өтө жай. Жаңылыктар эркектерге гана багытталган дүйнөгө болгон көз карашты гана бербестен, ал гендердик ишенимди жана кыздар менен аялдарга карата маргиналдаштыруунун, басмырлоонун жана зомбулуктун негизинде жаткан терең тамырлаган стереотиптерди камтышы керек.

2020-жылы салттуу ЖМКда гендердик теңчиликтеги ажырымды жеңүү үчүн кеминде 67 жыл талап кылынаары аныкталган. 2015-жылы бул көрсөткүч 72 жылды түзгөн. 2020-жылдагы изилдөөнүн жыйынтыктары бул чөйрөдө өзгөрүүлөр өтө жай экенин тастыктады.

Изилдөөчүлөр ЖМКда толук гендердик теңчиликке жетүү үчүн сандык жактан гендердик ажырымды жоюу - башкача айтканда, журналисттик материалда аялдар менен эркектердин бирдей катышуусуна жетүү жетишсиз экени баса белгилешет. Отчёттун авторлору журналистиканын сапатын жакшыртып жана көпчүлүк окуяларды гендердик оптика аркылуу кароо керектигин белгилешет.

Изилдөөчүлөрдүн айтымында, көйгөй ЖМК билдирүүлөрүндө эркектер көңүл борборунда болгону эмес, журналисттер интервью берүүчүлөрдү тандоодо – эксперттерден баштап, окуялардын жөнөкөй күбөлөрүнө чейин эркектерди тандай турганында камтылган. Ошол эле учурда 2020-жылдагы отчетко ылайык бул жерде прогресс белгиленген.

«Акыркы жылдары дүйнө жүзү боюнча эксперт аялдарды издөө боюнча көптөгөн демилгелери жайылды. ЖМК тышкы басымга, ошондой эле жакшыртууга багытталган тармактын ички аракеттерине жооп берип, эксперттердин тобун диверсификациялоо аракетин көрүүдө. Азыркы учурда жаңылыктарда эксперттердин 24%ын аялдар түзөт. Көп жылдар бою бул көрсөткүч 19% деңгээлинде болгон», - деп айтылат 2020-жылдагы отчетто.

Эркектер үчүн функциянын бардык түрлөрү мүнөздүү: жеке тажрыйбага негизделген пикирин айткан эркектер, күбө эркектер жана жеке пикирин билдирген саясатчы эркектер.

Ошол эле учурда журналисттер аялдарды окшош функцияларда көрсөткөндө, алар үчүн ар дайым кандайдыр бир кошумча роль пайда болот. Мисалы, эгер аял жеке тажрыйбасы жөнүндө айтып жатса, анда ал үй кожойкеси же эне катары көрсөтүлөт.

Ошондой эле мониторингде аялдар көп учурда жабырлануучу жана зомбулукту баштан өткөргөн адам катары чагылдырылганы айтылат.

Аялдарга арналган окуялардын жалпы үлүшү 2000-жылдан бери салыштырмалуу туруктуу 10% деңгээлинде болсо, 2020-жылы бул көрсөткүч 9%га төмөндөдү. Экономикалык жана саясий жаңылыктар аялдарга азыраак багытталган.

Окуяны чагылдыруу менен алектенгендер арасында дагы гендердик ажырым көрүнүп турат – журналист аялдар көбүнчө материалдын көңүл борборуна аялдарды коюшат. Мында эркек журналисттердин материалдарында аялдарды материалдын башкы каарманы катары тандоо 10%-дан ашпайт.

Бардык окуялардын 7%ы гендердик теңчилик маселелерин козгойт. 3% окуя гана гендердик стереотиптерге чакырык баштайт. Бул гендердик стереотиптер бекем тамырлаганын айтып турат. 10 жылда гендердик стереотиптерге чакырык таштаган саясий жаңылыктардын үлүшүнүн көбөйүшүндө прогресс байкалган эмес.

Салттуу ЖМКдагы аялдардын салыштырмалуу көрүнбөгөндүгү онлайн платформаларга өттү. Изилдөөчүлөр онлайн-медианын жаңылыктарды берүү үчүн салттуу медиа моделдерин кантип колдонгондугунун укмуштуудай окшоштугун белгилешет.

Жалпысынан болгону эки негизги айырмачылык бар. Биринчиден, аялдар салттуу ЖМКга караганда, Интернетте окуяларды көбүрөөк айтып беришет – тармактарда жарыяланган жаңылыктардын 40%-дан ашыгын аялдар түзүшкөн.

Экинчиден, жарыялоолор үчүн булактарды тандоо айырмаланат. Изилдөөчүлөр онлайн-басылмаларда аял журналисттер өз окуясында булак катары 30%дан ашык учурда

аялдарды тандашат. Онлайн ЖМКда эркектер өз репортажы үчүн аялдарды 20%-дан ашык учурда тандашат.

➤ **#MeToo кыймылы бир нерсе өзгөрттүбү?**

#[MeToo](#) — 2017-жылдын октябрында социалдык тармактарда заматта тараган хэштег. Бул хэштег менен аялдар сексуалдык зомбулукту жана асылууну айыпташты. Ал белгилүү кинопродюсер Харви Вайнштейнге байланыштуу чыр-чатактан жана аны зордуктоого жана сексуалдык асылууга айыптоолордон кийин кеңири таралган. Белгилей кетсек, ал 23 жылга эркинен ажыратылган.

MeToo кыймылын актриса Алисса Милано жайылткан, ал зомбулуктан жабыркаган аялдардын окуяларын репост кылууну же бул хэштег менен кайгылуу окуяларды бөлүшүүнү сунуштаган. Дүйнө жүзүндө миллиондогон адамдар азыркыга чейин харассмент, асылуу, зордуктоо аракеттери жана зордуктоо жөнүндө окуяларды бөлүшүү үчүн бул фразаны колдонушат.

GMMP изилдөөчүлөрү аялдардын өзүнө тиешелүү болгон бул темада дагы аялдар субъект жана булактар катары аз көрсөтүлүп жатканын белгилешет.

Изилдөөчүлөр журналисттердин укук коргоо органдарынын кызматкерлерине ашыкча ишенүүсүн белгилешип, ЖМКда билдирүүлөрдүн булактары катары аялдарга этибарга албаган мамилелерди аныкташты.

«Сексуалдык асылуу жана зордуктоо жөнүндөгү окуяларда кыздардын жана аялдардын аз көрсөтүлүшү, өзгөчө Covid-19 учурунда, аялдарга карата зомбулук пандемия масштабына жеткенде, ЖМКга көпчүлүк журналисттердин аялдарга карата жоопкерчилиги жана сый-урматы жок экенин көрсөтүп турат. Аялдардын үнүн басуу 2005-жылы эле аныкталган тенденция. Ошол учурда изилдөөчүлөр эркектерге караганда аялдарга көбүрөөк тиешелүү болгон окуяларда да аялдар башкы эмес деген жыйынтыкка келишкен.

Ошондой эле изилдөөдө #MeToo чагылдырууга багытталган ЖМК сексуалдык зомбулуктан жабырлануучуларды расалык, класстык жана башка социалдык иденттүүлүктүн негизинде күн тартибинен алып салганы айтылат. Журналисттик макалаларда шоу-бизнес тармагына көңүл бурулуп, репортерлор көбүнчө «белгилүү, негизинен ак жана бай аялдардын» сөзүн келтиришет.

➤ **Эмне үчүн мындай болуп жатат?**

[Изилдөөчүлөр](#), албетте, алар журналисттер жана ЖМК аялдарды басмырлоо саясатын атайын карманбайт деп айтышат, бирок көйгөй жалпысынан мурдатан калыптанып калган.

Феминисттик теоретиктер патриархат принциптери коомдун бардык негизги түзүмдөрүнө киргизилген жана бүтүндөй системанын иши эркектердин үстөмдүгүн жана аялдардын баш ийүүсүн камсыздайт деп [эсептешет](#). ЖМК мындай түзүмдөрдүн бири болуу

менен, патриархалдык мамиленин таасирине дуушар болот. Бул гендердик ажырымды жоюуда аялдардын чыныгы ийгилигине карабастан, журналисттердин ишке болгон мамилесин өзгөртпөй жатканынан көрүнүп турат.

Натыйжада журналисттердин аялдарды эркектерге карата кантип чагылдыруу керек, кимден интервью алуу керек жана башка ушул сыяктуу чечимдери чындык менен анын ЖМКда чагылдырылышынын ортосундагы терең карама-каршылыктардын пайда болушуна алып келиши мүмкүн.

Ошондуктан аялдарга карата гендердик басмырлоого багытталган ачык-айкын саясат жөнүндө эч ким айтпайт, бирок ал тарыхый калыптанган теңсиздиктен жана эски мамилелерден улам уланып келет.

➤ **Эмне кылуу керек?**

Ар кандай изилдөөлөрдүн жана гендердик сезимталдык журналистика боюнча окуу куралдарынын авторлору ЖМКда гендердик көйгөйдүн жетиштүү чагылдырылбагандыгынын негизги себеп гендердик маселе жаңылыктардын күн тартибине киргизиле электигинде турат деп эсептешет.

Көпчүлүк журналисттердин арасында дагы эле «гендердик маселе» - бул тар профилдик тема, аны «жумшак» сюжеттерге адистешкендерге калтыруу керек жана «маанилүү» жаңылыктарды чагылдырган журналисттерди тынчсыздандырбашы керек деген пикир бар. Гендердик көйгөй чыр-чатактар жана кырсыктар, саясат жана бизнес, кылмыш жана жаза сыяктуу маанилүү жаңылыктарга тиешелүү окуяларды жана темаларды чагылдырууга пайдалуу таасир тийгизе аларын азырынча баары эле түшүнө элек.

Буга редакциянын ар бир кызматкери кам көргөндө гана гендердик тематиканы этикалык чагылдырууга мүмкүн болот.

Бул процесске катардагы журналисттер гана эмес, редакторлор менен ЖМК ээлери дагы катышуусу керек. Ошондой эле бул процесс өз алдынча башкаруу органдарын, журналистика мектебин, ассоциацияларды жана кесиптик бирликтерди камтышы керек.

Мында көпчүлүк өлкөлөрдө кабыл алынган журналисттердин этикалык кодекстери олуттуу ролду ойнойт. Айрым өлкөлөрдө бул кодексден гендердик багытталган, бирок кодекстер сунуштама мүнөзгө ээ болгондуктан, журналисттердин баары эле аны сакташпайт. Бирок изилдөөчүлөр ЖМКнын бекем гендердик багытталган этикалык кодекстери гендердик көйгөйдү эске алган жана жооп кылган практиканын өзгөчө түрүн түзө алышат.

2011-жылы дүйнөдө ЖМК этикалык кодекстерине гендердик статусту аныктоо үчүн изилдөө жүргүзүлгөн. Изилдөө дүйнөдө 400дөн ашык ЖМКнын жалпы этикалык кодекси бар экенин аныктады – алар журналисттердин жоопкерчилигин камсыздоо үчүн аларды сактоо жана колдонууга мониторинг жүргүзүү шарттарында олуттуу мааниге ээ.

Кодекстердин көптүгүнө карабастан, талдоо алардын жоболорун ишке ашырууда олуттуу кемчиликтер бар экенин көрсөттү. Бул боштуктар башка факторлор менен катар так

туюндурманын жоктугу, жетиштүү түшүнбөстүк жана аларды ишке ашыруу боюнча практикалык колдонмонун жоктугу менен түшүндүрүлөт.

Бирок, кодекстер дагы эле этикалык ой жүгүртүүдө ЖМК адистери үчүн колдонмо катары маанилүү ролду ойнойт, алар ошондой эле кесипкөй жоопкерчиликти жогорулатууга көмөктөшөт жана эң маанилүүсү коомго ЖМКны өз иши үчүн жоопкерчиликти болууга чакыруу мүмкүнчүлүгүн берет.

Көптөгөн ЖМК кызматкерлеринен турган респонденттер кесиптик этика кодексинде гендердик көйгөйлөрдү чагылдырууга тиешелүү эч кандай жоболор жок экенин айтышкан. Бирок изилдөөнүн натыйжалары респонденттердин айткан маалыматтарына түздөн-түз карама-каршы келет: чынында көпчүлүк өлкөлөрдө тармактын жана ассоциациялардын деңгээлинде гендердик-этикалык практика жөнүндө жоболорду камтыган кодекс бар.

Бул карама-каршылык этика кодекстеринин начар таралганын, ошондой эле журналисттердин алар жөнүндө маалыматынын жоктугу тууралуу тастыктап турат.

Ар кандай документтерди изилдөө этикалык кодекстер жана ЖМК үчүн колдонмолор көбүнчө журналистика ишинин гендердик аспектилерин эске албай турганын көрсөттү. Гендердик калыстыкка, паритетке жана сезимталдыкка басым жасалган саналуу учурларда жоболор көбүнчө жалпыланган жана аныкталбаган мүнөзгө ээ болот.

Эскертүүлөр тилди гендердик-туура пайдаланууну, ролдорду чагылдыруудагы ар түрдүүлүктү, гендердик калыстыкты жана сюжеттерди бөлүштүрүүдөгү тең укуктуулукту камтыйт. Бул жерде бир нерсе жетишпейт, бул акылга сыярлык колдонмо, башкача айтканда журналисттер үчүн иш-аракеттер тартиби жетишпейт.

Мындан тышкары, гендердик сезимтал принциптерди пайдалануу менен маалыматты жеткирүү боюнча сунуштар негизинен гендердик зомбулук жөнүндө жана АИВ/ЖИКС жөнүндө темаларга багытталган. Ошондой эле жүзөгө ашыруу жана кодекстерди аткаруу боюнча чараларды камсыздоо механизмдери жок.

4.3. Кыргызстандын тажрыйбасы

➤ *Кыргызстанда чагылдырууга байланыштуу жагдай кандай*

Кыргызстанда ЖМК гендердик теңсиздикти кантип чагылдырып жатканы жана журналисттер өз материалдарында аялдардын кандай сүрөттөрүн колдонгону жөнүндө масштабдуу изилдөөлөр өткөрүлгөн эмес. Бирок, бизге белгилүү бир жыйынтык чыгарууга жардам бере турган бир нече отчеттор бар.

2021-жылы «Борбор Азиядагы тынчтык орнотуу жана медиа технологиялар мектеби» [«Кыргызстандын медиа чөйрөсүндөгү гендердик стереотиптер»](#) отчеттун чыгарган. Изилдөөчүлөр 2020-жылдын октябрынан декабрга чейинки мезгилдеги 10 онлайн-басылманын материалдарын, ошондой эле Фейсбуктагы бир нече ири топтордогу талкууну изилдешкен.

Эксперттер маалымат агенттиктеринде жарыяланган жаңылыктардын гендердик балансын талдоого алышка. Ал октябрдын башында шайлоо алдындагы компания аяктаган жана парламенттик шайлоо башталган учурда гана байкалган.

Мисалы, 2020-жылдын октябрында Жогорку Кеңешке талапкер аялдар жөнүндө билдирүүлөр болгон жана бул персоналдардын иши жөнүндө баяндалган. Журналисттер алардын шайлоочулар менен жолугушуулары тууралуу маалымдашкан, алардын позициясын, саясий/кесиптик ишин баяндашкан же жөн гана статистиканы жарыялашкан. Талапкер аялдар дагы шайлоо процессине комментарий беришкен жана өз божомолдорун бөлүшкөн. ЖМКда гендердик баланстын күчөгөнүн шайлоочу аялдарга басым жасаган билдирүүлөр дагы көрсөткөн.

Ошол эле учурда изилдөөнүн авторлору аялдардын ЖМКда жана коомдук талкууда аз көрсөтүлүшүнөн улам контенттик басмырлоо деп аталган көрүнүштү аныкташкан. Жаңылыктар агенттиктери аялдарга караганда эркек эксперттердин, эркек саясатчылардын пикирин 6 эсе көп берген. Саясатчылар жана активисттер чагылдырылган визуалдык катарда (фото, видео) аялдарга караганда эркектер көбүрөөк болгон.

Кыргызстанда 2020-жылдын октябрь-ноябрь айларында коомдук-саясий кырдаал курчуган шартта, социалдык тармактардын колдонуучулары өздөрүнүн билдирүүлөрүн ачык айтып, гендердик сабырсыздыкты чагылдырып, Интернетте кеңири тараган сексисттик стереотиптерди колдонушту.

Изилдөөнүн авторлору Кыргызстанда медиасектор азырынча гендердик теңчиликти илгерилетүү жана аялдардын укуктарын/мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү боюнча анык аракеттерди көрсөтө элек деген тыянакка келишкен. Мындан тышкары дал ушул медиа гендердик стереотиптерди жана гендердик сабырсыздыкты жайылтат, сиңирет жана бекемдейт.

Шайлоо учурунда медиа материалдарында аялдардын аз көрсөтүлүшү тууралуу ушул сыяктуу тыянактар ЕККУнун байкоочуларынын отчетторунда да айтылат.

- 2015-жылдагы парламенттик шайлоодо ЖМКда аялдар азыраак чагылдырылган. «Шайлоо өнөктүгү маалында КТРК коомдук телеканалы жаңылыктар программасында убакыттын 95%ын, учурдагы окуяларды чагылдырууга арналган программаларында убакыттын 91%ын саясатчы эркектерге арналган. Калган ЖМК дагы пропорционалдуу эмес чагылдырган; убакыттын 88ден 98%на чейин эркек талапкерлерге арналган», — [деп айтылат отчетто](#).
- 2020-жылдагы парламентке шайлоодо оң тенденция [белгиленген](#) — ЖМК айрым дебаттарды депутаттыкка аял талапкерлерге арналган. Бирок жалпысынан, аялдар сөз сүйлөгөндө гендердик көйгөйлөргө дээрлик көңүл бурулган эмес.
- 2021-жылы парламентке шайлоо өлкөнү [бир аз артка](#) тарткан — үгүт учурунда аялдар азыраак байкалган, ал эми гендердик теңчилик маселелери дээрлик көтөрүлгөн эмес.

Ошондой эле журналист Елена Нечаева өзүнүн [«Черный ящик Белый шум»](#) берүүсүндө 2022-жылдын 8-мартында борбор азиянын өлкөлөрүндө мамтелеканалдар аялдардын кандай образын көрсөткөнүн талдоого алган.

Анын талдоосу көрсөткөндөй, мамтелеканалдардын журналисттери аялдарды куттуктоого аракет кылуу менен, гендердик стереотиптерди гана күчөтөт. Биз бул окуу куралында КТРК кандай аялдардын образын көрсөткөнүн карайлы.

«Мамлекеттик деңгээлде Кыргызстанда аялды анын репродуктивдик функциясы үчүн баалашат. Мындай тыянакты Кыргызстандын президенти Садыр Жапаровдун куттуктоо сөзүнөн улам жасоого болот. Алгач эне жана аял, андан кийин адис жана жетекчи катары белгиленген», — деп айтылат роликте.

Садыр Жапаровдун сөзү өлкөнүн башкы телеканалдарында көрсөтүлгөн, муну менен КТРКда Бишкекте жана Ошто өткөн аялдардын укуктары үчүн ар жылдык марш жөнүндө бир дагы ролик болгон эмес. Телеэфирде негизги басым энеликке жасалган — бул күнү көрүүчүлөр көп балалуу энелердин окуясын көрүштү.

«Энелерде чоң жоопкерчилик бар — алар үйдө көп жумуш жасашат, балдарды тарбиялашат жана бардык үй-бүлө мүчөлөрүнө кам көрүшөт», - деп айтылат КТРК телеканалынын эфиринде Бишкек шаарынын жашоочусу Айбек Кадыркулов.

Жалпысынан башкы телеканал аялдардын төмөндөгүдөй образдарын көрсөтөт — эне, үй кожойкеси, андан кийин гана адис. Аялдар бизге телевидение кызматкери, медперсонал, троллейбус айдоочусу катары, патрулдук кызматтын кызматкерлеринин ролунда, колуна жаа жана жебе кармап көрсөтүлөт.

«Аялдардын орду ашканада деген стереотип бузулган сыяктуу көрүнөт. Бирок каармандардын бири дагы көп акча иштеп таппайт жана лидерлик позицияны ээлебейт. Ал эми бул бийик даражадагы жана айлык акысы жогору кызматтарды эркектер ээлеши керек деген гендердик стереотипти бекемдейт», — деп тыянак жасайт Нечаева.

Жалпысынан Кыргызстан медиасында аялдардын образы тиричилик менен гана алектенген көп балалуу эне; балдарын мекенине калтырып, иштегени кеткен мигрант; же күйөөсүнүн уруп-сабаганына чыдаган жана көнүмүш жашоосун өзгөрткүсү келбеген аял түрүндө берилген.

Кыргызстандын ЖМКда азыркы абалы дүйнөдө болуп жаткан тенденцияларды толугу менен чагылдырат деген тыянак чыгарууга болот – ошол эле учурда патриархалдык белгилер дагы даана байкала баштады.

Бирок, кырдаалды оңдоо аракети бар. **2020-жылга чейин гендердик теңчиликке жетишүү боюнча улуттук [стратегияга](#) жана Гендердик теңчиликке жетүү боюнча улуттук иш-аракеттер планына төмөндөгү чаралар киргизилген:**

31.3. Гендердик сезимтал журналистика боюнча методикалык окуу курал иштеп чыгуу

31.4. ЖМК кызматкерлерин гендердик сезимтал журналистика стандарттарына гендердик окутуу

Ошондой эле эки колдонмо иштелип чыккан жана басып чыгарылган:

- 2020-жылы [Окуяларды гендердик сезимталдык менен чагылдыруу жана медиа сабаттуулук аркылуу экстремизмди пропагандалоого каршы аракеттенүү боюнча колдонмо](#) чыккан.

Ал Маданият, маалымат жана туризм министрлиги, «БУУ-Аялдар» түзүмү, «ПИЛ Рисеч Компани» жана «Дата Лаб» менен биргеликте [даярдалган](#).

Жалпысынан колдонмону журналисттер, мамлекеттик органдардын пресс-кызматынын кызматкерлери, ошондой эле журналистика факультетинин окутуучулары пайдалана алышат. Колдонмонун бир бөлүгү ЖМКнын, журналисттердин ишинде окуяларды гендердик-сезимтал чагылдырууга арналган (мамлекеттик органдардын пресс-кызматынын кызматкерлеринин ишинде дагы колдонулат).

Окуу куралында ЖМКда образдар кандай көрсөтүлгөнүнө жана ЖМКда социалдык топ катары аялдардын кызыкчылыктарынын берилишине көңүл бурулган. Ошондой эле мигрант аялдарга карата зомбулукту чагылдырууга ЖМКнын мамилелерине талдоо берилген.

Талдоонун автору бардык изилденген кыргызстандык медиа жарыялоолордун аталыштары төмөндөгүлөрдү көрсөттү деген тыянакка келген: журналисттерге жабырлануучулардын өзү дагы, аларга зомбулук көрсөткөндөр дагы кызыксыз, интернетте видео сюжеттердин пайда болушу жана миграциялык чөйрөдөгү зомбулук учурлары ченемдик аялдык жана эркектик моделдер жөнүндө стереотиптүү түшүнүктөрү бекемдөөгө, эркектерге жана аялдарга карата стигманы бекемдөөгө шылтоо катары колдонулат.

Окуу куралында гендердик сезимтал маалымдоо боюнча журналисттер үчүн жалпы сунуштар берилген.

- Ошондой эле 2020-жылы [Гендердик сезимтал журналистика боюнча колдонмо](#) жарыяланган.

Ал ЕККУ, Норвегиянын Тышкы иштер министрлиги жана Швейцария өнүктүрүү жана кызматташтык агенттиги тарабынан каржыланган. Автору Юлия Гончар болгон.

Окуу куралында ЖМК өз макалаларында аялдарды кандай чагылдыра турганы айтылат, ошондой эле материалдарды даярдоодо ойлонуу керек болгон сүроолор менен журналисттер үчүн чек-баракчалар берилген. Ошондой эле анда гендердик сезимтал чагылдыруу боюнча журналисттер үчүн кеңири сунуштар жана оолак болуш керек деген стереотиптердин мисалдары берилген.

- «МедиаСабак» платформасында гендердик теңчилик принциптерине негизделген материалдарды жазуу жана гендердик сезимтал журналистика боюнча журналисттер үчүн [чек-баракча жарыяланган](#).

БУУӨП долбоорунун жана Финляндиянын ИИМ колдоосу менен Саламаттык сактоо жана социалдык өнүгүү министрлигинин демилгеси боюнча иштелип чыккан.

Чек-баракча гендердик стереотиптер жана гендердик ролдор жөнүндө маалыматты, сексизмдин табиятына түшүндүрмө жана гендердик сезимтал журналистиканын аныктамасын камтыйт.

- Sabar.asia аналитикалык басылмасы өз мектебинин алкагында 6 жумага эсептелген [«Гендердик сезимтал журналистика. ЖМКда зомбулукту кантип чагылдыруу керек»](#) иштеп чыккан. Курстун авторлору: Гульнура Торалиева жана Елизавета Кузьменко.

Курс гендер, гендердик стереотиптер деген эмне жана гендердик тексттен кантип алыс болуш керектиги жөнүндө базалык билимди камтыйт. Ошондой эле курстун алкагында ЖМКда жана блогдордо зомбулукту кантип чагылдыруу керектигин – зомбулуктун кандай түрлөрү бар экенин түшүнүүдөн тартып аны чагылдыруу тилине чейин: гендердик зомбулук учурларын сүрөттөө менен, жазууга болгон жана жазбай турган терминдерди жана сөздөрдү билүүгө болот. Ошондой эле курстун маанилүү бөлүгү – зомбулукка дуушар болгон адамдар менен кантип сүйлөшүү керектиги: кантип интервью алуу керек, баарлашуу этикасы жөнүндө модуль.

- Ошондой эле UNDP сайтында онлайн-курс жарыяланган: [«Гендердик сезимтал журналистика»](#). Ал БУУӨП жана Финляндиянын ТИМ колдоосунда Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин сүроо-талабы боюнча иштелип чыккан.

Окуу модулу үч сабактан турат жана болжол менен эки-үч саатка эсептелген. Сабактын аягында тесттен өтүү сунушталат. Тесттин жыйынтыктары боюнча тастыктама алууга болот. Курс гендердик сезимтал журналистика эмне экенин түшүндүрөт, зомбулуктун түрлөрү жөнүндө айтып берет, терминдерди түшүндүрөт жана гендердик стереотиптерге түшүндүрмө берет. Ошондой эле курста ЖМКдагы туура эмес чагылдыруунун мисалдары

талдоого алынган жана зомбулукту чагылдырууда материалдарды жазууда эске алуу керек болгон эрежелер берилет.

Курс [орус тилинде](#) бар:

ошондой эле [кыргыз тилинде](#):

- **Гендердик-этикалык кодекс:**

Кыргызстанда Гендердик-этикалык кодекс иштелип чыккан – ал 2021-жылдын 12-ноябрында Бишкектеги «Гендердик оптика медиада» аймактык форумунда кабыл алынган, ага макулдашууга кол койгон аймактык медиа өкүлдөрү катышкан. Кодекс «Луч света» демилгесинин алкагында БУУ Аялдар менен бирге ЖМКны колдоо борбору тарабынан уюштурулган гендердик сезимтал журналистика боюнча алты айлык окуунун катышуучулары тарабынан иштелип чыккан.

[Макулдашуу:](#)

Кодекс:

Бул кодексти кабыл алган медиа уюмдар өз мазмунунда жана редакциялык саясатында гендердик теңчиликке умтулууга, ошондой эле гендердик стереотиптер менен күрөшүүгө милдеттүү. Кодекс Конституцияга жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына, Кыргыз Республикасы кабыл алган эл аралык документтерге, Кыргыз Республикасынын Журналисттердин этика кодексине негизделген.

Башкаруу

Медиа уюм гендердик теңчиликти илгерилетүү аркылуу гүлдөп-өнүккөн жана адилеттүү коомду курууда өз ролун терең түшүнөт жана талаптагыдай аракеттенет.

Медиа уюм кадр саясатында, милдеттерди жана темаларды бөлүштүрүүдө гендердик басмырлоого жол бербейт.

Медиа уюм аялдар жана эркектер үчүн бирдей эмгек шарттарын, бирдей эмгек акыны жана карьералык өсүүдө бирдей мүмкүнчүлүктөрдү кепилдейт.

Медиа уюм сексуалдык асылуунун, жынысы боюнча асылуунун жана басмырлоонун алдын алуу боюнча комплекстүү чараларды көрөт. Эгерде кызматкерлерден даттануу түшсө, кылдат текшерүүдөн кийин адилеттүү чечим кабыл алынат.

Медиа уюм жумушту үй-бүлө же башка жашоо кырдаалдары менен айкалыштырууга карата эркектер жана аялдар үчүн бирдей ийкемдүү саясатты иштеп чыгат.

Медиа уюм өз кызматкерлеринин гендердик маалымдуулугун жана кесипкөй көндүмдөрүн жогорулатууга умтулат.

Мазмун

Медиа уюм материалдардын мазмунунда гендердик стереотиптерге жана басмырлоого жол бербейт жана дайыма гендердик теңчиликти сактоого умтулат.

Журналист сексисттик кастыктан алыс болот жана гендердик сезимтал тилди пайдаланат.

Журналист, маалымат булагы катары, эксперт катары, эркектер менен аялдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү берет жана алардын ар бирин салттуу эмес ролдордо чагылдырууга аракет кылат.

Гендердик зомбулук темасын чагылдырууда журналист биринчи орунга жабырлануучунун укуктарын жана кызыкчылыктарын коет. Ал көйгөйдү жашоонун нормалдуу бөлүгү катары кооздоодон алыс болушу керек.

4.4. Гендердик сезимтал журналистиканын куралдары

➤ **Эмне үчүн Кыргызстандагы журналисттер аялдарга карата зомбулук жөнүндө көп жазышат, ал эми алардын материалдары агрессорлорду актаган фреймдерге толгон?**

Бул жерде бир нече себеп бар. Журналисттер гендердик зомбулук жөнүндө көп жазышат, анткени өлкөдө аялдарды зомбулуктан коргоо боюнча мамлекеттик механизмдер иштебейт. Ошондой эле айрым ЖМК мындай материалдар менен сайтка киргендердин санын көбөйтөт. Ошондуктан айрым журналисттер гендердик сезимтал журналистиканын стандарттарын көп пайдаланышпайт.

Мындан тышкары Кыргызстандагы журналисттерде компетенция жетишсиз, ошондуктан алар гендердик зомбулук менен байланыштуу темаларды чагылдырууда ката кетиришет.

Кесипкөй деформация (профдеформация) тууралуу унутпаш керек – мезгилдин өтүшү менен журналисттердин сезимталдыгы төмөндөп жатат.

Көп учурда мындай суроо жаралат: Эгерде кыргыз журналистикасында аялдар көп болсо, анда эмне үчүн аялдарга карата зомбулук жөнүндө материалдарды жазууда редакциядагы гендердик сезимталдык начар болот?

Журналистика вакуумда жашабайт – алардын дүйнөсүн жарата турган коом бар. ЖМКда иштеген көпчүлүк аялдарда күчтүү ички мизогиния – аялдарга (кыздарга, секелектерге) карата жек көрүүчүлүк, жактырбастык же тамырлаган ишеним бар.

Ошондой эле гендердик социалдаштыруу көрүнүшү бар – бул адамдын белгиленген гендердик ролго ылайык ченемдерди, жүрүм-турум эрежелерин жана социалдык мамилелерди өздөштүрүү процесси. Өлкөбүздө аялдарды иш жүзүндө эркек тарабынан зомбулук көрсөтүү – бул кадимки көрүнүш деп үйрөтүшкөн. Мындай мамилени жеңүү өтө оор, эркектер ушунчалык кооптуу экенин кабыл алуу андан дагы оор.

Бул окуу куралы журналисттер мындай сезимтал теманы туура чагылдырганды үйрөнүшү үчүн даярдалган.

➤ **Жалпы чек-баракча:**

- ✓ **Эң маанилүү принцип— зыян келтирбе!!!**
- ✓ Жабырлануучу кандай сүрөттөлгөн?
- ✓ Агрессордук/зордукчунун/адам өлтүргөн кылмышкердин аракети кандай сүрөттөлгөн?
- ✓ Бийликтин үнү канчалык күчтүү көрсөтүлгөн?
- ✓ Макалада зомбулуктун системалуу мүнөзү жөнүндө маалымат барбы же окуя сейрек катары баяндалабы?
- ✓ Макалада ушул сыяктуу көйгөйдө аялга жардам бере ала турган борборлордун байланыштары барбы?

Эгерде материал оолак болууга мүмкүн болбогон үрөй учурган деталдарды камтыса, анда окурманга бул тууралуу эскерткен дисклеймерди коюу керек. Мындай сүрөттөө адамга зыян келтирип, аны жеке, балким, ушул сыяктуу оор эскерүүлөргө алып келиши мүмкүн. Адамда мындай триггердик контент менен таанышкысы келеби же жокпу тандоо болушу керек.

Дисклеймерлердин мисалдары: *«Материал триггерлерди – кайрадан психологиялык жаракатты баштан өткөрүүнү жараткан кырдаалдын сүрөттөмөсүн, фотосүрөттү камтышы мүмкүн».*

«Абайлаңыз. Макалада аялдарды өлтүрүүнү баяндоонун деталдары камтылган».

Журналисттер гендердик зомбулукту сүрөттөөдө колдонгон негизги фреймдер – бул окурманды виктимблейминг жана зордуктоочуну актоо жөнүндө ойго алып келген фреймдер.

Виктимблейминг — кылмыштан, кырсыктан же зомбулуктун башка түрүнөн жабырлануучу болгон адамга ага карата жасалган кылмыш үчүн толук же жарым-жартылай жоопкерчилик жүктөлгөн көрүнүш. Виктимблейминг жабырлануучуга же анын жакындарына кайра зыян келтирет.

Зомбулуктан жабырлануучулар менен туруктуу иштеген адистерди тартуудан тартынбаңыз. Алар теманы түшүнүүгө гана жардам бербестен, терминология боюнча кеңештерди беришет.

➤ **Үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу кантип жазуу керек?**

Жабырлануучуну сүрөттөөдө нейтралдуу тилди пайдалануу керек. Эгерде аял өлтүрүлбөсө, «курмандык» сөзүн пайдаланбаңыз, анткени бул стигма. Бул сөз аял алсыз болгонун жана болуп саналаарын айтып турат. Бул сөз аял тарабынан каршылык мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат. Бул сөз көпчүлүк жабырлануучу аялдарда терс сезимдерди жана оор эскерүүлөрдү пайда кылат. **«Зомбулуктан жабырлануучу»** же **«зомбулукка дуушар болгон»** деп жазуу туура болот.

Журналисттер уруп-согуудан жабырлануучуну сүрөттөгөндө анын портрети маанилүү. Ал нейтралдуу болушу керек, болбосо бул виктимблеймингге алып келет.

Журналисттердин материалдарында төмөндөгүдөй сөз айкаштары болбошу керек: «туура эмес адамга турмушка чыккан», «өзү күнөөлүү», «көрдү го», «эмне үчүн ажырашып кеткен жок». Зомбулук учурунда бир гана күнөөлүү бар – бул кылмыштуу аракет жасаган адам.

Үй-бүлөлүк зомбулукту **чыр-чатак же үй-бүлөлүк талаш-тартыш** деп атоого болбойт.

Зомбулук эч качан [чыр-чатак боло албайт](#) же үй-бүлөлүк талаш-тартыш эмес. Ар бир үй-бүлөдө чыр-чатактар жана талаш-тартыштар болот. Үй-бүлөлүк зомбулук чыр-чатактан зомбулук инцидентинин жыштыгынын көбөйүп, бул системалуу кайталангандыгы менен

айырмаланат, анын максаты башка адамды баш ийдирүү жана бийлик жүргүзүү жана аларды контролдоо болот. Чыр-чатактын негизинде чечүүгө мүмкүн болгон көйгөй жатат. Тең укуктуу өнөктөштөр талашат, макулдаша алышпайт, өз пикирин коргойт. Чыр-чатак сөзсүз аяктайт.

Үй-бүлөлүк зомбулук болсо тараптардын теңдигин карабайт, бул күч, экономикалык мүмкүнчүлүктү, статусту, балдарды ж.б. колдонуп, бир адам башка адамды контролдоого умтулгандагы жүрүм-турумдун өздөштүрүлгөн модели.

Журналисттер аялдарды сабоонун себебин издебеш керек. **«Түшкү тамак даярдабай койгон», «баланы жаман тарбиялаган», «азыкка көп акча сарптаган»** фреймдер жөнүндө сөз болуп жатат. Мунун баары зордукчуну актайт.

➤ **Эмне үчүн аялдын зордукчудан кетүүсү оор?**

Зомбулуктан жабыркаган аялдарга жардам берген укук коргоочулар көптөгөн себептерден улам зомбулуктан арылуу өтө оор экенин белгилешет.

Биринчиден, аял зомбулук кырдаалында турганын дайыма эле түшүнө бербейт, анткени агрессор көбүнчө «эмоциялык селкинчекти» пайдаланат. Сабагандан кийин ал жабырлануучу аялды алардын мамилесинде баары жакшы болоорун ынандыруу үчүн, ага кам көрөт, көңүл бурат. Же аял системалуу түрдөгү зомбулуктан улам катуу басынып, анын кетип калууга бел байлоо үчүн күчү калбайт.

Экинчиден, аял жардам сурап кайрылуудан коркот, анткени зордукчу эгерде жабырлануучу милицияга арыз жазса, дагы көбүрөөк жаракат келтирем же өлтүрөм деп коркутат.

Үчүнчүдөн, жабырлануучу аял көп учурда жакындары тарабынан колдоо таба албайт. Көпчүлүк туугандары жабырлануучуга ишенбейт, анткени күйөөсү элдин көзүнчө жакшы адам көрүнөт. Же туугандары үйдөгү талаш-тартышты сыртка чыгарууга болбойт, ал эми ажырашуу- уят деп айтышат.

Төртүнчүдөн, көбүнчө жабыркаган аялдар эч жерде иштешпейт, демек алардын турак жайды ижарага алуусу же балдарды багуусу кыйын. Сотто өз укуктарын коргоп, ажырашуу же компенсация алуу үчүн юрист керек, ал үчүн акча төлөө зарыл.

Бешинчиден, аялдар милицияга ишенбейт, анткени ал жакта үй-бүлөлүк зомбулукка олуттуу кылмыш катары мамиле кылышпайт.

Алтынчыдан, жабырлануучу аялдар дайыма эле жардам сурап кайда кайрылууну билишпейт.

Жетинчиден, аялдар мурдагы жубайынын куугунтугунан коркушат.

Аялдардын зордукчудан кетиши эмнеге оор экенин дагы көпкө санай берсек болот, бирок эң маанилүүсү «**өзү күнөөлүү**» деген стереотиптик фраза Кыргызстанда укук коргоочулардын жана соттордун ишин, ошондой эле коомдун зомбулукка кадимки көрүнүш катары мамиле кылуусун шарттайт. Бул стереотип иш жүзүндө аялдарга керектүү жардамды алууда тоскоолдук кылат.

➤ **Өзүңүздү текшерипиз. Бул аталыштарда эмне туура эмес?**

«Көңүл бурган эмес». Эркек киши аялын сабап, тирүүлөй көмүп салууга аракет кылган – аны коомдук иштерге тартылды».

«Бишкекте эркек киши аялын сабады. Ал арыз жазуудан баш тартты»

«Кадамжайда эркек киши анын апасына дуба окуган деп чоң энесин сабап салды»

«Эркек киши супермаркетте кыз таанышуудан баш тартканы үчүн аны сабап салды»

Бул аталыштардын баары виктимблейминг белгилерин камтыйт. «Ал арыз жазуудан баш тартты» туюндурма жабырлануучунун дарегине агрессорду жазасыз калтырууну колдогону үчүн айыптоолордун башталышына алып келет. Бирок журналисттер окурмандарга агрессор жабырлануучудан улам эмес, коргоо боюнча системанын иштебегендигинен улам жазасыз калып жатканын түшүндүрүшү керек.

Кыздын эмне үчүн сабалганы тууралуу туюндурманы аталышына коюу зомбулуктун нормалдашуусуна алып келет. Демек аялды уруп-сабоо үчүн кандайдыр бир себептер бар деген түшүнүк калыптанат. Көпчүлүк журналисттер “себептерди” аталышына чыгаруу менен кырдаалдын абсурд экенине көңүл бургусу келгенин белгилешет. Бирок бул тескери таасирге ээ.

➤ **Сексуалдык зомбулук тууралуу кантип жазуу керек?**

Сексуалдык зомбулукту баяндоодо так туюндурмаларды пайдалануу өтө маанилүү. Зордуктоо эч качан **секс же түрүксүз «мамилелерди»** билдирбейт. Бул зомбулукту колдонуу менен кылмыш, зордукчу бул үчүн жоопкерчилик тартышы керек. Зордукчуну **өнөктөш, ойнош** жана башкача атоого болбойт. Ошондой эле **жашы жете элек кыздар «жыныстык катнашта» боло алышпайт жана алардын чоң «жыныстык өнөктөшү» болушу мүмкүн эмес**, анткени бул сексуалдык зомбулук, ал эми бул адамдар зордукчу болуп саналат.

Зордуктоо үчүн жоопкерчиликти жабырлануучуга жүктөй салууга болбойт – журналисттер эмне үчүн зордукчу муну жасады деп себебин издебеши керек. Себеп катары көбүнчө аял **«ачык кийинген», «мас болчу», «зордукчуга тийишкен», «көчөдө караңгыда жүргөн», «машинага өзү отурган»** жана башкалар көрсөтүлөт. Зомбулукту мындай себептер менен актоого болбойт.

Зордуктоодон жабырлануучуну ал туура эмес кийингенине же туура эмес жерде жүргөнүнө айыптоо менен, коом зордукчу менен агрессорду колдоого гана алат. Кылмышта жабырлануучу эмес, дайыма кылмышкер күнөөлүү.

➤ **Кийим сексуалдык зомбулук үчүн шылтоо болушу мүмкүнбү?**

Бардык эле зордукталган аялдар кандайдыр бир конкреттүү образда кийинип жүргөнбү? Жок. Кыргызстанда ал гана эмес [көргөзмө](#) өткөрүшкөн, анда зордукталган аялдардын кийими көрсөтүлгөн – экспонаттардын арасында балдар кийими, джынсы жана футболка, халат жана жоолук, мектеп формасы болгон.

[«Клооп»](#) жана [«Медиазона»](#) изилдөө жүргүзүп, кыргызстандык аялдарды көбүнчө алардын тааныштары зордуктап же зордуктоого аракет кыла турганын аныкташкан. Зордуктоонун беш учурунун бирөөндө гана кылмышкер жабырлануучу менен тааныш эмес болгон. бул зордукчуга аял кандай кийингени маанилүү эместигинин пайдасына дагы бир аргумент.

Ошондой эле изилдөө зордукчулар аялуу абалда турган тааныш аялдарды тандай турганын көрсөттү:

- балдар же өспүрүмдөр;
- жалгыз жашаган же зордуктоо учурунда үйдө жалгыз болгон аялдар;
- майып аялдар;
- алкогольдук мас абалындагы аялдар.

Мында зордуктоо же зордуктоого аракет кылуу учурларынын үчтөн биринен көбү жабырлануучунун үйүндө жасалган.

Зордуктоо менен макалаларда гана эмес, реалдуу жашоодо кантип күрөшүү керектиги жөнүндө кененирээк [Кыргызстандагы БУУ брошюрасынан](#) таанышууга болот.

➤ **Өзүңүздү текшериңиз. Бул аталыштарда эмне туура эмес?**

Ысык-Көлдө эркек киши үйгө кирип, пенсионерди зордуктады. Ал аны кечирди
Кызды зордуктайын деген, анткени ал тамеки тартат жана ичет – Кыргызстандын
криминалдык окуялары

Аялды баласынын көзүнчө зордуктаган таксист: «Ал мас болчу»

Кыргызстанда журналисттер аялдарга карата зомбулуктун кандай түрү жөнүндө жазып жатканы маанилүү эместей. Паттерн бирөө – көпчүлүк аталыштар виктимблейминг белгилерин камтыйт. «Ал аны кечирди» деген туюндурма жабырлануучунун дарегине зордукчуну жазасыз калтырууну колдогону үчүн айыптоолордун башталышына алып келет. Бирок журналисттер окурмандарга зордукчу жабырлануучудан улам эмес, коргоо боюнча системанын иштебегендигинен улам жазасыз калып жатканын түшүндүрүшү керек.

Кыздын эмне үчүн сабалганы тууралуу туюндурманы аталышына коюу сексуалдык зомбулуктун нормалдашуусуна алып келет. Демек аялды зордуктоо үчүн кандайдыр бир себептер бар деген түшүнүк калыптанат. Көпчүлүк журналисттер “себептерди” аталышына чыгаруу менен кырдаалдын абсурд экенине көңүл бургусу келгенин белгилешет. Бирок бул тескери таасирге ээ.

➤ **Никеге мажбурлоо үчүн аялды уурдоо тууралуу кантип жазуу керек?**

- ✓ Уурдалган кызды – бул **«келин»** же **«сүйлөшкөн кыз»** деп жазбаңыз. **«Кыз уурдоо»** же **«ала качуу»** деген сөз айкаштарын колдонуу сунушталбайт. Ала качкан адамды **«күйөө бала»** же **«сүйлөшкөн жигит»** деп атоого болбойт.
- ✓ Никеге мажбурлоо үчүн кыз уурдоону жашы кыргыз салты катары баяндабаңыз. Макалада уурдоо – бул жазык кылмышы экенин түшүндүрүү керек.
- ✓ Зордукчу эмне үчүн адам уурдаганын сүрөттөөнүн кереги жок. **«Тааныша албай койгон», «калың төлөп бере албай калган», «ал башка адамга турмушка чыкпашы керек болчу», «мен үйлөнүшүм керек болчу»** - бул «жүйөнүн» баарын ачыктоо зордукчуну актоо аракетиндей угулат.
- ✓ Никеге мажбурлоого уурдоо жөнүндө материалдарда кыздар өз өмүрү үчүн кооптонуп уурдаган адамдын үйүндө калууга аргасыз болоорун көрсөтүү керек. Уурдаган адам **«кыз калып, башкаларга тие албай калышы үчүн»** кызды зордукташы мүмкүн. Бул кылмыш эркектер тарабынан үстөмдүк кылуу, өз бийлигин жана көзөмөлүн көрсөтүү ниетинде жасалат. Кыргызстанда кыздык культу болгондуктан – уурдаган адам кыз аны менен калышы үчүн муну өз максатында пайдаланат.
- ✓ Мындай стресстик кырдаалда аялга дээрлик баары басым жасайт. Көп учурда аял жакындарынан колдоо таппайт, анткени анын үй-бүлөсү уят болуудан коркот. Кыздын кетип калганында эмес, аялдарды ала качуу кылмыш экенине көңүл буруш керек.
- ✓ Эч кандай учурда кыздарды никеге мажбурлоо үчүн ала качуу учурларын романтикага айландырбоо керек. Жабырлануучу милицияга ала качуу үчүн гана эмес, зордуктоо үчүн да кайрыла ала турганын окурмандарга түшүндүрүү керек.

➤ **Бул аталыштарда эмне туура эмес?**

«Ал мени сатып кетти»: Айзада Канатбекованы уурдаган адам өлүм алдында аудио билдирүү жөнөткөн

Айзаданы уурдаганга шектүү: «Замир романтикалуу болоюн деген»

Бул аталыштарда уурдаган адамды актоо, ошондой эле кылмышты романтикага айлантуу белгилери бар. Айзада Канатбекованы өлтүргөн Замирбек Тенизбаевдин акыркы билдирүүсү берилген көпчүлүк макалаларда ЖМК ал кызды сүйгөнүнө басым жасаган. Мындан тышкары, жаңылыктар басылмалары жасалган кылмыш жөнүндө контекст дээрлик берген эмес. Эгерде уурдаган адамдын билдирүүсү менен жаңылыкты контексттен тышкары кабыл алса, анда өлтүргөн адамга карата симпатия жаралышы мүмкүн.

➤ **Бул роликтерде кандай катчылыкка жол берилген?**

https://www.youtube.com/watch?v=gebckJZI_hU

<https://www.youtube.com/watch?v=i7r6U7SBOKU>

Берилген роликтерде виктимблейминг белгилери жана агрессорду актоо аракети бар.

Мисалы, Айзаданы уурдоо роликтеринде «кыз ала качуу» деп аталган, ошондой эле Айзада уурдаган адам тарабынан уруша кеткенден кийин өлтүрүлгөнү маалымдалган. Мындай фреймдер актайт же кылмыштын оордугун жоёт.

Ошондой эле роликтерде Тенизбаевдин акыркы билдирүүсү жөнүндө айтылат, ал кызды сатып кеткенине айыптайт. «Мен аны абдан жакшы көрөм, ансыз жашай албайм. Ал мени менен жашагысы келген жок, канча сурандым. «Бир ай күт» деди. Мен күттүм. Анан дагы бир ай... Эми болду ишенбейм». Тенизбаевдин билдирүүсүн чагылдыруу окурмандарга ага карата жаны ачыгандыктын жана симпатиянын жаралышына алып келет. Тенизбаев Айзада Канатбекованы жоопсуз сүйүүдөн улам өлтүргөнү жөнүндө билдирүү оор кылмышты романтикага айландырат.

➤ **Кошумча көрүү үчүн материалдар:**

«Ал: «Апа!» деп кыйкырды» чакан даректүү тасма

<https://www.youtube.com/watch?v=Db5FOc6ozcw>

«Айзада Канатбекованы уурдоо жана өлтүрүү: Бир жылдан кийин» чакан даректүү тасма

<https://www.youtube.com/watch?v=yY4-yjFpR9w>

➤ **Гендердик зомбулук учурлары көп учурда «дооматтан баш тартуу» менен аяктайт. Мунун артында чынында эмне турат?**

Көп учурда үй-бүлөлүк зомбулук, зордуктоо, никеге мажбурлоо үчүн уурдоо жөнүндө иштер жабырлануучунун «дооматтан баш тартуусунан» улам жабылат. Дооматтан баш тартуу көп учурда аялда баары жайында жана ага карата зомбулук уланганына өзү дагы күнөөлүү деп чечмеленет.

- Эгерде аял «дооматтардан баш тартса», ал көбүнчө агрессордун өзүнүн, үй-бүлөсүнүн жана коомчулуктун кысымы астында жасап жатканын окурмандарга түшүндүрүү керек.

Зомбулук кылмышынан жабырлануучу дооматтардан баш тартты деп жаңылык жазганыңызда, бул көбүнчө ыктыярдуу чечим эмес экенин түшүнүшүңүз керек. Албетте, аял ушундай кылат, анткени ал дооматынан баш тартпаса, анда күйөөсү (жыныстык өнөктөшү) аны өлтүрүп коёт.

- Система дооматтардан баш тартканынан улам ишти токтотуу механизм караган жаман практикада – кылмыш жасалганына, бирок кылмышкер жазасын албаганына көңүл буруу керек. Көйгөй аялдарда эмес, жаман практикада.

➤ **Фемицид тууралуу кантип жазыш керек (аялдарды өлтүрүү)?**

- Өлтүрүлгөн аялды **каза болгон эмес, өлтүрүлгөн** деп аташ керек – кокустан каза болушат, ал эми эркектер көбүнчө аялдарды атайлап сабашат жана өлтүрүшөт.
- Адам өлтүрүүнү фемицид деп атоо. Кыргызстанда аялдарды өлтүрүүнүн көпчүлүгү [үй-бүлөлүк зомбулуктун кесепетинде](#) болот жана аялдарды алардын жыныстык өнөктөшү өлтүрөт. Үй-бүлөлүк зомбулуктан улам болгон өлүм фемицидге тиешелүү. **Фемицид — аялга карата жек көрүүчүлүктүн, гендердик басмырлоонун негизинде жана/же мамлекеттин жол берүүчүлүгүндө гендердик зомбулуктун натыйжасында эркек тарабынан жасалган аялды өлтүрүү.**
- Агрессордун аракеттерин романтикалаштырууга жол бербөө керек. Көп учурда жаңылыктарда эркек киши аялын сабаганын, анткени ал [«ага көңүл бурбаганы»](#) же аны [«кызганычтан улам» өлөөрчө](#) сабаганы жазылат. **Мындай сүрөттөө аял аны сабабашы же өлтүрбөшү үчүн бир нерсе кылышы керек деген стереотипти бекемдейт.** Кызганычты адам өлтүрүүнүн себеби катары эскертүү окурманды эркек эч нерсеге күнөөлүү эмес, эмоцияга алдырып жиберди деген ойго түртөт. Бирок адам өлтүрүү үчүн эч кандай себеп болбойт.
- Мисалы, **«сүйүүдөн келип чыккан кылмыш», «кызганычтын негизиндеги»** деген сөз айкаштарын жазбаңыз, анткени бул агрессорду актайт. Журналисттер көңүлдү борбордук маселеден - зомбулуктан башка жакка бурган шылтоолорду же «жүйөлөрдү» (ичкилик, баңгизат, талаш-тартыш, кызганыч, ажырашуу, көзүнө чөп салуу жана башка) издебеши керек. **Гендердик зомбулуктун себеби – кээ бир эркектер аялдарга карата жетүүгө аракет кылган көзөмөл жана үстөмдүк.**

Жакында эле постсоветтик мейкиндиктин үч өлкөсүнүн изилдөөчүлөрү макаланын тили коомдун кылмышка карата мамилесине кандай таасир тийгизе турганы тууралуу [изилдөө](#) жүргүзүшкөн.

Алар орус тилүү медианын көпчүлүк журналисттери «бийликтин үнүн» чагылдырып, кылмышкерди актайт, мындай жол менен коомдо зомбулук көйгөйүнө карата мамилени

кадимки көрүнүш катары калыптандырат деген тыянакка келишкен. Алар өздөрүнүн канадалык кесиптештеринин [изилдөөсүнө](#) таянып, оң жана терс фреймдерди изилдешкен.

250 текстти талдоо беш тексттин төртөө журналисттер бийликтин үнүн чагылдырып жана аялды өлтүрүүнү системалуу көйгөйдүн бир бөлүгү катары белгилебегенин көрсөткөн. Ар бир бешинчи текстте жабырлануучуну айыпташат жана адам өлтүрүү менен аяктаган зомбулук учурун айтып бербейт. Ушундай эле санды канадалык изилдөөчүлөр өз өлкөсүндө белгилешкен.

Орус тилдүү ЖМК дээрлик жабырлануучуну оң же ал түрсүн нейтралдуу түрдө көрсөтүшпөйт, көйгөйдүн гендердик мүнөзүн белгилешпейт. Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук көйгөйүнө олуттуу мамиле кылган басылмаларда дагы оң фреймдерди табуу оңой болгон жок.

Фемицид жөнүндө тексттердеги оң же терс фреймдер	
Ар бир фрейм тексттеги же анын фрагментиндеги бир негизги ойду чагылдырат. Терс фреймдер көбүрөөк кездешет, алар окурмандарды адам өлтүрүүнү актоо жөнүндө ойго түртүшү мүмкүн	
ОҢ ФРЕЙМДЕР	ТЕРС ФРЕЙМДЕР
Көйгөйдүн гендердик мүнөзү (<10)	Бийликтин үнү (>200)
Фемицидди маркалоо (<10)	Жекелештирүү (>200)
Жабырлануучуну оң жагынан көрсөтүү (<10)	Жабырлануучуну айыптоо (57)
Жабырлануучуну гумандаштыруу (<10)	Зордук-зомбулук көрсөтүлгөн окуяны документтештирбөө (43)
Зордук-зомбулук менен күрөшүүдө жардам жөнүндө маалымат (<10)	Социалдык стигма (>20)
	Жазык сот адилеттигинин кемчиликти туутуму (14)

«Россиядагы, Казакстандагы жана Кыргызстандагы көпчүлүк сурамжыланган журналисттер орус тилдүү ЖМКда жаңылыктарды жазуу эрежелери жана үй-бүлөлүк зомбулук жана аялдарды өлтүрүү жөнүндө узун тексттер жетишпейт деген бир пикирге келишкен», - деп айтылат изилдөөдө.

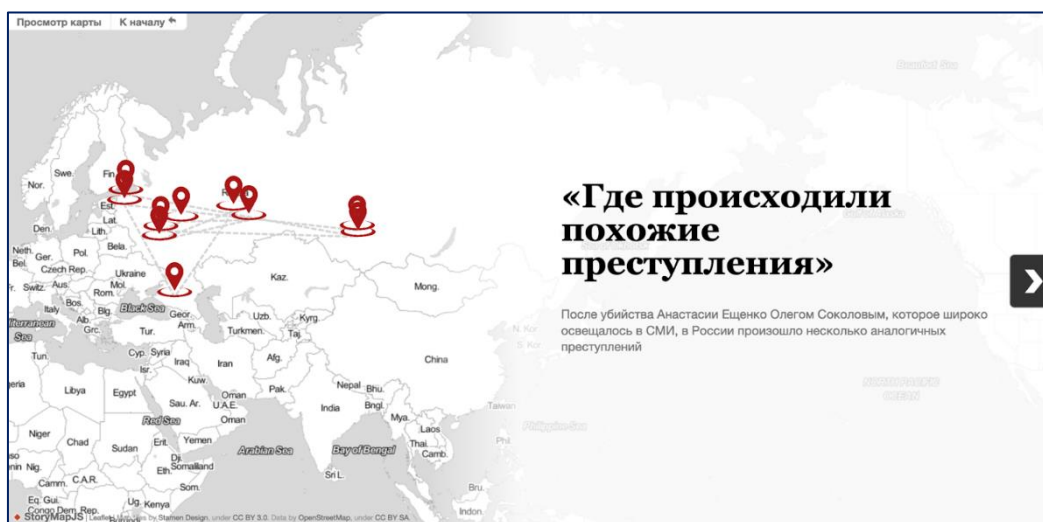
Изилдөөчү аялдар аялдарды өлтүрүүгө [медиа таасир эте алат](#) деп тастыкташат.

Кээде медиа кылмышкердин оң портретин чагылдырып, анын аракетин актап, ага социалдык капитал кошуп жатышат. Кылмыш үчүн жоопкерчилик - эгерде ал спирт ичимдиктерин ичсе, эркекти таштап кеткиси келсе, кызганычка жол берсе жабырлануучуга жүктөлөт. Медиа эркектерге аялдарды өлтүрүүнүн мисалдарын көрсөтүшөт, бул кылмыштарды терс баалашпайт.

Медиада кеңири жайылган кылмыш аны имитациялоого алып келиши мүмкүн. Туураган адам же мурунку өлтүрүүнүн кээ бир компоненттерин (ыкма, жабырлануучуну тандоо, өлтүрүү куралы, орду ж.б.) кайталайт, же баарын майда-чүйдөсүнө чейин кайталайт.

Анастасия Ещенкоун өлтүрүлүшү боюнча (2019-жылы Петербургдук тарыхчы Олег Соколов өзүнүн аспирантын өлтүргөн) козголгон иштен жана ЖМКда көп сандаган жарыялоолордон кийин, ушул сыяктуу кылмыштардын картасы бир нече айдын ичинде кеңейген. Ушул сыяктуу кылмыштар ар кайсы шаарда – Мурмансктан Ставропольск крайына чейин катталган.

Медиада кеңири жайылган кылмыш аны имитациялоого алып келиши мүмкүн. Туураган адам же мурунку өлтүрүүнүн кээ бир компоненттерин (ыкма, жабырлануучуну тандоо, өлтүрүү куралы, орду ж.б.) кайталайт, же баарын майда-чүйдөсүнө чейин кайталайт.

[Интерактивдик карта](#)

Ошондуктан адам өлтүрүүнү майда-чүйдөсүнө чейин баяндабаш керек.

Мисалы: **Москвада Кыргызстанда аялды мыкаачылык менен өлтүргөн деп 11 жылдан бери издөөдө жүргөн кыргызстандык кармалды. Тергөөнүн версиясы боюнча, 2010-жылы бир нече адам МКК кызматкерин ээн жерге азгырып алып барышкан. Алар электрошокер пайдаланып, андан \$10 000 опузалап талап кылышкан. Акча бербеген соң анын баш сөөгүн, кабыргасын сындырып, өлгөнчө сабашкан, сөөгүн каналга ыргытып жиберешкен. Бирөө качып кеткен, ал эми калгандары соттолгон.**

Эркектер аялды мыкаачылык менен өлтүрүшкөнүн майда-чүйдөсүнө чейин санабай эле жазыш керек. Ушундай майда-чүйдөлөрдү санаганда адам өлтүрүү ыкмасын көрсөтүп жатасыз.

Кыска жана кеңири тексттердин үстүндө иштеген журналисттер жана редакторлор интервьюда жана сурамжылоодо фемициддик кылмыштар тууралуу контентти бир нече кадамды аткаруу менен, кылдат жасоого болот.

- ✓ Редакция этикалык кодексти түзө алат;
- ✓ Редакция «күйүп кетүү» менен күрөшүүдө журналистке жардам бере алат;
- ✓ Редакция иш процессин сапаттуу уюштура алат;
- ✓ Журналист зомбулук менен байланыштуу темаларды деталдуу чагылдырууга аракет кылат;
- ✓ Журналист кылмышкерди актай албайт; Журналист жабырлануучуну айыптай албайт; Журналист текстте акцентти кылдат коё алат;
- ✓ Журналист жана редактор гендердик темадагы талкууларга жана билим берүү программаларына катыша алышат. Көп учурда журналисттерге айрым кылмыштарга системалуу көйгөйдүн бир бөлүгү катары кароо үчүн маалымдуулук жетишпейт.

Фемицид жөнүндө кантип жазуу керектиги жөнүндө [дагы көбүрөөк](#) маалыматты «Москва аялдар музейинин» [сайтынан](#) табууга болот.

➤ **Өзүңүздү текшериңиз. Аталышында эмне туура эмес?**

Ысык-Көлдө эркек киши үйгө кирип барып, пенсионерди зордуктады. Ал аны кечирди

Мындай аталыш көңүл буруу эркектин кылмышынан аялдын аракетине өткөнүнө алып келет. Мында журналисттер аял эркекти кечирди деп жазышкан, бирок соттун токтомунда ал «дооматтан баш тартканы» айтылат.

Социалдык тармактарда макаланын алдындагы комментарийде колдонуучулар өз тыянагын чыгара башташты: «Кемпир жыргаптыр», «Тергөө экспериментин өткөрүүнү суранган жокпу?», «Айымдын дооматы жок болсо, үйлөнүүгө милдеттүү», «Ага жаккан окшойт», «Жабырлануучу милициядан арызды албашы керек. Ушундай адамдардын айынан кылмышкерлер эркиндикте жүрүшөт», «Балким, ушундай «айкөлдөргө» дагы айып салып, жазалаш керек?! Алар жазасыздыкты жайылтып жатышат...».

Журналисттер тарабынан мындай мамиле зордукталган аялга карата виктимблеймингге алып келген.

- ✓ Эгерде чагылдырууга карата мамилени өзгөртсө, анда система коомду зордукчулардан коргобогонуна көңүл бурууга болот. Аял дооматтан баш тартышы мүмкүн, анткени ага кысым көрсөтүлүшү мүмкүн. Бирок бул соттун атынан мамлекет зордукчуга жумшак өкүм чыгарышы керектигин билдирбейт.

Туура макала аталышынын мисалы:

Ысык-Көл: Сот пенсионер аялды зордуктоо үчүн эркекти коомдук жумуштарга кести

Бул жерде көңүл соттун аракетине бурулат, колдонуучуда суроо жаралат: эмне үчүн зордуктоо үчүн эркек реалдуу мөөнөт албай, коомдук жумуштарга гана тартылды.

➤ **Тексттин бул үзүндүсүндө эмне туура эмес?**

«Изин суутпай издөө иш-чараларынын жүрүшүндө каза болгон А.У. жубайы алардын ортосунда талаш-тартыш жаралганын мойнуна алды. Ошондой эле ал аялын бетке муштап, башына тепкенин моюнга алды», — деп айтылат 2020-жылы Нарын облусунда болгон аялды өлтүрүү тууралуу [пресс-релизде](#).

Мында эркек киши аялын өлтүрүүнүн себеби катары «үй-бүлөдөгү финансылык көйгөйлөрдү» атаган. Иликтөөнүн жүрүшүндө аял уруп-сабагандан кийин кечки саат тогузда эле каза болгону аныкталган, бирок ал түн жарымында гана дарыгерлерди чакырган.

Эгерде журналисттер бул текстти өзгөртүүсүз жарыяласа, анда бул “бийлик үнүн” берүү болот. Укук коргоо кызматкерлерине дайыма эле болгонун болгондой айта берүү пайдасыз, ошондуктан «жубайлардын ортосунда үй-бүлөлүк талаш-тартыш чыкты» деп жазышат, бирок чындыгында күйөөсү аялын өлтүргөн болот. Ошондой эле текстте агрессордун аракеттеринин себептери жөнүндө сөз болгондо аны актоо белгилери камтылат. «Үй-бүлөдөгү финансылык көйгөйлөрдөн» улам аялды өлтүрүп коюуга мүмкүн деген ой жаралат.

➤ **Сүрөткө карата талаптар**

Үрөй учурган сүрөттөр жана видеоматериалдар басылманын трафигин гана жогорулатат. Бул «Зыян келтирбе» принцибине карама-каршы керек.

Чуулгандуу сүрөттөр жана видеоматериалдар, аталыштар жана лиддер журналистикада бардык жерде колдонулат. Үйдөгү жана башка гендердик зомбулук темасына материалдар дагы дал ушундай. Мындай репрезентация көйгөйдү чечпейт, коомдун ага карата көңүлүн бурбайт. Тескерисинче, ал «[тескери таасирди](#)» жаратат.

Мисалы: Зомбулукта жашаган аял башка аялдын өлүмү же денесине оор жаракат келтирүү менен аяктаган зомбулук окуясын көрөт же окуйт. Андан кийин ал туш келди сүрөттү же кан болгон бычак / чоң түйүлгөн муштум чагылдырылган сүрөттү көрүп, мындай чечим кабыл алат: «Менин күйөөм мынчалык кооптуу эмес...анткени ал мынчалык катаал физикалык агрессия көрсөтө элек, болгону ачуусун келтирет».

- ✓ Журналисттер чыныгы зомбулук – бул өлгөнчө сабагандагы, сөөктөрү сынып, оор жаракат келтиргендеги жана майыптыкка жеткиргендеги зомбулук болуп саналат деген миф менен күрөшүүсү керек. Зомбулук ар кандай формада (сексуалдык, физикалык, психологиялык жана экономикалык) болоорун жана ал жашыруун, сүйүү жана камкордук менен жашырылган болушу мүмкүн экенин, бирок мында дагы көбүрөөк кооптуу болоорун көрсөтүш керек. Журналисттик материалда дайыма зомбулук – бул ченем эместигине басым жасалышы керек.
- ✓ Катаалдыкты жана зомбулукту көрсөтүүдө ашыкча сенсациялуулуктан жана натурализмден алыс болуш керек.

➤ **Кандай көрсөтүүгө болбойт?**

Фотография жана видео адамдарда пикирди жана көз карашты калыптандырууга жардам берет. Ошондуктан ар бир кадрды кылдат ойлонуу керек. Бул жерде аялды уруп-сабоодон жабырлануучу көрсөтүлгөн. Ал жаңылыктардан өзүнүн мындай жүзүн көрүп кандай сезимде болот деп ойлойсуз?

Айдаркенде апасына зыян келтиргени үчүн чоң энесин сабаган жаран кармалды

© 22/12/21 10:19

1514 кароо

АЙМАК

0

Б ишкек, 22.12.21. /Кабар/. Социалдык тармактарда "Айдаркен шаарчасында тажиктер сүрөттөгү энеи сабап салышкан" деген маалымат таркатылууда.

Баткен облустук ички иштер башкармалыгынын басма сөз кызматы билдиргендей, бул маалымат чындыкка дал келбейт.

Милициянын маалыматына ылайык, 2021-жылдын 18-декабрь күнү болжол менен саат 14:20 чамасына Кадамжай районунун Бирлик айыл аймагынын Сур айылынын 7-көчөсүнүн тургуну 30 жаштагы А.У. (улуту кыргыз) өзүнүн чоң энеси Бирлик айыл аймагынын Сур айылынын тургуну 61 жаштагы М. З.ны (шектүүнүн апасынын абысыны) Айдаркен шаарындагы соода базарынан үйүңүзгө жеткирип коемун деп алдап, өзү башкарып жүргөн "Деу-Матиз" үлгүсүндөгү автоунаасына салып, Айдаркен-Сох автоунаа жолу аркылуу кетип жатып "менин апамды бакшы, көзү ачык, молдого ысытма-суутма кылып, сен майып кылып койгонсун" деп уруп, денесине жараат келтирип, адамдын эркине каршы аракеттерди атайылап жасаган.

Бул факты Кадамжай райондук милициясынын бейбаштык беренеси менен сотко чейинки өндүрүш иши козголуп, Сур айылынын 30 жаштагы тургуну А.У. кармалып, убактылуу кармоо жайына киргизилди.

Азыркы учурда тергөө амалдары жүрүп жатат.

➤ **Кандай көрсөтүүгө болот?**

Сүрөт тексти толукташы керек. Кимдир бирөөнүн жүзүн колдонбош үчүн этият болуу зарыл. Ошондуктан сиз өзүңүз иллюстрация жарата аласыз.

Сүрөттүн автору: Татьяна Зеленская Kloop.kg үчүн.

Зордукталган аялды көбүнчө башын ылдый салаңдатып тартышат. Аларды зомбулукка күнөөлүү катары көрсөтүүгө болбойт.

Төмөнкүлөр бар сүрөттү пайдаланбаңыз:

- Адам өлтүрүү куралы;
- Кан;
- Өлүк адам же өлүк адамдын бир бөлүгү;
- Кан, муштум түйгөн зордукчу, азап чеккен аял;
- Социалдык тармактардан интимдик фото, жабырлануучунун балдарынын, башка туугандарынын сүрөтү башкы иллюстрация катары;
- Жылаңач аял;
- Фарш тартылган эт туурагыч, түрү суук куурчактар.

Пайдаланууга болот:

- ✓ Өлтүргөн адамдын жүзү
- ✓ Жабырлануучунун жүзү (зыян келтирүүсүз)
- ✓ Өлтүрүлгөн адам менен өлтүрүүчүнүн биргелешкен сүрөтү
- ✓ Окуя болгон жер, эгерде ал жакта жогорудагы тизмеден эч нерсе жок болсо
- ✓ Өлгөн адамдын жана/же адам өлтүрүүчүнүн батиринен сүрөттөр
- ✓ Күбөлөр, полиция кызматкерлери, коңшулар, туугандар (алардын макулдугу менен)
- ✓ Атайын кызматтын автомобили (номерсиз)
- ✓ Аялдарга карата зомбулукка каршы акциядан сүрөттөр, шамдар жана гүлдөр
- ✓ Полиция денени тегеректеп койгон контур.

4.5. Гендердик статистика жана гендердик дата-журналистика

Жалпысынан, гендердик-сезимтал чагылдыруу жөнүндө сөз кылганыбызда - кеп зордук-зомбулук жөнүндө материалдар туурасында гана эмес. Жогоруда айтылгандай, Кыргызстанда гендердик зомбулук маселеси курч турат.

Бирок журналисттер аялдар түш болгон башка көйгөйлөр жөнүндө же алардын ийгилик окуялары жөнүндө баяндоосу да абзел.

Эгер сиз аял туурасында макала үчүн окуяны же сюжетти кайдан табууну билбесеңиз, анда гендердик статистика сизге жардам бере алат.

Мисалы, анын жардамы менен стереотиптер аялдардын жогорку акы төлөнүүчү кесиптерге аз окушуна алып келип жатканы туурасында баяндасаңыз болот.<https://kloop.kg/t/educationwomen/>

Дал ушул дайындар таптакыр башка фокусту табууга жана гендердик теңсиздик темасын толук ачууга жардам берет.

➤ **Дата-журналистика деген эмне?**

Дайындар журналистикасы боюнча эл аралык тренер [Анастасия Валеева](#) төмөнкүдөй аныктама берет: Дата-журналистика – бул, биринчи кезекте, окуяларды түзүү үчүн дайындарды колдонгон журналистика.

<https://towcenter.columbia.edu/news/art-and-science-data-driven-journalism>Дайындар журналистикасынын эң кеңири таралган аныктамаларынын бири: Дата журналистика - бул журналисттик материалдарды түзүү үчүн дайындарды чогултуу, тазалоо, уюштуруу, талдоо, визуалдаштыруу жана жарыялоо. Бул аныктамада дайын окуяларын түзүү үчүн негизги кадамдар келтирилген.

№1 этап. Дайындарды чогултуу

Дата окуяны түзүүнүн биринчи этабы - дайындарды чогултуу. Бирок кандай дайындарды чогултуу керектигин кантип түшүнөсүз? Бул жерде эки вариант бар: сизде дайындардан жообун табууну каалаган суроо бар, же болбосо сизге кандайдыр бир дайындар туш болуп, алар сизди кызыктуу ойлорду табууга түрткү болот.

Суроо же гипотеза жаңылыктардан келип чыгышы мүмкүн. Мисалы, сиз жаңылыктар сайты ачып, бийлик мугалимдердин айлыгын жогорулатууну каалаарын билдиңиз. Сиз мугалимдин орточо эмгек акысы кандай жана учурдагы баалар менен мындай айлыкка нормалдуу жашоого болобу же жокпу деген суроолорго жооп тапкандан кийин, бул маалыматты дайындарга негизделген окуяга айландырсаңыз болот. Ошол жерден эле мугалимдердин көпчүлүгү - аялдар экенин билип, мындай эмгек акы үчүн эркектер иштөөгө макул болбой тургандыгын түшүндүрсө болот. Бул дайындардын бардыгын статистикадан чыгарып салса болот.

Ал эми кээде дайындар журналисттерге өздөрү келип түшөт, анткени ведомстволор мезгил-мезгили менен өз иштерине байланыштуу статистиканы жарыялап турушат. Ведомстволор жөнөткөн дайындарды көрүп, ар кандай суроолор жаралышы мүмкүн. Бул

жаңы тенденциябы же жылдан жылга кайталануучу түрүктүү абалбы? Балким, бир багыт боюнча кескин өсүш болгон - анда мындай кескин өсүштүн себебин табышыңыз керек. Бул суроолордун жообун билүү үчүн, балким кошумча дайындарды издөөгө туура келет.

➤ **Дайындарды кайдан издөө керек?**

Гендердик статистиканы Улуттук статистикалык комитеттин сайтынан таба аласыз, ал үчүн бул [шилтеме](#) менен өтүңүз. Ал жерде жынысы боюнча бөлүштүрүлгөн негизги таблицалар чогултулган.

Ошондой эле [Улуттук статистика комитетинин "Эркектер жана аялдар"](#) топтомун изилдөөгө болот. Ал жылына бир жолу чыгат, анда аялдардын жана эркектердин саны, күтүлгөн жашоо узактыгы, ооруларга чалдыгуулары, билим деңгээли жана экономикалык активдүүлүгү боюнча маалыматтар камтылган. Жыйнак жыл сайын чыгат.

Ошондой эле гендердик статистиканы Улутстаткомдун [Кылмыштуулук жөнүндө жыйнагынан](#) да көрүүгө болот. Ал беш жылда бир жолу чыгат жана ал жерде гендердик зомбулук жөнүндө маалыматтар бар.

Дагы бир көңүл бура турган нерсе - бул Улутстатком тарабынан жүргүзүлүүчү [Убакыт бюджетин](#) изилдөө. Бул сурамжылоодон сиз Кыргызстандагы эркектер менен аялдар өз убактысын эмнеге коротуп жаткандыгын түшүнө аласыз. Дал ушул дайындар боюнча биздин өлкөдөгү аялдар акысыз үй жумуштарына жана балдарды тарбиялоого эркектерге караганда төрт эсе көп убакыт [сарпташарын](#) билебиз. Эгер аял иштесе, анда бош убактысы такыр [калбайт](#).

Улуттук маалыматтардан тышкары, эл аралык уюмдар түзгөн маалыматтар дагы бар. Мисалы, гендердик статистиканы [БУУ Аялдар](#) да чогултушат. "Кыргызстан дайындар мектеби" өзүнүн [сайтында Борбордук Азия](#) боюнча ар кандай маалыматтарды камтыган таблицаны чогулткан — анда гендер боюнча дагы айрым статистика бар.

Дата-журналист [Савия Хасанова](#) дүйнө жүзү боюнча фемицид жөнүндө бардык маалыматтарды топтогон. Ал жерден фемициддин негизги критерийлери менен таанышып, анын башка өлкөлөрдө кандайча изилденгенин көрө аласыз.

№2 этап. Маалыматтарды даярдоо жана талдоо

Сиз окуяны баяндоо үчүн керектүү болгон бардык маалыматтарды чогултуп алгандан кийин, аны тазалоо керек. Дайындарды изилдөө жана уюштуруу процесси убакытты эң көп талап кылган, бирок ошол эле учурда дата- журналистикасы үчүн эң маанилүү процесс.

Адатта, бул иштер, Microsoft Excelде, гугл-таблицаларында же башка таблицалык процессорлордо жасалат. Бул көндүмдөргө [онлайн](#) же дайындарды иштетүү боюнча тренингдерден үйрөнүүгө болот. Натыйжада, сиздин маалыматтар "таза", башкача айтканда, компьютер менен талдоо үчүн жарактуу болуп калышы керек.

Компьютер дайындарды кантип талдай алат? Биринчи кезекте, бул жөнөкөй математикалык операциялар, мисалы, сумманы жана орточо маанини эсептөө, үлүштү же көрсөткүчтүн өзгөрүшүн эсептөө.

Бирок бул жерде эң негизгиси журналистика; башкача айтканда, бул эсептөөлөр окуя боюнча суроолорго жооп берүүгө кандайча жардам берет.

Эсептөөлөр канчалык татаал болсо, сиз ошончолук күтүлбөгөн окуяны түзө аласыз. Мисалы, статистикалык анализ ыкмаларын колдонуп, бир көрсөткүчтүн экинчисине корреляциясын же ал тургай көз карандылыгын белгилей аласыз.

№3 этап. Дайындарды байланыштыруу

Сиз талдоолорду аяктап, аудиторияңызга ал жөнүндө баяндап берүүгө даяр болгондон кийин, окуяңыз үчүн туура сөздөрдү, сүрөттөрдү жана каармандарды табууга кезек келет.

Маалыматтар жөнүндө кызыксыз жазуунун кереги жок, эсептөөлөрүңүзгө шилтеме берүү менен бардык математиканы көшөгө артына калтырсаңыз болот. Ал эми окуянын өзүндө, маалыматтардан тапкан нерсеңиз жашоодо кандай орун алгандыгын жана ал кандай кесепеттерге алып келиши мүмкүн экенин сүрөттөп бериңиз болот.

Материалыңызда көтөргүңүз келген көйгөйдү сүрөттөө үчүн сизге кандай эксперттер жана каармандар керек экендигин карап көрүңүз.

Окуяны баяндап берүүнүн бир жолу – маалыматтарды визуалдаштыруу. Ошол эле учурда дизайндын негизги принциптерин билүү жана аудиторияга жеткиргиңиз келген нерсе үчүн диаграмманын туура түрүн тандап алуу маанилүү. Маалыматтарды категория боюнча салыштыруу үчүн тилке диаграммасы жана трендди белгилөө үчүн сызыктуу график сыяктуу классикалык графиктер - эч качан модадан чыкпайт. Ао эми эгер эксперимент жасагыңыз келсе, анда көптөгөн [каталогдор](#) жана [онлайн ресурстар](#) бар, алар сизге керектүү график түрүн тандоого жардам берет.

Түздөн-түз визуализацияны түзүү үчүн көптөгөн онлайн куралдар, анын ичинде акысыз куралдар бар. Жаңы баштагандарга [Датарапперден](#) баштоо сунушталат (сайтта [нускама блогу](#) бар), [Инфограф](#) жана алдыңкы колдонуучуларга [Флориш](#) жана [Табло](#) менен таанышуу сунушталат.

Анастасия Валеевадан кеңештер:

- ✓ сандардан коркпоңуз;
- ✓ ишти идеядан визуализацияга чейин этаптар боюнча уюштуруңуз;
- ✓ жаңылыктарды окуп, жаңылыктык себепти дайындардан жооп таба турган суроого айландырууга аракет кылыңыз;
- ✓ аналитикалык отчетторду жана изилдөөлөрдү окуп жана бул тилди түшүнүүгө аракет кылыңыз, Microsoft Excel программасынын функцияларын үйрөнүңүз;
- ✓ эгер сиз маалыматтарды визуализациялоону жаңы үйрөнүп жаткан болсоңуз, Datawrapper сервисин колдонуудан баштап көрүңүз.

Эгер сиз дайындарга негизделген окуяларды кантип жасоо керектиги жөнүндө көбүрөөк билгиңиз келсе, анда Кыргызстанда сиз үчүн атайын колдонмо түзүлгөн: ["Маалыматтардан кенч издейбиз"](#). Колдонмо кыргыз жана орус тилдеринде басылып чыккан.

➤ **Дата-журналистикасы Кыргызстандагы журналисттерге гендердик маалыматтар менен эмне кылууга мүмкүндүк берет?**

- **Жабырлануучуну күнөөлөбөстөн же стереотиптерди бекемдебестен, гендердик зомбулук жөнүндө жаңы өңүттөн жазууга.**
- **"Баарынын алдында"** долбоору дайындардын негизинде Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулук үчүн агрессорлорду жазалоо өтө кыйын экенин көрсөтүп турат.
- **"Өлтүрүүгө болбойт курман болуу"** долбоорунда Кыргызстанда аялдар үй-бүлөлүк зомбулуктан коргонуу үчүн өз өнөктөштөрүн өлтүрүүгө аргасыз экени айтылат.
- **Тааныш, үй-бүлө мүчөсү, өнөктөш. Кыргызстанда аялдарды көбүнчө ким зордуктай тургандыгын дайындар менен көрсөтөбүз** материалы.
- **"Мен аны баары бир өлтүрмөкмүн"**. Кыргызстанда фемицид жөнүндө "Клооп" маалымат уюмунун изилдөөсү.
- **Дата-журналистика Кыргызстандагы аялдардын жашоосуна стереотиптер кандай таасир этери жөнүндө айтып берүүгө жардам берет.**
- **"Стереотиптерге каршы вакцина"** долбоору Кыргызстандагы кыздарша өз жолун табуусуна эмне тоскоол болуп жаткандыгы жөнүндө айтып берет
- **"Бул аял ал жерде эмнесин жоготту?"** долбоору кыргыз өкмөтүндөгү теңсиздик жөнүндө айтып берет.

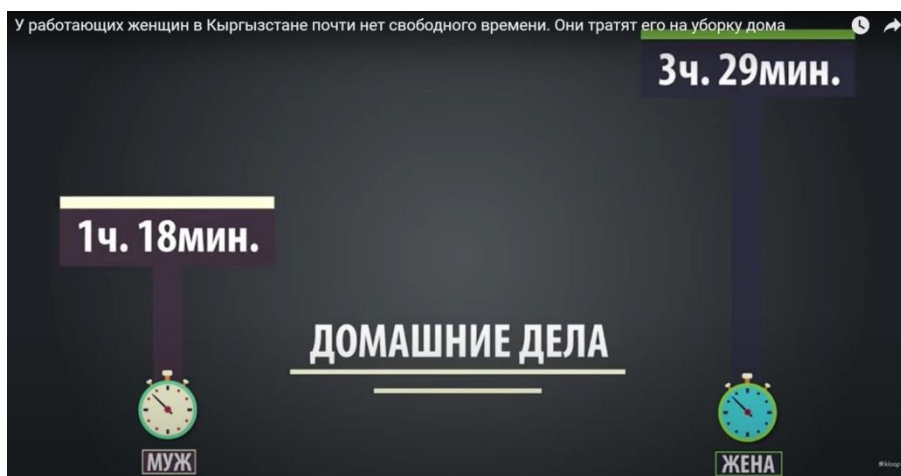

Иллюстрация: Александр Титовдуку Kloop.kg үчүн.

<https://www.youtube.com/watch?v=ivnRklEhUgY&t=1s>

- **Дата журналистика аудиторияга билим берүүгө жардам берет.**

- **Тест:** Кыргызстанда адамдар контрацепцияны кантип колдонушат?
- **Акы төлөнбөгөн үй жумуштарына аялдар канча убакыт коротору жөнүндө ойлонуп көрдүңүз беле? Бул суроого жооп табуу үчүн, дайындарды карап чыгуу керек.**

<https://youtu.be/FPWjRynf8UI>

"Кыргызстандагы дайындар мектеби" өз сайтында Internewstун дата-журналистика боюнча стипендиясынын Кыргызстандагы бүтүрүүчүлөрү тарабынан түзүлгөн окуяларды чогултат.

Анда гендердик статистиканын негизинде түзүлгөн окуялар топтолгон:

- **Кыргызстанда аялдар төрөт учурунда Казакстандагы аялдарга караганда көбүрөөк каза болушат. Ундун буга кандай тиешеси бар?**
- **Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы жаңы мыйзам - ал кабыл алынгандан бир жыл өткөндөн кийин эмне өзгөрдү?**
- **Кичинекей апалар. Кыргызстандагы кыздардын 12% 18 жашка чейин турмушка чыгышат.**
- **"Сактанган эмесмин - толук ишенгем". Эмне үчүн кыргызстандык аялдар ВИЧти көп жуктура башташты**
- **"Бул оюн сиз үчүн эмес". Эмне үчүн кыргыз саясатында аялдар аз?**
- **В Кыргызстан ала качууга каршы берене дээрлик иштебейт. Дайындар менен айтып беребиз**
- **«Мени эч ким аял кылып албайт»: гендердик стереотиптер кыздардын спортто өнүгүүсүнө кандайча тоскоол болот?**

Негизинен журналисттердин эмгектери аялдарга карата зомбулук, репродуктивдик ден-соолук, ошондой эле аялдардын бийликтеги орду жөнүндө темаларга багытталган. Ошол эле учурда, камтылбаган темалар дагы деле көп.

5. ПРАКТИКУМ

➤ **Эгерде сиздердин ЖМКда макалаларды жазуу учурунда гендердик-сезимтал мамиле колдонулбаса эмне кылуу керек?**

- ✓ Журналисттер үчүн гана эмес, редакторлор үчүн да гендердик-сезгичтик боюнча тренингдерди үзгүлтүксүз өткөрүп туруу керек. Журналисттер дүйнөдө көп нерсе өзгөргөнүн жана тренддерди байкап турушу керектигин түшүнүшү керек.
- ✓ Журналисттер жана редакторлор гендердик оптиканы өздөштүрмөйүнчө, алар гендердик теңсиздик жөнүндө материалдарды жаза алышпайт жана гендердик стереотиптерге каршы чыгышпайт.
- ✓ Редакциялык саясатты өркүндөтүү, аялдарга карата контенттик басмырлоону жоюуга жана ЖМК материалдарындагы гендердик стереотиптерди жана клишелерди жоюуга басым жасоо менен редакциялык нускамаларды жаңыртуу зарыл. Редакциялык саясатта медиа тажрыйбасына жана маалымат булактарына конкреттүү шилтемелери бар гендердик саясат бөлүмү болушу керек.
- ✓ Журналисттердин Этика кодексинде гендердик көйгөйлөр жазылышы керек.
- ✓ Журналисттер аялдардын коомдогу ролу, алардын өлкөнүн өнүгүүсүнө кошкон салымы жөнүндө материалдарды түзүп, аудиторияга адам укуктары жана гендердик теңчилик жөнүндө билим берип, аялдарга жана кыздарга карата басмырлоо жана зомбулук фактылары жөнүндө журналисттик иликтөөлөрдү жүргүзүп, алардын кесепеттери жөнүндө коомго билдириши зарыл.
- ✓ Медиа гендердик стереотиптерди жоюу боюнча өзүн-өзү жөнгө салуу механизмдерин түзүп жана иш жүзүндө эрежелерди сакташы керек. Медиа-контентке гендердик-сезимтал журналистиканын стандарттарын сактоо боюнча мезгил-мезгили менен ички мониторинг жүргүзүүгө болот.
- ✓ Мониторинг жүргүзүүдө кайсы жагдайларга көңүл буруу керек?
 - Материалдарда аялдардын ар кандай ролдордогу өкүлчүлүгү.
 - Аял-каармандын стереотиптик эмес образы (аялдарды ар дайым эне жана үлгүлүү үй ээси катары көрсөтүүнүн кажети жок).
 - Материалдар аркылуу гендердик теңсиздик жана стереотиптер менен күрөшүү.

➤ **Гендердик-сезимтал журналистика зордук-зомбулук жөнүндө гана болушу керекпи?**

Жок. Журналисттердин материалдарында көп кыла турган дагы көптөгөн темалар бар. Гендердик теңсиздиктин башка аспектилер жөнүндө айтууга болот. Аялдардын укуктарынын аспектилерин козгой турган макалалардын башка багыттарын табуу үчүн, "Жаңылык аудиториясынын муктаждыктары моделин" колдонсоңуз болот.

[Дмитрий Шишкин](#), көз карандысыз санариптик медиа-консультант, BBC тарабынан иштелип чыккан, [аудиториянын жаңылыктарга муктаждык моделин](#) жайылтат.

ЖМКлар, жаңылыктарды жеткирүүчүлөр катары, өз аудиториясынын муктаждыктарын канааттандырышы керек. Аудиториянын муктаждыктары мындай: мени маалымда, мага түшүндүрүп бер - мага перспектива бер, мага маалымат бер — мени үйрөт, мени трендде карма, көңүлүмдү ач жана мени шыктандыр.

Төмөндө гендердик контекстте жаңылыктарга болгон муктаждыктардын ар бир түрү сүрөттөлөт жана тиешелүү аталыштар менен басылмалардын мисалдары келтирилет.

Мени маалымда Бул жаңылыкка болгон муктаждык өзүн-өзү түшүндүрүп турат - макала сизге ушул темадагы акыркы фактылар жөнүндө маалымат берет. Адатта, бул шашылыш жаңылыктар же жергиликтүү отчеттор:

Парламентте кайрадан гендердик квота сакталган жок

Кыргыздык үч спортчу айым Токиодогу Олимпиаданын жеңүүчүлөрү болушту

Мени трендде карма Бул жерде сиздин негизги өнөктөштөр - социалдык тармактар. Сиздин каналдарда жана андан тышкары жерлерде болуп жаткан нерселердин бардыгын билүү сиз үчүн маанилүү. Твиттердин, фб-посттордун же социалдык тармактардан тигил же бул тема боюнча башка билдирүүлөрдүн мыкты топтомун жасоого болот. Бирок, ар дайым эсиңизде болсун, социалдык медиа бүтүндөй коом эмес, андыктан бир нерсе трендде болсо, анда ал жөнүндө баары сүйлөшүп жатат дегенди билдирбейт.

Кыргыз менталитети жана Назира Айтбекованын ачык сүрөттөрү. Эмне болуп жатат?

Мындай материал социалдык тармактарда талкуу кандай өткөнүн чагылдыра алат. Мисалы, теле алып баруучу жана актриса Назира Айтбекованын ачык сүрөттөрү чоң талкуу жаратып - ал айыптоолорго туш болду.

Мага түшүндүрүп бер Аудиторияны маалымдоо көпчүлүк ЖМКлардын негизги милдети болуп саналат, бирок сиз аудиторияңызды маалымдоодо башка атаандаштарда да толтура болгон фактыларды жарыялабастан, башка кызыктуу жолдорду издесеңиз болот. Окуянын эмнеден башталганын, чоо-жайын айтып бериңиз, карама-каршы пикирлерди жана көз караштарды жазыңыз, окурман өзү чечмелеп алсын. Аталыштагы суроону, "эксперттер талашып жатышат" деген сөздөр менен баштасаңыз болот.

Коронавирус пандемиясы аялдарга жүктөмдү кантип күчөттү? Эксперттер түшүндүрөт

Кыргызстанда аялдар негизинен социалдык чөйрөдө – билим берүүдө же медицинада иштешет. Ошол эле учурда, бул тармактарда да алар жетектөөчү жана жогорку кызматтарды ээлешпейт - алар мугалим же медайым болуп иштешет. Коронавирус пандемиясы бул адистерге оорчулук келтирди - мугалимдер жаңы окуу программаларын иштеп чыгып, гаджеттерди өздөштүрүшү керек болду, ал эми медайымдар коронавирус менен ооругандарга кам көрүүнүн негизги жүгүн көтөрүштү.

Эксперттер эмне үчүн Кыргызстанда өспүрүмдөрдүн кош бойлуулугу жогору бойдон калып жаткандыгын түшүндүрүп беришти

Никеге эрте туруунун жана эрте кош бойлуулук маселеси Кыргызстан үчүн бүгүнкү күнгө чейин актуалдуу. Ошондуктан, журналисттер бул маселе туурасында ар кандай фокустардан жаза алышат, коом кичинекей кыздарга кысым жасагандан баштап, мамлекеттин бул көйгөйдү чечүүгө кудурети жетпегендигине чейин.

[Мага маалымат бер](#) Google Trends же AnswerThePublic сервистерин (жана алардын аналогдорун колдонуңузда, аудитория жооп издеп жаткан актуалдуу, орчундуу суроолордун мыкты булактары. Эгерде сиз медициналык, ишкердик же саясий атайын терминдерди такай колдонсоңуз - аудиторияңыздагы адамдардын көпчүлүгү алардын маанисин билбеши мүмкүн экендигин дайыма эстей жүрүңүз. Окуяны эң башынан баштаңыз!

Бул жерде аялдар үчүн сексуалдык практикага байланыштуу бардык нерселер жөнүндө айтып бере аласыз. Кыргызстанда секс темасына тыюу салынган, бирок журналисттер этикалуу агартуучу материалдарды түзө алышат. Мисалы, "Клооптогу" эң популярдуу материалдардын бири — **Аялдардын оргазмы деген эмне жана ага кантип жетүүгө болот?** Бул аудиториянын бул тууралуу, өзгөчө кыргыз тилинде сапаттуу түшүндүрүүчү контентке суроо-талабы бар экендигин билдирет. Ошондой эле буга [секс жөнүндө мифтерге](#) байланыштуу агартуучу материалдарды да кошсо болот.

Эмне үчүн Кыргызстанда аялдар үчүн тыюу салынган кесиптердин тизмеси дагы эле бар?

Кыргызстанда азыркыга чейин аялдар үчүн тыюу салынган [кесиптердин](#) тизмеси бар. Ошол эле учурда биздин өлкөдө мындай кесиптердин көпчүлүгү жок жана мындай тизменин болушу эмгек чөйрөсүндө аялдар менен эркектердин бирдей эмес экендигин тастыктайт.

Мындай тизме СССРде аялдардын ден соолугуна мамлекеттин камкордугунун бир бөлүгү катары түзүлгөн. Бирок бул тизме пайда болгон Советтер Союзу так аныкталган принциптерге негизделгенин баарыбыз түшүнөбүз. Советтик империяга жумушчу колдор жана өзүнө окшош адамдарды жаратуу үчүн ден-соолугу чың адамдар керек болчу.

Ошентип, СССРден мурас катары калган бардык инфраструктура – кичи райондордогу балдар бакчалары жана мектептер - Өкмөт тек гана аялдардын жайлуулугуна кам көргөндүгү үчүн эмес, эгерде аялдын баласы каралбай калса, анда ал күнү бою иштей албай калат деген ой менен курулган. Ал эми тыюу салынган кесиптердин тизмеси биринчи кезекте аялдардын репродуктивдик системасын көзөмөлдөө жана төрөттү жогорулатуу максатында [түзүлгөн](#).

Кыргызстандын региондорундагы аялдардын контрацептивдерге акчасы жетпеши мүмкүн. Иликтейбиз

Кыргызстандын аймактарындагы аялдардын контрацептивдерге акчасы жетпеши мүмкүн. Аймактарда ооз аркылуу ичилүүчү контрацептивдердин баасы орто эсеп менен 20 сомдон 220 сомго чейин [кымбат](#). Ошол эле учурда, көпчүлүк аймактарда орточо эмгек акы Бишкекке караганда дээрлик эки эсе аз.

Контрацепция - ар бир аялдын жашоосунун маанилүү бөлүгү. Кош бойлуулуктан сактанган аялдар: алар качан турмушка чыгып, качан төрөш керек экендигин, качан окуп жана карьера куруу керектиги боюнча тандоо укугуна ээ. Ошол эле учурда, Кыргызстанда аялдарга контрацептивдерди колдонууга таптакыр тыюу салынышы мүмкүн — анткени алар балдарды төрөшү керек. Бул репродуктивдик зомбулук деп аталат.

Менструация: кыргыз аялдары көөктөр (менструация учурунда колдонулуучу гигиеналык каражат) пайда болгонго чейин эмне кылышкан?

Мындай материалдар Кыргызстанда этек кир тууралуу сүйлөшүүлөргө тыюу салууну бузуп, ошондой эле дүйнөдө кандай гигиеналык каражаттар пайда болгонун түшүндүрөт. Бул теманы башка өңүттөн да кароого болот: мисалы, түзөтүү мекемелеринде аялдар этек кири келген учурда кадимки гигиеналык каражаттарга [жетпей](#) калышы мүмкүн, ошондой мындай мекемелерде дайыма жуунуп туруу үчүн шарттар жок.

Бодишейминг аялдардын өзүнүн денесин кабыл алуусуна жана өзүнө-өзү ишенбестигине кандай таасирин тийгизет?

Бул дүйнөдө аялдар үчүн көптөгөн талаптар бар жана алардын бири - сулуу дене. Бирок коом бизге таңуулаган сулуулук стандарттары көбүнчө жалган жана кадимки жашоодо аларга жетүү укмуштай кыйын. Мындай субъективдүү стандарттар, мисалы, аялдар өздөрүн ишенимсиз сезип, арыктоого аракет кылып, көптөгөн диеталар менен ден-соолугуна зыян келтиришет.

Мурда аял эркек үчүн сулуу болушу керек деп эсептелген. Эми бьюти-индустриясы аялдар өздөрү үчүн сулуу болуш керектигин айтат. Мындай кеп абдан жагымдуу угулат.

Бирок аялдар күтүлгөбөн жерден өздөрүн ишенимдүү сезип, өз денесин кандай болсо, ошондой сүйгөнгө үйрөнүшкөндөн улам, бьюти-индустрия миллиарддаган долларларды жоготкусу келбегинин унутууга болбойт.

Айнек шып деген эмне жана эмне үчүн Кыргызстанда аялдарга ийгиликке жетүү кыйын?

Айнек шып - бул коммерциялык компанияларда дагы, бийлик органдарында дагы башкаруу кызматтарына жетүүгө тоскоол болгон көрүнбөгөн чектөөлөр.

Аялдар аял болгондуктан, аларды аткара албаган "оюндун" көптөгөн расмий эмес эрежелери бар. Эркектер дүйнөсүндө эркектерге бири-бири менен сүйлөшүп алуу өтө жөнөкөй: кандайдыр бир маселелерди расмий эмес жагдайда – мончодо талкуулашы мүмкүн, же кабинетте жеке сүйлөшүүлөрдү жүргүзүшү ыктымал. Эгерде аял карьералык максаттарга жетүү үчүн ушул варианттардын бирин колдонууга аракет кылса, анда слатшеймингге кабылышы (уятка калышы) мүмкүн. Бул чектөөлөрдүн бардыгы аялдарды төмөнкү кызматтарда кармайт.

Мени шыктандыр Коомдук теңсиздиктин ар кандай түрү — чыныгы же тарыхый, сексуалдык, диний, сексуалдык-бул жаңылыкка болгон муктаждыкты канааттандырган окуя үчүн мыкты негиз болушу мүмкүн экендигин ар дайым эсиңизден чыгарбаңыз. Болуп өткөн окуянын алкагынан чыгып, кандайдыр бир жагдайга туш болгон адамдардын сезимдери, эмоциялары жөнүндө айтып бериңиз. Эгер сиз жергиликтүү же аймактык маалымат каражаттары болсоңуздар, анда ийгиликке жетишкен белгилүү тургундар жөнүндө баяндар абдан күчтүү таасир жаратат.

"Учак менен келген адамдар үй-бүлөсүнө базарлык алып келсе, мен - таш алып келем". Сагын аттуу илимпоз айым 50 жылдан бери форфорду изилдеп келет.

Кыздар келечекте чоң ийгиликтерге жетишүүгө умтулуп, эркектерден кем эмес акча таба аларын түшүнүшү үчүн, ийгиликтүү аялдардын ар кандай ролдук моделдери туурасында жазууга болот. Аялдар үчүн жашоонун ар кандай сценарийлерин көрсөтүү зарыл - коом азыр бизге бир гана сценарийди сунуштайт: 20 жаштан кийин күйөөгө тийиш керек, болбосо "кара далы" атка каласың, 30 жашка чейин экиден кем эмес балалуу болуш керек, антпесе "кеч төрөгөн" аял деп аташат, 50 жашка чыккыча бардык балдарды үйлөп-жайлап коюу керек, андан кийин неберелерине кам көргөн чоң эне болуу керек. Бирок дүйнөдө өзүн таптакыр башка ролдордо ишке ашырган аялдар көп.

Бизнес, карьера, илим жаатындагы бардык ийгиликтер менен катар, сиздин каарманыңыз үй-бүлөлүк очоктун сакчысы экендигине басым жасоонун кереги жок.

Кесипкөй-эркекти көргөндө, анын үй-бүлөсү, балдары жөнүндө суроо ойго келбейт, аялдар жөнүндө сөз болгондо, бул суроолор дароо эле пайда болот.

Күйөөсү жок аял эч ким эмес, баласыз болсо, аял катары калыптанган жок деген стереотиптерди бекемдебестен, алардан арылуу керек. Үй-бүлөнүн, коомдун кысымына

карабай бойдокчулукту тандап, эч кимдин жетегине кетпей, бактылуу өз алдынча жашоого багыт алган, өзүнүн жашоосуна ыраазы болгон чайлдфри-аялдардын (баласыз аялдардын) жашоосу жөнүндө окуяларды баяндап бериңиздер. Аудиторияга тандоо бар экендигин көрсөтүңүз.

Мени алаксыт Видеолор жана сүрөт жыйнактары - бул материалдар үчүн мыкты форматтар. Көптөгөн ЖМКларда "Күндүн сүрөтү" же "Бир сүрөт менен" стилиндеги форматтарды ийгиликтүү чыгарып жатышат. Бул муктаждык үчүн сиз сонун, жеңил, бирок жаңылыктарга байланыштуу нерсени таба аласыз. Сүрөттү сайтка жана социалдык тармактардагы өзүңүздүн баракчага өзүнчө жайгаштырыңыз - мындай нерсе өз аудиториясын оңой эле табат...

Бир кадр менен: Кыргыз саясатындагы гендердик теңсиздик

Сооронбай Жээнбеков 20-ноябрда экс-премьерлер жана парламенттин мурдагы спикерлери менен жолугушууда.

Сүрөт: Кыргыз Республикасынын Президентинин басма сөз кызматы

Долбоор жөнүндө

«ДаткАйым – Гендердик теңчиликке жаңыча жетишүү!» долбоору билим берүү, массалык маалымат каражаттар чөйрөсүндөгү гендердик жана социалдык дискриминацияны пропагандалоону жоюу аркылуу, ошондой эле 5- Туруктуу өнүгүү максатына ылайык гендердик дискриминацияга натыйжалуу жана жемиштүү таасир этүү аркылуу коомдо терең тамырын жайган патриархалдык жүрүм-турумдун өзгөрүүсүнө көмөктөшүүнү көздөйт. Долбоор мамлекеттик органдарды, жарандык коомдук уюмдарды, билим берүү уюмдарын, массалык маалымат каражаттарын гендердик теңчиликти жайылтууда колдоого жана гендердик басмырлоону алдын алууга, коомдун бардык деңгээлинде гендердик позитивдүү маалыматтарды жайылтууга багытталган.

«ДаткАйым – Гендердик теңчиликке жаңыча жетишүү!» долбоору 2019-2022-жылдары “Социалдык технологиялар агенттиги” коомдук уюму (Кыргыз Республикасы) жана “Данило Долчи” чыгармачыл өнүктүрүү борбору (Италия) тарабынан Европа Биримдигинин финансылык колдоосу менен ишке ашырылат. (Демократияны жана адам укуктарын колдоонун Европалык инструменти – 2018-2019-жылдары Кыргызстанды колдоонун мамлекеттик программасы).

АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАР

Стереотиптерден эркин билим берүү

Стандарттарды жана окуу-усулдук комплекстерди гендердик жана дискриминацияга каршы экспертизадан өткөрүүгө колдоо көрсөтүү жана Кыргыз Республикасынын билим берүү кызматкерлеринин гендердик компетенттүүлүгүн жогорулатуу.

Гендердик сезимтал ММК Стандарттары

Кыргызстанда гендердик сезимтал журналистиканын стандарттарын иштеп чыгууга жана жайылтууга көмөктөшүү, Жогорку окуу жайларга журналистика боюнча адистерди даярдоодо бул стандарттарды колдонуу боюнча усулдук колдоо көрсөтүү, массалык маалымат каражаттары, гендердик эксперттер жана бейөкмөт уюмдардын ортосундагы кызматташтыкты жакшыртуу.

Гендердик саясатты ишке ашыруу боюнча кызматташуу

Гендердик маселелер боюнча жооптуу министрликтердин, ведомстволордун, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын адистеринин потенциалын жогорулатуу жана, гендердик күн тартибин илгерилетүү максатында мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен натыйжалуу өз ара аракеттенүү үчүн жарандык коомдук уюмдардын потенциалын чыңдоо аркылуу улуттук жана жергиликтүү деңгээлде гендердик басмырлоону жана зомбулукту алдын алуу, ага таасир этүү боюнча ведомстволор аралык кызматташууну колдоо.

Долбоордун продуктары жана жыйынтыктары:

- Долбоордун артыкчылыктуу багыттары боюнча гендердик изилдөөлөр жана аналитикалык серептер;

- Артыкчылыктуу багыттардын алкагында гендердик маселелерди жөнгө салуучу ченемдик укуктук документтер;
- Долбоордун максаттуу топтору үчүн кыргыз жана орус тилдеринде методикалык колдонмолор, окуу куралдары;
- Кыргыз жана орус тилдериндеги тренингдик модулдар, окутуучу курстар, анын ичинде онлайн форматта;
- Кыргыз жана орус тилдеринде видеороликтер, маалымат жана билим берүүчү материалдар, маалыматтык кампаниялар жана акциялар;
- Бардык деңгээлде натыйжаларды жайылтуу жана максаттуу топторду тартуу боюнча иш-чаралар.

Долбоор тууралуу толук маалыматты долбоордун веб-сайтынан жана социалдык баракчаларынан тапса болот:

Вебсайт: <https://hero-datkayim.kg/>

Facebook: <https://www.facebook.com/DatkAyim2019>

Instagram: https://instagram.com/datkaiym_hero?igshid=zici5bc7e8yq

YouTube: <https://www.youtube.com/channel/UCwVLDlowiyokVfRr1JtYiTw>